

Denne fil er downloadet fra
Danmarks Tekniske Kulturarv
www.tekniskkulturarv.dk

Danmarks Tekniske Kulturarv drives af DTU Bibliotek og indeholder scannede bøger og fotografier fra bibliotekets historiske samling.

Rettigheder

Du kan læse mere om, hvordan du må bruge filen, på
www.tekniskkulturarv.dk/about

Er du i tvivl om brug af værker, bøger, fotografier og tekster fra siden, er du velkommen til at sende en mail til *tekniskkulturarv@dtu.dk*

X

OM DANSKE
SÆBESYDERIER
OG OLIEMØLLER

#. 33826 (1903)

INDUSTRI-
FORENINGEN.

1903.

70-46

061.5(489)Ode

1903 eks. 2

ODENSE OLIEMØLLES
OG CARL PETERSENS FABRIKER
ODENSE OG KJØBENHAVN

ODENSE OLFENDILES
OG CARL PETERSENS FABRIK
ODENSE OG KØBENHAVN

1875
JANUARI

70 46

Odense Oliemøller og Carl Petersens

Fabriker, A/s

OM DANSKE

SÆBESYDERIER OG OLIEMØLLER

VED

ODENSE SÆBESYDERIS
150-AARIGE BESTAEN
1753 – 10. OKTOBER – 1903

AF

C. NYROP

ODENSE

TRYKT I MILO'SKE BOGTRYKKERI

1903

DANMARKS TEKNISKE BIBLIOTEK

INDUSTRI-
FORENINGEN.

ON DANCE

SATURDAY

OF OCTOBER

THE
THE
THE

CLUB

Den 10. Oktober 1753 udfærdigede Kong Frederik V Privilegium paa Anlæg af et Sæbesyderi i Odense. Det Sæbeværk, der i Henhold hertil anlagdes i Odense Overgade, har sidenhen været i uafbrudt Drift paa samme Sted, og det udgør endnu den Dag idag et væsentligt Led i vort Selskabs samlede Virksomhed.

Det vil da findes naturligt, at Selskabets Bestyrelse har ønsket at fejre den Mærkedag, som den 10. Oktober i Aar belegner i Selskabets Historie, ved at søge at fremdrage af Glemselen, hvad der endnu lader sig oplyse om det odenseske Sæbesyderis Virksomhed gennem de forløbne halvandet Hundrede Aar.

Professor C. Nyrop har paa Bestyrelsens Opfordring paataget sig Udarbejdelsen af et Mindeskrift. Under hans kyndige Haand ere de spredte Træk, der endnu ere bevarede fra det odenseske Sæbesyderis Fortid, indføjede som Led i et samlet Billede af den danske Sæbesydning og Oliemølleindustri Historie.

I taknemlig Paaskønnelse af den fra saa mange Sider udviste Tillid og Velvillie, der har været den sikreste Støtte

for den af vort Selskab ledede Virksomheds Bestaaen og Fremgang gennem Aarene, tillade vi os herved at fremsende det vedføjede Skrift »Om danske Sæbesyderier og Oliemøller«, idel vi haabe, at det lille Mindeskrift ikke vil være uden Interesse for vort Selskabs Venner og Forretningsforbindelser.

ODENSE, den 10. Oktober 1903.

Bestyrelsen for
Odense Oliemøllers og Carl Petersens
Fabrikker.

INDHOLD.

Indledende Ord	7
Kjøbenhavn har Eneret	9
Provinserne komme med	26
Peter von Westen Eilschov	34
Odense Sæbesyderi	53
Odense — Kjøbenhavn — Fredericia	70
Bilag	107
Henvisninger	123

SÆBESYDERI OG OLIESLAGNING

INDLEDENDE ORD.

Naar man sysler med et Lands Industrihistorie, er der nogle Fag, som strax frembyde sig, som man maa kjende. Og der er andre, der ligesom staa noget til Side, hvad der i og for sig ikke altid er retfærdigt. Ti de høre ikke alene med til det samlede Billede, men de kunne belyse mange Punkter i den almindelige Udvikling nok saa skarpt som hine. Dette er saaledes Tilfældet med Sæbesydningen og Oliemølleriet.

Da jeg i Foraaret fik en Opfordring fra Aktieselskabet »Odense Oliemøller og Carl Petersens Fabriker«, samlede jeg strax nogle Oplysninger om de her nævnte Fag og saa — hvad der interesserede mig — at deres Indførelse her i Landet afgjort viser tilbage til Holland, at de give gode Bidrag til Spørgsmaalet om Monopoler, at Paalæg og Ophevelse af Told spiller en interessant Rolle i dem, og at et af de første Kapitler om Dampens Indførelse i den danske Industri berører dem. Jeg gik derfor med Glæde til at udarbejde det lille Skrift, der ønskedes, Selskabets Historie i Sammenhæng med de Fags Historie, som det tilhører, og saa var jeg desuden særlig glad ved at kunne give det et fyldigt Odense-Tilsnit. Medens vor industrielle

Udvikling nemlig som Regel bunder i Hovedstaden, traf jeg her et betydeligt Foretagende, hvis første Begyndelse og vedblivende Væxt i særlig Grad skyldes Mænd fra en anden By. Odense staar her som et Midtpunkt med Armene udstrakte til baade Kjøbenhavn og Fredericia. Jeg har derfor pointeret Odense ved Kapitlet om den Odense-Kjøbmand, der væsentlig skabte den Del af det samlede Foretagende, der gjør, at Virksomheden i Aar kan se tilbage paa et Tidsrum af halvandet Hundrede Aar. Kjøbmand Peter v. Westen Eilschov, den ene af de to første Indehavere af det kongelige privilegerede Sæbesyderi i Odense, staar paa en vis Maade som den særlige Jubilar.

Naar jeg har kunnet forme nærværende lille Bog som ovenfor antydte, d. v. s. ganske efter mit eget Ønske, skylder jeg en oprigtig Tak herfor til Selskabet. Det har vist mig den Tillid at give mig helt frie Hænder. Og jeg bringer da herved ikke alene min ærbødigste Tak, men ogsaa min bedste Lykønskning til »Odense Oliemøllens og Carl Petersens Fabriker, Odense og Kjøbenhavn«, til Aktieselskabet med det lange Navn, der fortæller om en Historie, og hvis Historie endda er større end Navnet.

Kjøbenhavn i Oktober 1903.

C. NYROP.

KJØBENHAVN HAR ENERET.

DER er al Grund til at tro, at Sæbe til langt ned i Tiden var en sjælden Vare her i Landet. Man maatte søge at blive ren og at faa sit Tøj rent uden dette nu saa uundværlige Hjælpemiddel. Først 1549 høre vi, at Kjøbenhavns Kræmmere mellem mange andre fra Udlandet hentede Varer have Sæbe tilsalg i hele Tønder, halve Tønder og Fjerdinger¹, og der skulde gaa endnu en rum Tid, før Nogen fandt paa at lave Sæbe her i Landet. Den, der gjorde det, var en vistnok tysk født Mand, Hans Røper, der under Krigen med Sverige i 1612 blev benyttet til at føre Proviant til Øland og Kalmar. Men Freden i Knærød, der blev sluttet i Januar 1613, kom ham for tidligt. Han satte Penge til ved Forretningen, samtidig med at han blev brødløs. Saa tog han i Kampen for at ernære Hustru og Børn 1616 fat paa at lave Sæbe i Kjøbenhavn, og om det Sæbesyderi, han fik i Gang, henvender han sig tre Aar efter til Kristian IV. Det havde indtil da kostet ham 4000 Dlr., og han havde for 1500 Dlr. Sæbe liggende, som han havde Vanskelighed ved at faa solgt. Her blev indført alt for megen hollandsk Sæbe. Sæbesyderne i Amsterdam, som han kalder sine »spöttischen Feinde«, vilde hellere end gjerne se ham gaa tilgrunde, men det var for at hindre dem i at faa denne Glæde, at han nu ansøgte om Kongens Hjælp. Der var i Amsterdam atten Sæbesydere, fortæller han; de sydede hver to à tre Gange om Ugen, hver Gang 45 Tdr. eller aarlig over 72,000 Tdr, ved hvis Udførsel til forskjellige Lande de samlede Rigdom. Deres Sæbe solgtes for ikke under fem Skilling Pundet paa Sjælland og ikke under syv Skilling i Jylland. Han kunde imidlertid levere en lige

saa god Vare for henholdsvis fire en halv og fem Skilling Pundet, hvis Kongen vilde tilstaa ham nogle Aars Eneret til at sælge Sæbe i Kjøbenhavn, Kjøge, Helsingør og Aalborg, og saa vilde han endda gjerne hvert Aar i Rentekammeret betale 50 Dlr. som Erstatning for den Told, der vilde indkomme mindre, naar det blev forbudt at indføre udenlandsk Sæbe.

Alt fremstilles i et rosenrødt Lys. Hans Virksomhed vilde være til Gavn for hele Landet, til Gavn specielt for Kjøbenhavn, Skipperne vilde tjene ved at hente Vaidaske til ham fra Danzig og Königsberg samt Olie fra Nederlandene, Bødkerne vilde tjene ved at gjøre Tønder til ham. Men to saa fremragende kjøbenhavnske Borgere som Guldsmiden Johan Post og Kjøbmanden Peter Kniphoff maa desuagtet sige god for ham, og saa først faar han under 21. Februar 1620 det ønskede Privilegium: to Aars Eneret til at forsørge Kjøbenhavn, Kjøge, Helsingør, Aarhus og Aalborg med god og ren Sæbe, »udi alle Maader saa god som den hollandske«, men han maatte ikke tage mere end fire Skilling for Pundet i de sjællandske Byer, fire og en halv i de jyske.¹

Dagen efter fik Hollænderen Theodor Rodenburg otte Aars Eneret til i Kjøbenhavn at fremstille Linolie, Roefrøolie og anden Slags Olie paa to, tre eller flere Oliemøller, og mellem disse to Foretagender var der en vis Forbindelse.²

I den vidtløftige Memorial, som den nævnte, meget villende Rodenburg i Begyndelsen af 1621 indgiver til Kristian IV — den omfatter ikke mindre end 29 forskellige Forslag, væsentlig af industriel Natur — er der ogsaa et Afsnit (Nr. 25) om Sæbesyderi, og i det støtter han i høj Grad Røper. Dennes Sæbeværk skulde være Basis for hans Oliemøller. Han gjør med Styrke gjældende, at Røper bliver skjændigt modarbejdet. Der bliver sagt, at hans Sæbe ikke er god. Men han kan oplyse, at Røpers Mester, Hans Uldrik, har arbejdet i fire Aar hos en af Amsterdams største Sæbesydere og har gjort en god Mesterprøve dér, saaledes at der ingen bedre Mester kan faas, samt at en Fjerding Røpersk Sæbe, som han havde sendt til Undersøgelse i Amsterdam, af Kormesterne (d. e. de officielle Vragere) dér er bleven erklæret for i alle Henseender god. Men saa burde Røper ogsaa støttes mod den store ulovlige

Indførsel af hollandsk Sæbe, der stadig fandt Sted, og her sigter Rodenburg særlig en Urtekræmmer, der havde Bod paa Nørregade, Gert Zachariassen. Sæben synes væsentlig at blive ført til Helsingborg, Landskrone og Malmø, hvorfra den saa om Natten bragtes til Kjøge. Det syntes hverken Røper eller Rodenburg om, og i Kristian IV's Resolution af 13. Februar 1621 blev det da ogsaa udtalt, at Gert Zachariassen og Enhver, der handlede imod det givne Privilegium, skulde tiltales; men, føjes der til, det skulde Hans Røper ogsaa, hvis han ikke helt opfyldte sine Forpligtelser.

Det er, som om der stadig er nogen Tvivl overfor hans Præstationsevne. Men Rodenburg er utrættelig. Han indbringer strax efter en ny Memorial. Nu foreslaar han, at Kongen skal udnævne en Kormester (Vrager), der skal stemple de Tønder med Røpersk Sæbe, hvis Indhold befindes godt, med Kjøbenhavns Vaaben, ganske som Kormesterne i Amsterdam indbrænde Tønderne dér med Amsterdams Vaaben; at Røper skal have Ret til at sætte sin Pris op til fem Skilling Pundet, samt at hans Privilegium skal udvides til ogsaa at omfatte Byerne Helsingborg, Landskrone og Malmø. Herpaa falder der Resolution den 23. Marts 1621. Kongen er villig til at udnævne en Kormester, Røper maa forhøje Prisen, men Spørgsmaalet om Privilegiets Udvidelse til de skaanske Byer udsættes, til man faar Vished for, at han virkelig kan forsyne dem.¹

Den ovenfor nævnte Tvivl er stadig tilstede, og da Kristian IV den 15. Avgust 1621 udnævner fire kjøbenhavnske Borgere til at »granske og forfare«, om hans Sæbe er en god Kjøbmandsvare, begrundes det med, at der er indkommet adskillige Besværinger og Klagemaal over ham. Kongen skal i et Brev have sagt, at den »stinkede efter Tælle«, og sikkert er det, at Aaret efter er det Hele forbi. Under 25. April 1622 skriver Kongen til Borgemester og Raad i Kjøbenhavn, at det nu staar alle Handlende frit at indføre og sælge Sæbe. Det Røperske Privilegium var med andre Ord bortfaldet, hvad Kongen dog ikke var glad ved, ti han opfordrer Magistraten til med Flid at undersøge, om der ikke skulde findes En dér i Byen, »som saadant Haandværk med Sæbe at syde vilde antage og den Fordel nyde, som ellers Fremmede dennem fratager.«²

Holland spiller en Rolle i det første, forgjæves Forsøg paa at faa et dansk Sæbesyderi i Gang, og dette Land kommer atter og atter igjen i de følgende Forsøg. Den Næste, der opretter et Sæbeværk her i Landet, selvfølgelig i Kjøbenhavn, er en født Hollænder ved Navn Herman Jäger. For sig og Arvinger faar han under 25. November 1660 ti Aars Eneret til at gjøre Sæbe i Kongens Riger, og det udstædte Privilegium tilsiger ham desuden toldfri Indførsel af de Raamaterialer, han behøver, nemlig Potaske, Hampefrø, Roefrø og Kaalfrø eller Olie, presset af disse Frøsorter, toldfri Udførsel af den paa hans Syderi fremstillede Sæbe og Sikkerhed for, at ingen fremmed Sæbe i Privilegiets ti Aar faar Lov til at komme toldfrit ind i Landet. Han er imidlertid ikke tilfreds med disse Begunstigelser. Aaret efter fritages han og hans Mestersvend endnu for alle borgerlige Bestillinger samt for Indkvartering, og endelig tilsiges der ham i 1662 Ret til med Familie og Domestiker at bo og bygge paa Kristianshavn »udi al Frihed«, med Ret for ham til al mulig Handel i Stort og Smaat, ja, med Ret til ikke at staa under Stedets sædvanlige Domstol; han skulde kun kunne stævnes for Kongens Hofret.

Man faar derved et tydeligt Indtryk af, hvilken Vægt der blev lagt paa det paagjældende Sæbesyderis Oprettelse, samt af at Jäger ganske sikkert har været en fordringsfuld Mand. I 1662 fik han sit Sæbeværk i Stand ude paa Kristianshavn, i Strandgade (nu Nr. 26), men under Forarbejderne maa han være raget uklar med Borgemesteren dér. Kristianshavn var den Gang en selvstændigt bestaaende By. Han var bleven »importunirt« af ham, og saa klager han til Kongen herover. Da han ikke kunde Dansk og altsaa ikke havde kunnet læse det ham oprindeligt givne Privilegium, var han fejlagtigt gaaet ud fra, at han ved det var »eximirt« fra at staa under Kristianshavns Borgemester og Raad. Herom androg han da nu, som vi ovenfor have set med god Virkning, og saa androg han desuden om et Indførselsforbud mod al fremmed Sæbe med Undtagelse af den fra Amsterdam, og ogsaa heri blev han føjet. Forbudet kom i en Forordning af 8. Juli 1662, og under 25. Marts 1663 udkom der en ny Forordning, der kraftigt varedede om alle hans mange Rettigheder. I den hedder det da

bl. A., at Alle, der handle med Sæbe i Kongens Riger, skulle forskrive den fra Kristianshavn, kun Sæben fra Amsterdam kunde vedblivende indføres, men dog ikke uden videre; den skulde ledsages af en særlig Attest fra Amsterdams Borge-mestere, om at den virkelig var tilvirket dér efter de dér gjældende Regler, og saa skulde den fortoldes med fire Rigsdaler Tønden. Herman Jägers Sæbe skulde kjendes paa, at hans Tønder tegnedes og brændtes »med vores kongelige Tegn, de tre Løver«. Hans Virksomhed støttedes paa alle Maader, og maa sikkert være gaaet godt. 1668 er der Tale om, at han vil bygge »nogle Oliemøller paa sin egen Grund udi sin Baggaard«; han tænker med andre Ord paa selv at tilvirke sit Raamateriale. Men han naaede næppe saa vidt; hans Oliemøller havde Modstandere. Curt Adeler, der var hans Nabo, protesterede imod dem af Hensyn til deres Brandfarlighed.¹

I Begyndelsen af 1671 maa han være afgaaet ved Døden og mærkeligt nok uden at efterlade sig Noget. Det hedder, at hans Arvinger »med Fattigdom Hus og Brug maatte kvittere«. Og sikkert er det, at Kongen og Kommercekollegiet har svært travlt med at faa Sæbesyderiet fortsat. Københavns Kræmmerlav er strax paaferde med en Ansøgning om nu, da Sæbeværket ligger stille, at maatte indføre tredive Læster Sæbe til den forrige Told. Men det, mente Kommercekollegiet, burde ikke tilstaas. Fik de Lov til at indføre et saa stort Kvantum, »skulde ikke Nogen paa Aar og Dag kunne her syde Sæbe, og skulde saaledes den Manufaktur dermed næsten cessere.« De fik kun Lov til at indføre sex Læster. Kollegiet var levende beskjæftiget med at undersøge, paa hvilke Betingelser det kunde til-lades dem, der købte Jägers Hus med tilhørende Redskaber og Materialer, at fortsætte Værket, og under 29. Marts 1671 udkom der et kongeligt Brev herom. Men Sagen gik hverken hurtigt eller let. Der gjorde sig forskellige Interesser gjældende, Kræmmerne have næppe været passive, og saa bestemtes det i September 1671, at Værket skulde sættes til Avktion, saa kunde de »to Parter« ved den udkæmpe deres Kamp, idet Kollegiet dog holder paa, at det skulde staa den Part, der ikke sejrede ved Avktionen, frit for, »om den saa behager, paa egen Bekostning her i Staden et andet Sæbeværk at opsætte«.²

Udfaldet af Avktionen blev, at en Mand ved Navn Andreas Pumpe fik det Jägerske Sæbesyderi, men uden den gamle Eneret og uden toldfri Indførsel af Raamaterialer. Da han i 1672 med Henviſning til, at han vil bringe Sæbeværket »til sin Perfection, saa at Olien dertil her i Landet kunde gøres«, beder om fem Aars Eneret, faar han og det først under 18. December 1673 et Privilegium, hvis væsentligste Begunstigelse er, at han i fem Aar maa slippe med i Told at betale kun een Procent af Værdien af de Raamaterialer, han indfører. Senere skulde han betale den fulde Told, og Privilegiet siger ligefrem, at der vil blive givet Tilladelse til endnu et Sæbesyderi, saaledes som det ogsaa skete Aaret efter. Under 8. August 1674 fik Kræmmerne Hans Nielsen, Jakob Nielsen og Lorentz Kreyer med Interessenter det fornødne Privilegium, for hvilket de forøvrigt maatte betale 300 Rdlr.¹

Men nu kom et ganske forunderligt Mellemspil. De forsigtige Kræmmere, der nok vilde have et Sæbesyderi, eftersom det, som de sige, var »en fornem Næring«, forivrede sig ikke, og da den skaanske Krig udbrød i 1675, synes de helt at have udsat Oprettelsen af det dem bevilgede Værk. Men saa kommer der en Mand hjem fra Holland ved Navn Peter Ludwig, og da han ser Situationen, anlægger han uden at bryde sig det Mindste om hverken Privilegier eller Avtoriteter et Sæbesyderi, som han trods Indsigelser og Processer bringer saa godt i Gang, at han, da Kræmmerne med deres tomme Privilegium i Haanden tror det rigtigt at henvende sig til ham, fordrer 1500 Rdlr. en Gang for alle og 500 Rdlr. i aarlig Afgift for at afstaa det. Han tager Munden godt fuld, ti Kommercekollegiet, der lader Værket besigtige, mener, at det ikke har kostet ham over 1200 Rdlr. Saa har han vel ogsaa faaet noget Mindre for det, men solgt det har han sikkert og vistnok til Kræmmerne, saaledes at det Sæbesyderi, som Dhrr. Hans Nielsen og Lorentz Kreyer snart efter stod i Spidsen for i Magstræde i »Den sorte Hane« (nuvær. Nr. 9 og Nybrogade Nr. 22), formentlig er det, som Peter Ludwig havde anlagt, og som nu sammen med Sæbesyderiet paa Kristianshavn nærmere omtales i en Forordning af 1682. Værket i Strandgade havde ogsaa skiftet Ejer og var i Mellemtiden kommet paa endog meget fine Hænder.

Andreas Pumpe var afgaaet ved Døden, efter først at have været bankerot, og saa havde højbaarne Hr. Ulrik Frederik Gyldenløve, der havde laant ham Penge, taget Værket til sig. 1677 var Pumpes Privilegium formelt blevet overdraget den nye Ejer med Ret til »igjen at transportere det til hvem hannem godt synes«.¹

Da Kristian V i Februar 1670 besteg Tronen, fremkom der hurtigt efter et ganske vægtigt, anonymt Dokument, der henvendte sig til ham med en Række Reformforslag, der, hvis han virkeliggjorde dem, skulde gjøre ham til »den lykkeligste, mægtigste og berømmeligste Herre«. Et Afsnit i denne saakaldte »fyrstelige Tankering« bærer Overskriften »Om Rigets Forbedring og aarlige Intraders Tiltagelse«, og her ivres stærkt mod alle Monopoler, som kaldes »de Trafiquerendes Ruin«, hvilket nærmere godtgjøres ved bl. A. at henvise til de daværende Sæbefabrikationsforhold. Det hedder: »Tilforn da her blev Sæbe indført, da bekom Eders Majestæt aarligen nogle Tusinde Rigsdaler til Told af Sæbe, og man købte god Sæbe 40 Procent bedre Kjøb, saa at Ingen har haft Gevinst af samme privilegerede Sæbehandel uden Herman Jäger alene og hans Patron, som særlig har haft sin visse Recompense, Eders Majestæt derimod mistet sin Told, Indvaanerne stinkende Sæbe mere end dobbelt betalt, ja mange fattige, enfoldige Folk derved bragt i Bekostning og Ruin.«² I det Store og Hele ere disse Forslag afgjort ikke blevne fulgte, men den Kritik af det Bestaaende, der ligger bagved dem, kan dog have spillet en Rolle. Og som vi have set, ændredes Forholdene paa Sæbefabrikationens Omraade i alt Fald noget, men da Forordningen af 21. Februar 1682 endelig fæstner dem, er Alt ganske som før. De to Sæbesyderier gjøres eneberettigede for ti Aar, Alle skulle købe det Produkt, de frembringe, ingen fremmed Sæbe maa i Kongens Riger indføres.³

Men selvfølgelig paalægges det Værkerne at lave god Sæbe, og til at vaage herover skal Magistraten udnævne en dygtig Kørmeister, der skal vrage Sæben og brænde Tønderne »med det danske Tegn, nemlig de tre Løver«, først saa kunde den forsendes, fri for »Told og andre Imposter«, men ikke til en hvilken som helst Pris. For en Fjerding Oliesæbe maatte

Værkerne højst tage fem Sletdaler og for en Fjerding Transæbe højst tretten Mark. Og ogsaa i anden Henseende paa-lægger Forordningen de to privilegerede Sæbeværker Forpligtelser. De skulde indrettes saaledes, »at de for Ildebrand kan være forvarede«, og de Raaprodukter, de brugte, skulde være fremstillede i Kongens Riger. Det fordres med Hensyn til den Tran, som de behøvede, og hvad Olien angaar, skulde de den »paa deres egne Oliemøller her lade slaas«. De skulde være forpligtede til at købe Alt, hvad der tilbødes dem af indenlandsk Hør- og Hampefrø, til de Priser, Kommercekollegiet hvert Aar ved Juletid skulde fastsætte, og hvad de forøvrigt maatte bruge af Hamp-, Hør-, Roe- og Kaalfrø samt Potaske fra Udlandet, skulde de ingen Told betale af.

Det er Tidens hele industrielle System, vi her have for os, og naturligvis maatte det følges af Sæbeværkerne, saa meget mere som Hans Nielsen, der var Medejjer af Sæbesyderiet i Magstrædet, paa denne Tid selv var Assessor i Kommercekollegiet, han havde været det vistnok fra 1680. Det er da nu ogsaa dette Sæbeværk, der afgjort gaar i Spidsen. Umiddelbart efter Emanationen af Forordningen af 21. Februar 1682, er Assessor Nielsen og Lorentz Kreyer ude efter at faa en Plads, hvor de kunne opføre en Oliemølle. De faa en saadan i Bastionen Enhjørningen (Bulværket Enhorn) ved Kristianshavns Vold, og allerede den 30. Oktober 1683 opnaa de et Forbud mod enhver Indførsel af Lin-, Roe- og Hampeolie til Kjøbenhavn fra fremmede Steder. Forbudet siger, at deres Oliemølle er saaledes indrettet, »at derpaa saa stor en Kvantitet af Linolie, Roeolie og Hampeolie skal kunne slaas, som ej alene de tvende Sæbesyderier her i Staden og Kristianshavn, men endog den ganske Stad skal kunne forsyne«.¹ Forordningen havde vundet en Sejr, Systemet virkede under den nye Embedsmand, Kormester Strange Helmer, der i Januar 1683 fik en udførlig Instrux.²

Og Syderiet i Magstræde med sin Oliemølle i Kristianshavns Vold gik stadig fremad. Den 18. Januar 1687 fornyedes dette Privilegium for femten Aar, endda med et Par Forbedringer. Assessor Nielsen og Lorentz Kreyer fik Ret til at holde deres egen Bødker, saaledes at alle de Tønder, de brugte, herefter

kunde gøres paa Syderiets Grund; Kormesterens Betaling for at vrage og brænde en Fjerdings blev nedsat fra fire til tre Skilling, og saa skulde han endda selv holde sig med de nødvendige Brændejern; i en indgiven Ansøgning havde de vist, at Kormesterne i Amsterdam og Mønnichedam nød en mindre Betaling end Kormesteren her. Og endelig fik de Ret til selvstændigt paa de forskellige Toldsteder at have Indseende med, at ingen fremmed Sæbe blev indført. Her er lutter Fremgang at notere, saaledes som det kan ses af en Indskrift, der sættes paa deres Sæbesyderi: »Königl. Mayst. privil. Seifensiedereiwerch in dem Swartzen Han. Gottes Segen macht reich ohne Arbeit. Assessor Hans Nielsen. Stads Capitain Lorenz Kreyer 1692.« Snart herefter maa imidlertid Hans Nielsen være død; da der i 1693 opnaas Skattefrihed for Oliemøllen i Bastionen ved Kristianshavns Vold, ejes den og Sæbesyderiet af Hans Nielsens Enke Kirsten og Lorentz Kreyer, der yderligere ved en Kontrakt af 4. Maj 1700 gjøre denne deres Sæbeforretning til en Slags Fideikommis for deres Arvinger paa begge Sider.¹

Denne Kontrakt er et ganske ejendommeligt Aktstykke, en helt lys Idyl i Industriens ellers saa stridige Verden. Underskriverne, Kirsten sal. Assessor Hans Nielsens samt Indvaaner og Handelsmand i Kjøbenhavn Lorentz Kreyer — han var forøvrigt desuden baade Stadskaptajn og en af Byens toog-tredive Mænd — fortælle her, at de (rettere Kreyer og Hans Nielsen) »for nogle Aar siden i Jesunavn haver begyndt og indrettet et fælles Sæbesyderi og Oliemølleværk, som næst Guds Hjælp og vores derpaa anvendte Flid, Umage, Omkostning og sorgbærende Tanker er kommen i Gang og fuldkommen Brug og begge Værker hidindtil uden al Misforstand, Tvist eller Uenighed imellem os (Gud være æret) under en god Harmoni sig haver fremmet og fortplantet«, og saa ønske de, at »samme Værker efter vores dødelige Afgang imellem begge vores Børn og Arvinger skal forholdes som et sikkert Middel, hvorved Enighed og Samdrægtighed imellem dem kunde stiftes og conserveres«. Værkerne, som med Inventar ansattes til en Værdi af 11,000 Rdlr., skulde uden Hensyn til, hvad de to Stiftere forøvrigt efterlode sig, staa som en særlig Indretning tilhørende deres samtlige Arvinger i Fællesskab, men stadig styret af kun

to Personer, een valgt af Arvingerne fra hver Side. Og Kongen konfirmerede Aktstykket, hvori alt Dette bestemtes, og som bl. A. ogsaa fastslog, at to ude ved Oliemøllen indrettede smaa Urte- eller Lysthaver, som enhver af Stifterne for sig havde bekostet, stadig skulde »nydes af Enhvers Arvinger til deres egen Respekt og Tjeneste«, dog saaledes at Indhegningen skulde holdes ved Magt ved fælles Bekostning.

Der maa absolut have været et godt Forhold mellem de to hver for sig velstaaende Familier. Hans Nielsen er kjendt som en stor Grundejer i Kjøbenhavn¹, og Lorentz Kreyer, der vistnok begyndte som Urtekræmmer, var en driftig Kjøbmand. Han handlede særlig med Vine og fransk Brændevin, forsynede Kjøbenhavn med Tran til dens Lygter og drev foruden Sæbesyderiet ogsaa en Tid et Tobakspinderi. Efter hans Død i 1704 traadte en af hans Sønner, der ogsaa hed Lorentz Kreyer og den Gang var Assessor i Hofretten — senere blev han ogsaa Assessor i Højesteret — ind i Sæbesyderiets Bestyrelse². Og for de Nielsenske Arvinger træffe vi her Admiral Peter Raben. Det er disse to Mænd, der, da Oliemøllen i Enhjørningens Bastion 1718 er brændt, ansøge om og ogsaa opnaa, at Pladsen, hvorpaa den havde staaet, stadig maatte fritages for Indkvartering, »for saa vidt den endnu til Sæbesyderiets Værk bruges.«³

Overfor den solide Ro og faste Orden, vi her have gjort Bekjendtskab med, ere Forholdene ved Sæbesyderiet i Strandgade nærmest en fuldstændig Modsætning. For Gyldenløve er det vistnok blevet bestyret af en Mand ved Navn Peter Hansen Quist, der senere bliver dets Ejer; han nævnes i alt Fald som saadan i 1684, men han omtales ikke paa nogen særlig smigrende Maade. Kjøbenhavns Politimester Claus Rasch indberetter, at han i sin Fabrikation ikke følger Forordningen af 21. Februar 1682, han vil ikke lade den officielle Kørmester vrage og brænde for sig; det antydes, at han istedenfor sunde og gode Raaprodukter vistnok bruger gamle Lys, Tælle, Madfedt o. lign., og noget Galt maa der være, mener Rasch, da Ejeren, »som for faa Aars Tid ingen Middel haft haver, mens (d. v. s. nu) paa saadan utiltalte Maade sig gode Midler forhvervet.« Og saa bestemmes det, at han skal tiltales af Generalfiskalen. Udfaldet af denne Sag kjendes ikke, men helt galt

maa det dog ikke være gaaet ham. 1687 fornyes hans Privilegium paa femten Aar ganske som Hans Nielsens og Lorentz Kreyers, og han faar nu ogsaa sin egen Oliemølle, til hvilken han faar Plads i en ny Bastion ved Kristianshavns Vold, Sophia kaldet. Meget længe nød han imidlertid ikke godt af, hvad han herved opnaaede. I et ynkeligt Brev af 8. Maj 1699, som han underskriver med rystende Haand, fortæller han, at han er hjemsøgt af stærk Skjørbug og Vattersot, han forudser sin Død og ansøger derfor om, at hans afdøde Hustrus Søstersøn, Johan Behrmann, paa hans mange smaa »moderløse« Børns Vegne maa faa Lov til at fortsætte hans Virksomhed. Under 26. Maj gives Tilladelsen¹. Da er Peder Hansen Qvist død, og med ham, som vi skulle se, væsentlig ogsaa hans Sæbeværk; Interessen samles nu om hans Sæbemester, Hollænderen Rolf Albertsen Hoogkerk.

Den femtenaarige Eneret, der 1687 var given Sæbesyderierne i Kjøbenhavn og paa Kristianshavn, udløb i 1702, og i December 1701 indgav da den nævnte Hoogkerk en Ansøgning om at maatte anlægge et tredje. I elleve Aar havde han været Mester ved Peder Hansen Quists Sæbesyderi, og derefter havde han tjent Formynderen for den Afdødes Børn, men nu vilde han gjerne have sin egen Virksomhed, og Regeringen imødekom strax hans Ønske. Under 3. Januar 1702 faar han den ønskede Bevilling til for sig, Interessenter og Arvinger at maatte anlægge et Sæbesyderi og en Oliemølle paa Kristianshavn; han maatte ikke sælge Sæben dyrere end de to andre Syderier, skulde lade sin Sæbe vrage af Kormesteren, maatte holde egen Bødker o. s. v. Det Hele er ganske, som vi kjende det fra de tidligere Privilegier, paa eet Punkt nær. I sin Ansøgning havde Hoogkerk tilbudt at ville betale Told og Konsumption af sine Raamaterialer, og det fik Betydning for alle Sæbesyderierne. Under 22. November 1704 udkom der en Forordning, der i Meget er en Gjentagelse af Forordningen af 21. Februar 1682, men dog havde nogle nye Bestemmelser og heriblandt den, at Sæbesyderierne fremtidig skulde betale Told af, hvad de til deres Oliemøller behøvede fra Udlandet af Hamp-, Hør-, Roe- og Kaalfrø.²

Nu havde Kjøbenhavn tre Sæbesyderier, men længe varede det ikke. Det Hansen-Quistske Værk havde ingen Livskraft

længere. Det sygnede hen og ophørte efterhaanden. 1712 foreslog Magistraten at indlogere svenske Fanger i det ledigt staaende Sæbesyderi i Strandgade¹. Men 1719 var der tre Sæbesyderier igjen. Sæbemester Rolf havde i 1702 ikke magtet at oprette sit Sæbesyderi ved egne Midler. Han havde faaet en Associé i Urtekræmmer Hans Bøchmann, men da denne døde, synes Hoogkerk at have villet trænge den efterlevende Enke, Marie Jensdatter Riber, ud af Kompagniskabet, hvad der førte til en hidsig Kamp. Hans Bøchmanns Efterleverske, der sad med sex uforsørgede Børn, forsvarede sig nemlig tappert. Sagen blev først paadømt af kongeligt udnævnte Kommissarier og derefter af Højesteret, og Resultatet blev, at Hoogkerk maatte lade sig udløse². Men ikke saa snart var det kommet dertil, før han (i August 1718) indgav en Ansøgning om for anden Gang at maatte oprette et nyt Sæbesyderi. I den gjør han sig til af, at det er hans Skyld, at Kongen siden 1704 har nydt nogle Tusinde Rigsdaler i Told og Konsumption af de Raamaterialer, som Sæbesyderierne tidligere havde kunnet indføre toldfrit, og saa gjør han endvidere gjældende, at da Tolden m. m. for en Ahme (ca. 160 Potter) Olie er to Rigsdaler, men for en Læst Frø, hvoraf der kan slaas mindst tre Ahmer Olie, kun nitten Mark to en halv Skilling, vil det være til Hans Majestæts Indtægters Forøgelse, at der indføres Olie istedenfor Frø, hvorfor han ansøger om at maatte lade det være nok med at oprette et Sæbesyderi uden Tilføjelse af nogen Oliemølle. Men herimod rejses der stor Modstand.

Kommercekollegiet gjør med Styrke gjældende, at de Raamaterialer, som kunne forarbejdes her i Landet, ikke bør indføres andensteds fra, og at Oliemøller altid ere blevne ansete for et nødvendigt Grundlag for Sæbesyderierne. Kollegiet er absolut imod, at Hoogkerk skulde faa Lov til at slippe fra at anlægge en Oliemølle. Men navnlig ere Ejerne af de to eksisterende Sæbesyderier i Bevægelse, det er Maria sal. Hans Bøchmanns, Admiral Peter Raben og Justitsraad, Højesteretsassessor Lorentz Kreyer, og den Sidste underskriver ikke blot paa egne men ogsaa paa sal. Abraham Lehns Børns Vegne, hans Søster havde været gift med den nævnte velhavende og indflydelsesrige Kjøbmand, der var død 1709. Der blev skrevet lange og

kraftige Indlæg, i hvilke det hævdedes, at de to bestaaende Sæbesyderier vare tilstrækkelige. De kunde forsyne ikke alene Kjøbenhavn, men hele Danmark, ja Norge med; det gjorde Intet, at Sæbesyderiet i Bergen var øde, og at Sæbesyderiet i Kristiania var i slet Stand. Et tredje Sæbeværk i Kjøbenhavn behøvedes aldeles ikke. Hvad dernæst den ansøgende Hoogkerk personlig angik, fortjente han absolut ingen Begunstigelse. Han var et uroligt, egenraadigt og egensindigt Menneske, hvad han noksom havde vist overfor sin Kompagnon, Maria sal. Bøchmanns, hun havde ikke maattet bekomme fra sit eget Værk saa megen Sæbe, som hun behøvede til sin Husholdning end sige til sin Krambod. Hoogkerk tænkte ikke paa Samfundets Vel, han havde ganske særlige, uheldige Hensigter. Paa sin tidligere Oliemølle havde han nægtet at slaa Linolie, hvorved han fremtvang, at Byens Malere »forgangen Aar« søgte om Frihed til at indføre denne Olie, og nu arbejdede han i samme Retning ved at ville have Ret til at anlægge et Sæbeværk uden tilhørende Oliemølle. Han var en født Hollænder og gik ud paa at berige sig selv og sine Landsmænd, der gjærne saa, at »slige Varer« forskreves fra dem de danske Manufakturer til Skade; det var jo noksom bekjendt, med hvilken Misundelse de havde søgt at faa de danske Olie- og Sæbeværker i Bund og Grund ødelagte, »hvortil denne Mand paa saadan en Maade kjendelig kunde hjælpe dem.«¹

Hvad det kom an paa, var naturligvis at faa sagt alt det Slemme, der blot paa nogen Maade kunde siges om Hoogkerk. Det kan da ogsaa se ud af Noget, naar det antydes, at han arbejdede i hollandsk Interesse, ti Holland var officielt opmærksom paa disse Forhold. Da Hoogkerk havde faaet sit første Sæbesyderi i Gang, var Admiral Raben og Lorentz Kreyers Enke strax ude med en Klage over de strænge Tider, og særlig klagede de over, at Hollænderne indførte altfor megen Olie; de ønskede et Forbud mod Indførsel af Lin-, Hampe- og Roeolie. I den Anledning skrev Rentekammeret til Kommercekollegiet, og Kollegiet oplyste nu i en længere Skrivelse, at et saadant Forbud var blevet givet i sin Tid ved Forordningen af 30. Oktober 1683, men ved Toldforordningen af 21. Marts 1691 var det blevet forandret til en Toldafgift af 2 Rdrl. pr. Ahme, og efter Trak-

taten af 15. Juni 1701 med de Herrenstaater kunde der ikke være Tale om noget nyt Forbud, men nok om en forhøjet Told, og saa udgik da Forordningen af 22. November 1704, der bl. A. forhøjede Tolden paa Olie fra 2 Rdlr. til 4 Rdlr. pr. Ahme, saaledes at den dog for den Olie, som Sæbesyderierne skulde bruge, vedblev at være 2 Rdlr.¹

Og det er nu paa Grundlag heraf, at de andre Sæbesyderier i 1719 falde over Hoogkerk, der ikke vilde slaa Linolie paa sin tidligere Oliemølle og nu vil anlægge et Sæbesyderi uden tilhørende Oliemølle. Hvorfor han efter deres Mening vil have det saaledes, ere de for forsigtige til rentud at sige, »Aarsagen er ham bekjendt«, men de antyde dog saa Meget, at deres Mening bliver klar nok: Han vil naturligtvis tjene sine Landsmænd, Hollænderne, ved at indføre saa megen Olie som muligt, og selvfølgelig vil han herved misbruge den Sæbesyderne indrømmede Tilladelse til at faa ogsaa Linolie ind for en forholdsvis lav Told. Som Svar herpaa afgiver Hoogkerk en edelig Erklæring om, at han ikke vil lade indføre og bortsælge en eneste Pot Linolie uden deraf at betale Hans Majestæt 4 Rdlr. pr. Ahme i Told, til Sæbesyderiet benytter han kun Hamp- eller Roeolie. Og saa gaar han endelig ogsaa ind paa at forpligte sig til inden en vis Tid at anlægge en Oliemølle, naar han blot i »disse dyre Krigstider« foreløbig maatte blive staaende ved Sæbesyderiet. Hans Majestæt, skriver han i Januar 1719, havde mundtlig lovet ham, at han i alle billige Ting skulde blive hjulpen. Han synes altsaa ikke at have staaet uden gode Fortalere, og under 27. Marts 1719 faar han da et Privilegium paa Oprettelsen af et Sæbesyderi og en Oliemølle, dog at han faar Udsættelse i to Aar med at oprette Oliemøllen; han havde forud maattet forpligte sig til ikke i disse to Aar at indføre mere end 200 Ahmer Hamp- og Rapsolie, af hvilke han skulde betale Told efter Toldordinansen.²

Hermed var imidlertid endnu ikke alle Vanskeligheder overvundne. I April s. A., altsaa strax efter at Hoogkerk havde faaet sit Privilegium, indkom der til Kancelliet en Skrivelse fra Møller Michel Andersen, »boende udenfor Kristianshavns Port«, hvori han klager stærkt over Sæbesyderen Mester Rolf. Sexten Aar før havde denne ladet bygge en Oliemølle »hart«

ved hans, hvorover det kom til store Stridigheder, og nu kom han igjen; nu vilde han bygge en anden Oliemølle og lægge den saaledes, at den betog ham al Vind. I den Anledning blev Rentekammeret, Amtmanden, ja Konseillet sat i Bevægelse, men her fik Rolf Hoogkerk, som Amtmanden Iver Rosenkrantz kalder »et meget uroligt Hoved«, ikke sin Vilje. Han fik Anvisning paa en Grund til sin Mølle paa Sundbyøster Fælle.¹

De dyre Krigstider, som Hoogkerk klagede over, afsluttedes ved Freden i Frederiksborg den 3. Juli 1720, der ved at gjøre Ende paa den store nordiske Krig vakte almindelig Glæde. Efter den fik derfor Fredensborg Navn, og den satte ogsaa sit Stempel paa Hoogkerks Mølle. Den blev kaldt Fredensmølle, et Navn, der har holdt sig til Nutiden.²

Nu var der da igjen i eller ved Kjøbenhavn tre Sæbeværker med tilhørende Oliemøller, der nu selvfølgelig, som vi nedenfor skulle se, holdt sammen i at bevare og udnytte den faktiske Eneret, de i Forening sade inde med. Særlig Sæbesyderiet i Magstræde havde forøvrigt en Del Modgang. Som vi ovenfor (S. 18) have set, brændte dets Oliemølle i 1718, og ved Kjøbenhavns Brand ti Aar efter brændte selve Sæbesyderiet, selve »Den sorte Hane«. Sæbesyderiet »og den derved befindende Quantitet fede Sager var i en ubeskrivelig Brand«. Men opkom det igjen, og over det nye Syderis skraatstribede Indgangsdør anbragtes som dets Bomærke en sort Hane med en rød Kam paa en gulbrun Tønde. Og der blev set venligt til det nye Sæbeværk. Da Admiral Rabens Enke, Elline Marie Rubring, paa dettes Vegne ansøgte derom, opnaaede hun et kongeligt Tilsagn af 14. Juli 1730, der gik ud paa, at der ikke i de første ti Aar skulde blive oprettet flere Sæbesyderier i Kjøbenhavn, end der alt var, og dette Tilsagn blev fornyet, hver Gang for ti Aar, først i 1741 og derpaa i 1751.³ Det havde sin Betydning, men hvad der stærkere endnu førte de tre kjøbenhavnske Værker sammen, var, at der nu begyndte at komme Sæbesyderier i Provinserne. Mod dem stod de absolut samlede, og af deres i Aarenes Løb indgivne Ansøgninger kunne vi se, hvem der efterhaanden sad inde med dem. 1738 blev der for Værket i Magstræde underskrevet af Justitsraad L. Kreyer samt Kommandør Chr. Güntelberg, der havde ægtet Admiral Rabens Datter Kirstine Cathrine,

for Hoogkerks Værk underskrev hans Enke Cornelia eller Svi-gersønnen H. Schäfer, og endelig maa Iver Grøngaard være den, der underskrev for det tredje Sæbeværk, det Bøchmannske. 1740 finde vi mellem Underskriverne for Sæbesyderiet i Mag-stræde endnu U. E. Raben, sal. v. Schmiedens Enke, og 1752 er dette Værk endelig repræsenteret af J. P. Anchersen som For-mynder for den unge von Schmieden og af Kancelliraad F. L. Brøer »paa egne og øvrige Justitsraad Kreyers Arvingers Vegne«, medens de to andre Værker repræsenteres af Hans Henrik Han-sen og I. Grøngaard.¹

Om de kjøbenhavnske Sæbesyderiers Forhold til de efter-haanden opstaaende Konkurrenter i Provinserne skal blive fortalt i de efterfølgende Afsnit. Her skal endnu kun meddeles, at de i 1741 ved Siden af at opnaa det ovenfor nævnte Tilsagn om, at der ikke i ti Aar skulde blive oprettet noget nyt Sæbe-syderi i Kjøbenhavn, endnu opnaaede Udstædelsen af et For-bud imod, at der maatte indføres nogensomhelst fremmed Olie- eller Transæbe i Danmark.²

De kjøbenhavnske Sæbesyderier stod nu som før i en absolut dækket Stilling, ti som vi nedenfor skulle se, betød den op-kommende Provinskonkurrence i Virkeligheden ikke meget for dem. Inden vi her slippe dem, maa vi imidlertid gjøre op-mærksom paa, at disse Sæbesyderier kun tilvirkede blød, d. v. s. grøn Sæbe. 1671 siger Kommercekollegiet udtrykkeligt, at hvad det drejede sig om, var Tilvirkning af grøn Sæbe, »som kaldes almindelig hollandsk Sæbe«.³ Med Tilladeligheden af denne Sæbes Indførsel svinger det da ogsaa op og ned. Vi have set det allerede 1662 og 1682, og Svingningerne vedblive. Efter Toldforordningen af 21. Marts 1691 maa af grøn Sæbe kun den amsterdamske indføres mod en Told af 1 Rdlr. 32 Sk. for en Fjerdedelstønde, 1704 forhøjes Tolden til 3 Rdlr., men Bestem-melsen gjælder saa for al fremmed grøn Sæbe, og saaledes er det endnu efter Toldrullen af 29. Februar 1732, men i 1741 naas det ovenfor omtalte fuldstændige Indførselsforbud. I Mod-sætning hertil lever den hvide Sæbe et aldeles roligt Toldliv. Den dukker op i Toldforordningen af 1691; for et Hundrede Pund skal der betales 80 Sk. i Indførselstold, og saaledes bliver det saa uforandret ved. Tilvirkningen af hvid Sæbe spillede

med andre Ord ingen Rolle her. Men Forsøg i saa Henseende blev der dog gjort. Den Sæbemager Steffen Rosel, der fik Borgerskab i Kjøbenhavn 1691, har sikkert nok lavet denne Sort Sæbe. Men hans Virksomhed har næppe været af Varighed. Da de to tyske Sæbesydere Joh. Gottlieb Exner og Joh. Chr. Höficken i 1746 søge om at faa Lov til at oprette en Fabrik for hvid Sæbe i Kjøbenhavn, sige de, at Byen ingen saadan har, og da den Reformerte Johan Bonte i 1753 fremsætter en lignende Ansøgning, vil han endda have erfaret, »dass allhier keine weisse Seifensiederey jemahls gewesen.« Dette er sikkert ogsaa rigtigt, naar der tænkes paa en virkelig Fabrik for, hvad der den Gang ofte kaldtes Magdeburger- eller lybsk Sæbe, men ellers ikke, ti en Magistratserklæring af 1750 siger, at endog Mange vare beskjæftigede med her at lave hvid Sæbe i det Smaa, og den giver videre den karakteristiske Oplysning, at der ikke dertil behøvedes noget Privilegium, blot et almindeligt Borgerskab.¹

Da de ovenfor nævnte to Sæbesydere ligesom ogsaa Johan Bonte lægge Vægt paa, at de ere zünfsmæssigt oplærte, skal der nedenfor (se Bilag 1) aftrykkes et Aktstykke, der giver nogen nærmere Oplysning om de tyske Sæbesyder-Lavsforhold paa denne Tid. De tyske Sæbesydere vare i Lav sammen med Lysestøberne.

PROVINSERNE KOMME MED.

MEDENS det første kjøbenhavnske Sæbesyderi oprettedes allerede 1616, varede det en Stund, inden nogen anden By i den danske Konges Riger fik en lignende nyttig Indretning. Og den By, der som den første fulgte i Kjøbenhavns Spor, var det fjærne Bergen, hvor Kjøbmanden Jørgen Thormøhlen i Slutningen af det syttende Aarhundrede udfoldede en mærkelig stor Virksomhed. Men derfor udnævnte Kristian V ham ogsaa (1681) til Kommercedirektør for Norge. Han var imidlertid mere end Kjøbmand. Han arbejdede ogsaa for at skabe industriel Bevægelse i sin Fødeby og skaffede sig i den Anledning fra 1680 til 1684 en Række Privilegier, der omfattede saa godt som al mulig Fabrikvirksomhed lige fra et Uldentmanufaktur til et Garveri, fra et Hattemageri til en Krudtmølle. Af størst Betydning var dog sikkert hans Reberbane, hans Saltkøgeri og hans Sæbesyderi. Under 29. August 1682 fik han ti Aars Eneret, fra Paaske 1683 at regne, paa at anlægge og drive et Sæbesyderi i Norge; Stedet, hvor han anlagde det, blev naturligvis Bergen.¹ Og i nogen Tid ud over Eneretsaarene vedblev det at være Norges eneste. Først under 17. Januar 1712 fik en anden driftig Nordmand, Admiralitetsraad Gerhard Treschow Ret til at anlægge et Sæbesyderi og en Oliemølle udenfor Kristiania, hvor han alt havde en Papirmølle og en Krudtmølle. Sæbesyderiet anlagde han sammen med sin Broder Mads Jensen Wiel, Negotiant paa Strømsø, og da Admiralitetsraaden døde i 1722, gik det helt over til Slægten Wiel.²

Intet af disse Sæbeværker kom dog til at spille nogen synderlig stor Rolle. Sæbesyderiet i Bergen omtales i 1719 (se ovfr.

S. 21) som øde og Sæbesyderiet i Kristiania som værende i slet Stand. Skjøndt den norske Sæbe havde Ret til fri Indførsel i Danmark, ligesom den danske i Norge, betød de norske Sæbesyderier Intet for de kjøbenhavnske. Det er Ejerne af disse, der 1719 gjøre opmærksom paa de norske Sæbeværkers daarlige Tilstand. Overfor dem følte de sig trygge. De skræmmes først op i Frygt for Konkurrence, da Ejeren af Buderupholm mellem Hobro og Aalborg, Thøger Benzons, i 1737 søger om Ret til paa sin nævnte Gaard at anlægge en Oliemølle og et Sæbesyderi. De udtale sig ivrigt for, at Ansøgningen bør afslaaes, og det varede da ogsaa meget længe, før det ønskede Privilegium blev givet, men — det konkurrerende Anlæg hindredes ikke derved.

Det var Regeringens ivrige Opfordringer til at støtte og fremme indenlandsk Fabrikindustri, der havde givet den adelige Proprietær Lyst til at indrette en Vandmølle paa sin Gaard til Oliemølle og supplere den med et Sæbesyderi; naturligvis haabede han paa, at han i denne Fabrikvirksomhed maatte blive eneberettiget for Nørrejylland, og energisk som han maa have været, tog han strax fat paa Anlægget uden at afvente Resultatet af den indgivne Ansøgning. Vandmøllen fik fem Par Stamper, og Sæbeværket byggedes; der pressedes og sydedes, og det skjøndt det ønskede Privilegium stadig udeblev. 1740 klagede Thøger Benzons over, at han nu paa tredje Aar arbejdede med bundne Hænder. Men dog vare Forholdene ikke ringere, end at han godt kunde faa en Kompagnon, nemlig Kjøbmanden Cordt Trap i Aalborg. Rentekammeret havde Betæneligheder overfor en Oliemølle paa Landet, hvor der ingen Toldbetjente var; det kunde give Anledning til, at fremmed, indsnegen Olie fra den kunde blive tilført Sæbesyderiet som indenlandsk Olie; men man vilde dog tilstaa ham et Oliemølle-Privilegium, naar han vilde lade Sæbesyderiet fare. Her laa altsaa Vanskeligheden, her var Anstødsstenen, og da han ikke vilde slippe Syderiet, bleve hans stadig fornyede Ansøgninger atter og atter henlagte i Kommercekollegiet, een Gang med følgende Bemærkning til Journalen: »Dette bliver en Gang for alle at henlægge, thi som man hannem nu 3de Gang haver svaret, at man sig derudi ikke kunde indlade, saa skal det

dermed have sit Forblivende.« Men desuagtet indgik han med en ny Ansøgning, det var i November 1745, og nu — gled Sagen! Under 12. Maj 1746 fik han endelig det Privilegium, som han havde ansøgt om fra 1737, altsaa i siger og skriver ni Aar, men nogen Eneret for hans Sæbeværk indeholdt det ikke.¹

Man staar forundret overfor den langvarige Modstand, som efter de, iøvrigt mangelfuldt, bevarede Aktstykker ikke ret kan forstaas. Men saa meget er sikkert, at de kjøbenhavnske Sæbesyderier stadig ere paa Post overfor ham. Ogsaa hans sidste Ansøgning imødegaas af dem. Hans Anlæg er dem præjudicerligt, det er ulovligt, de ville lægge Sag an imod ham o. s. v. Og man kommer uvilkaarligt til at tænke paa, om vi ikke her staa overfor en Kamp mellem to hver for sig ganske formaaende Interesseskredse, en Godsejerkreds, der vil have Ret til at udnytte sine naturlige Hjælpemidler, i dette Tilfælde en tilstedeværende Vandkraft, og en Del til Søetaten knyttede Embedsmænd, der ønske at bevare et godt Aktiv, Magstrædets Sæbesyderi i »den sorte Hane«, uden Konkurrence udenfor Kjøbenhavn. Højesteretsassessor L. Kreyers Enke, Anna Kristine Judichær, giftede sig anden Gang med Schouthynacht Fr. Güntelberg, og hendes Broder, Kaptajn N. P. Judichær, ægtede Elisabeth Lucie Kreyer, medens en ældre Broder til Schouthynacht Güntelberg var gift med en Datter af den ovenfor S. 20 nævnte Admiral Raben. En saadan Kreds kunde nok skabe Modstand mod en lige opdukket, ny adelig Familie. Sønnerne af den i 1715 afdøde Kommerceraad og Assessor Hans Sørensen Benzon til Juellund, Sohngaardsholm, Vesterladegaard og Kjellerup bleve adlede i 1717, og en af dem var den ovenfor nævnte Thøger (f. 1696, † 1750), der 1728 købte Buderupholm og ogsaa en Tid ejede Sohngaardsholm; Moderen var Elisabeth de Lasson.²

Thøger Benzon maa afgjort have været i Besiddelse af en ikke ringe Grad Uforknythed i Forbindelse med megen sej Udholdenhed. Og tilsidst førte han da ogsaa Sejren hjem. Der synes at være indtraadt en Strømkæntring i Kollegiets Syn paa de kjøbenhavnske Syderier. I dets allerunderdanigste Forestilling til Kongen om Privilegiet til Benzon gjøres gjældende, at disse Syderier ingen Grund havde til Klage, deres Eneret

gjaldt kun Kjøbenhavn, og til Provinserne afsatte de saare Lidet, for ikke at sige næsten Intet. De havde selv i en Skrivelse meddelt Kollegiet, at de ikke i noget Aar havde afsat over ti Tønder Sæbe til Provinserne, og dette ringe Kvantum var endda ikke forskrevet paa Kjøbmandsvis; det var kun blevet solgt derved, at en og anden Skipper nu og da pr. Kontant havde købt en Otting eller en Fjerding for at tage hjem med.

Det er herefter ganske naturligt, at Thøger Benzons faar sit Privilegium, men ganske uforstaaeligt, at han ikke havde faaet det længe før, ti Kollegiet havde i Aaringer vidst, at der ligefrem trængtes til et Sæbeværk i Jylland. I den Forestilling af 28. Januar 1741, hvori det anbefalede paany at tilsige de tre københavnske Sæbesyderier ti Aars Eneret samt at forbyde al fremmed Olie- og Transæbes Indførsel i Danmark (ovfr. S. 24), oplyses det, at medens de tre Værker aarligt af indførte fremmede Raamaterialer svarede mellem 3 og 4000 Rdlr. i Told, var der i Aarene 1734—36 kun fortoldet $41\frac{1}{4}$ Fjerding Sæbe i Danmark, hvoraf Tolden og Akcisen kun havde været 149 Rdlr. 51 Sk., hvad der, da de københavnske Værker ingen Afsætning havde til Provinserne, tydeligt viste, at disse udelukkende brugte indsnegen udenlandsk Sæbe. Man skulde herefter have troet, at et Tilbud om at anlægge et jysk Sæbesyderi vilde være blevet imødekommet paa enhver Maade. Det vilde jo i fortrinlig Grad kunne tage Kampen op mod den for sig gaaende kolossale Indsmugling, og den absolute Mangel paa Velvilje, som det mødte, synes kun at kunne forklares ved en ensidig og blind Konkurrencefrygt hos en indflydelsesrig københavnsk Sæbering.

Men nu var Ringen besejret, det første danske Provins-Sæbesyderi var blevet officielt anerkjendt. Isen var brudt, og nu kom der Liv og Udvikling, hvor der før havde hersket Stillehed og Død. Nu opstod der forholdsvis hurtigt flere Sæbesyderier rundt om i baade Norge og Danmark. Kjøbmændene Erik Anker og Mathias Wærn fik 1749 Ret til at anlægge et Sæbeværk i Frederikshald, og Kjøbmand Morten Pedersen Leuch fik 1763 Ret til at anlægge et i Drammen. Men Lykken fulgte ikke de norske Bestræbelser. Dhrr. Anker & Wærns Sæbesyderi blev saaledes nedlagt i 1754, og det endskjøndt det var udrustet med betydelige Forrettigheder; det skulde ikke alene

gjøre den almindelige grønne Sæbe, men »ogsaa og fornemmelig den saa kaldede hvide, haarde engelske Sæbe, som Ingen i Vore Riger og Lande hidtildags skal have forarbejdet, men af dennem er en ny opfunden Indretning, der vil vorde Landet til stor Nytte og Fordel«. ¹ Nytten og Fordelen udeblev dog ganske.

Saa var der en helt anden Livskraft i de danske Sæbesyderier, der nu formelig myldrede frem. 1753 blev der givet to Privilegier, et til Landfiskal Wolradt Holm og Kjøbmand Peter Eilschov i Odense og et til Borgemester Henrik Mølrath Richter i Fredericia; 1755 fik Niels Overvad i Aalborg Ret til at anlægge et Sæbesyderi, og 1760 udstedtes der endog to Privilegier for Randers, til Kjøbmanden Frantz Christian Budtz og til Borgemesteren Søren Simonsen; 1764 fik David Fenwick i Helsingør et Privilegium, 1766 Niels Kirketerp i Hobro, 1770 Niels Kioldrup og Ole Sanne i Aarhus o. s. v. ²

Der er ligesom et frisk Pust i denne betydelige Række Privilegier. Enerettighedernes trange Tid synes helt forbi. Kommercekollegiet er ganske villigt til at lade Folk raade sig selv. Da Kjøbmand Budtz i Randers i 1760 søger om Privilegium, selvfølgelig med Monopol for den nævnte By, og Byens Borgemester derefter ogsaa andrager om en lignende Bevilling, søger Kollegiet at faa dem til at gaa sammen om eet Privilegium, men da de ikke ville det, faa de hver sit, naturligvis uden nogen Eneret. Og den forandrede Opfattelse kommer særlig stærkt frem i Kollegiets Forestilling angaaende det i 1755 af Niels Overvad søgte Privilegium for et Sæbesyderi i Aalborg. Stiftamtmanden havde fraraadet Privilegiet; et Sæbeværk i Aalborg vilde skade Anlæget paa Buderupholm, der ikke alene fournerede de omliggende Kjøbstæder og Landet, men ogsaa udførte. Heroverfor viste Kollegiet sig dog helt ufølsomt. Det gjør opmærksom paa, at Thøger Benzon, der forøvrigt ikke længer ejede Buderupholm, han havde solgt Gaarden med Oliemølle og Sæbesyderi til Peter de Lange von Bergen »af Nation en Hollænder«, ikke efter sit Privilegium havde faaet nogen-somhelst Eneret; der var god Næring for flere Sæbesyderier, og en Kappelstrid om at levere Publikum den bedste Vare til den billigste Pris vilde være den fortræffeligste Ting af Verden. ³

Herefter er det kun naturligt, at Niels Overvad under den 7. April 1755 fik det af ham søgte Privilegium. Og karakteristisk er det desuden, at Kollegiet samtidig helt saa bort fra, at han for at faa Privilegiet havde tilbudt at yde 100 Rdlr. til det nylig oprettede Opfostringshus. Privilegier skulde ikke paa den Maade betales. Saa meget forunderligere er det herefter at se, at Eneretssystemet dog endnu eksisterede. Det gaar igjen i de to Privilegier, som i 1753 gaves til Sæbesyderiers Anlæg henholdsvis i Odense og Fredericia. Fiskal Holm og Kjøbmand Eilschov fik Odense-Privilegiet med tyve Aars Eneret for Fyns Stift, Borgemester Richter Fredericia-Privilegiet med tyve Aars Eneret for Ribe Stift. Vi ville nedenfor komme til særlig at omtale det første af disse Privilegier, der derfor her skal aftrykkes. Det lyder saaledes:

Vi Friderich den Femte af Guds Naade Konge af Danmark og Norge, de Venders og Gothers, Hertug udi Slesvig, Holsten, Stormaren og Ditmersken, Greve udi Oldenburg og Delmenhorst, Giøre Alle Vitterligt, at for os Allerunderdanigst haver andraget Wolradt Holm og Peter Eilschou, hvorledes de og Med-Interessentere er sindede et Sæbe-Syderie og en Olie-Mølle i vor Province Fyhn at oprette, og som de derpaa om Vores Allernaadigste Privilegium Allerunderdanigst haver anholdet, saa have Vi paa saadan deres allerunderdanigste Ansøgning og Os elskelige Hr. Christian, Greve af Rantzau, Ridder af Elefanten, Vores Geheime-Conference-Raad, Cammer-Herre, Stiftbefalingsmand over Fyens Stift og Langeland samt Amtmand over Dalum, St. Knuds og Rugaards Amter, hans derover til Vores General Landets Oeconomie- og Commerce-Collegium givne Erklæring, allernaadigst bevilget og tilladt, at fornefte Wolradt Holm, Peter Eilschou og Med-Interessentere maae i eller ved Odense oprette et Sæbe-Syderie og en Olie-Mølle, ligesom Vi og Allernaadigst ville, at ingen anden end de og deres Arvfvinger alleene i Fyens Stift maae udi de nest-paafølgende 20 Aar fra dato noget Sæbe-Syderie eller nogen Olie-Mølle oprette, saa skal det og være dennem tilladt dend paa dette Verk forarbeidende Sæbe til Alle og Enhver, som det maatte forlange, at selge og falholde dog icke i mindre partier

end i heele Tønder, Fierdinger og Aattinger, saa fremt de icke vil vente, ifald det skulde befindes, at de derimod have handlet, vedbørligen at vorde anseet, og skulde de alvorligen være tilholden alle de raae Materialier, som de til dette Verks Drift maatte finde fornøden fra fremmede Stæder at lade komme, hvergang rigtig og tilforladelig at angive og fortolde; skulde det befindes, at herudi nogen Defraudation begaaes, da skal de icke alleene effter Vores Allernaadigste ToldRulle og andre derom udgangne Forordninger ansees og straffes, men endog dette af Os til dennem givne Privilegium aldelis være forbrudt. Til hvilken ende de skal være tilforpligtede at holde rigtige Bøger saa vel over dend af dennem forfærdigende Sæbe som over de dertil brugende raae Materialier, paa det at, om og naar vi det Allernaadigst skulle for got befinde, deraf aldtiid kand sees, hvad fremmede raae Materialier ved Verket ere forbrugte og fortoldede, saa bør de og sette deres rigtige Merke paa alle de fra dette Verk med Sæbe sælgende fustagier, deels at den til ald Underslæb at forekomme destoe bedre fra fremmed Sæbe kan kiendes, deels ogsaa paa det at derved aldtiid kand erfares, at deslige fustagier have sin rette Størrelse, og at de deri befindende Vahre ere af forsvarlig Godhed og saadanne, som Publicum vel kand være tient med, ligesom de og under dette Privilegii Tab skal tilforpligtede være inden 2 à 3 Aar at have dette Sæbe-Verk og Olie-Mølle i fuldkommen Stand og samme derefter i god Gang og Drift at vedligeholde. Fremdeelis bevilge Vi Allernaadigst, at Interessenterne i dette Sæbe-Verk imellem dem self maae oprette saadanne Conventioner, som de finde fornøden til Verkets Fremme og Bestyrkelse, saa vidt de icke ere stridende imod Lov og Forordninger, og skal de iøvrigt nyde de samme Friheder og Benaadinger, som andre Sæbe-Syderier Allernaadigst givne og forundte ere.

Hvorefter alle og enhver Vedkommende sig allerunderdanigst haver at rette, ej giørendes herimod, efftersom forskrevet staar, nogen Hinder eller Forfang under Vor Hyldest og Naade.

Givet paa Vort Slot Jægersborg dend 10de October 1753.

Under Vor Kongelige Haand og Seigl

FRIDERICH R.

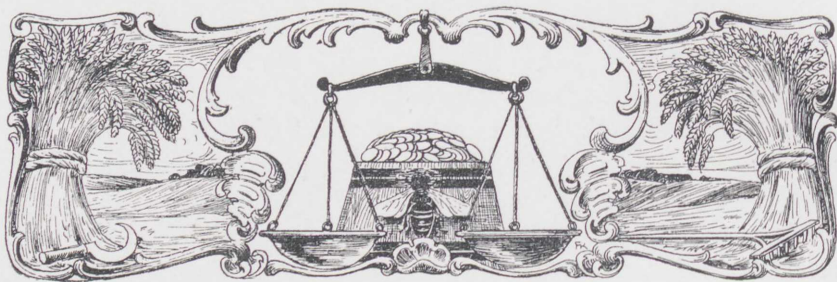
Berkentin. Dehn. Bernstorff. Thott.

Walter.

Forinden vi herefter i næste Afsnit gaa over til nærmere at omtale den Mand, der blev den væsentlige Bærer af dette Odense-Foretagende, skal her endnu gjøres opmærksom paa, at der ikke alene var en Svingning i Opfattelsen af Enerettighedernes Betydning, men ogsaa i Opfattelsen af den tidligere saa nøje gennemførte Sammenknytning af Sæbesyderier og Oliemøller. Buderupholm-Privilegiet lyder endnu paa begge Dele, og det gjør ogsaa Privilegierne for Odense og Fredericia ligesom Aarhus-Privilegiet af 1770, men alle de andre ovenfor nævnte danske Privilegier omfatte kun Anlægget af et Sæbesyderi. Og nu ses det da ogsaa, at der gives Privilegier, der kun omfatte Anlægget af en Oliemølle, hvad der er tværtimod, hvad man skulde tro muligt efter Thøger Benzons Udtalelser i 1739. Da der var Tale om, at han kunde faa Privilegium paa en Oliemølle uden tilsvarende Sæbesyderi, skrev han, at han ikke vilde søge sin egen Ruin og ikke vilde, at hver Mand skulde bele ham og dømme ham fra Forstanden.¹ Simple Oliemølle-Privilegier gaves i 1754 til Jøden Levin Samuel Goldschmidt i Kjøbenhavn og i 1769 til Gregers Hansen i Ejby paa Fyn.² Den sidstnævnte Mølle var en Vandmølle.

Det vil efter det ovenfor Meddelte kunne forstaas, at Retten til at anlægge en Oliemølle ved Siden af et Sæbesyderi ikke længere blev betragtet som en absolut Forpligtelse, hverken fra den paagjældende Privilegiumshavers eller fra Regeringens Side. Og som vi nedenfor skulle se, blev Dhrr. Wolradt Holm og Peter Eilschov i Odense trods deres Privilegium staaende ved Anlægget af et Sæbesyderi.

PETER VON WESTEN EILSCHOV.

Peter v. W. Eilschov.

EILSCHOV er intet ubekjendt Navn. 1750 døde i Kjøbenhavn en femogtyveaarig ung Mand, Magister Frederik Christian Eilschov, i hvem hans Venner saa »ikke alene en anden Holberg, men en endnu større Holberg«. Og det maa siges, at den Afdødes Skrifter vise et virkelig overlegent Syn paa, hvorledes Videnskaben skulde ordne og højne Livet, medens Livet igjen skulde bestemme Videnskabens Maal og Veje. Han staar som noget Usædvanligt. Og Tiden har langt fra afbleget Glansen omkring ham.¹ Det kan derfor med Føje siges, at Eilschov ikke er noget ubekjendt Navn, hvortil endnu kommer, at hans Faders Halvbroder, Handelsmanden i Odense, som vi her skulle beskæftige os med, paa sin Vis ogsaa har bragt Navnet til Eftertiden ved de betydelige til Odense knyttede Eilschovske Legater. Magister Eilschov var Søn af Præsten i Rynkeby paa Fyn, Lavrids Christian Eilschov, der ligesom Kjøbmanden i Odense Peter v. Westen Eilschov var Søn af den i Landsbyen Eilskov, en Milsvej Syd for Bogense, fødte Anders Lauridsen, der optog sin Fødebys Navn. Nu skrives det Eilskov, men af de forskjellige Former, i hvilke Slægten benyttede Navnet (Eilschow, Eilschov, Eilschou), vælges her den, som brugtes af dens berømteste Medlem, Magisteren.

Anders Lauridsen, hvis Forældre vare Bønderfolk, blev født 12. Avgust 1664, men allerede i Efteraaret 1679 træffe vi ham i Odense i Tjeneste hos en Kjøbmand dér, Hans Wichmann, der tillige var Raadmand. Ham tjente han i to Aar, og derefter — staar der i nogle Optegnelser, som oprindelig maa stamme fra Anders Lauridsen selv — »gik han [jeg] i Skole i Odense et halvt Aar«. Ligeegyldigt hvilken Skole det nu end har været, er det prisværdigt af et ungt Menneske paa sytten Aar at søge til en Skole. Her viser det, at Anders Lauridsen ivrigt har stræbt fremad. Men da han derefter i Marts 1682 kom i Tjeneste hos den rige Kjøbmand Hjere Jespersen, fandt han sit blivende Sted; han blev hos ham til hans Død i April 1692. Og han tjente derefter ogsaa Enken¹, med Undtagelse af den Tid, i hvilken Landsdommer Jens Lassen til St. Knudskloster »hyrede« ham til to Rejser paa Norge »Kornvarer dér at forhandle«. Han var altsaa, ser man, en Mand, der blev søgt, og som — fortræffeligt vidste at faa et Udbytte af sin Virksomhed. Da Hjere Jespersens Enke i December 1693 afgik ved Døden, kunde han for egen Regning fortsætte Handelen i den gamle Gaard paa Vestergade (nu Nr. 67), som han kjøbte i 1694. Og i den arbejdede han nu med et godt Resultat hele sit Liv. »Hans Lærested i Kjøbmandskab her i Byen blev hans Nærested til hans Død«, staar der betegnende i Gravskriften over ham i St. Knuds Kirke.

Den trediveaarige unge Mand tænkte imidlertid nu ogsaa paa at sætte Bo, og den 10. April 1695 stod saa hans Bryllup med Alhed Marie Friis, en Odense Bagerdatter, der i et elleveaarigt Ægteskab fødte ham ni Børn, af hvilke det ældste, Sønnen Laurids Christian, blev den ovenfor nævnte Præst i Rynkeby. Anders Lauridsens første Hustru døde i Februar 1706, ikke fuldt 31 Aar gammel, kort efter en Barnefødsel, og den 22. Avgust 1708 giftede han sig anden Gang med Kirsten von Westen, en Kjøbmandsdatter fra Kjerteminde, der bragte ham et anseligt Svogerskab. Hendes Broder var Odenses rige Apoteker Peter von Westen, om hvem det fortælles, at han en Gang, da Peter den Store var indkvarteret hos ham, afbrændte et Fyrværkeri til hans Ære, der kostede ikke mindre end 4000 Rdlr. I dette Ægteskab blev der født sex Børn og her-

imellem Sønnen Peter v. Westen Eilschov (f. 28. Januar 1713), der kom til Verden »under det Tegn Fisken og Planeten Saturnus« — saaledes staar der i Faderens ovenfor nævnte Optegnelser — og denne Konstellation betyder muligvis Rigdom. Sikkert er det i ethvert Tilfælde, at den lille Peter von Westen Eilschov voxede op til at blive en endog meget rig Mand. Men han fik jo ogsaa, da han den 1. Februar 1713 blev døbt, Navn efter sin rige Onkel, Apotekeren, og mellem Fadderne ved denne Lejlighed nævnes som den første hans Tante, Apotekerens Hustru Elisabeth Becker, der tilhørte en anden rig og bekjendt Apotekerfamilie. Hendes Faddergave var en Rosennobel og en dobbelt Dukat.¹

I den gamle Gaard paa Vestergade var der Virksomhed og Liv. Anders Lauridsen købte og solgte, og hans Hustruer satte Børn i Verden. I toogtyve Aar, fra 1695 til 1717, blev her født ikke mindre end femten Børn, der forøvrigt, efterhaanden som de voxede op, næsten synes at have maattet give den oprindelige Kjøbmandsfamilie Udseende af en Apoteker- og Præstefamilie. En Søn blev Apoteker, en Datter blev gift med en Apoteker og fire Sønner bleve Præster. Af de femten Børn var i det Hele ti Sønner, af hvilke tre døde som smaa eller forholdsvis unge, og af de øvrige syv blev een Militær, een som sagt Apoteker og fire Præster, men kun een, den ovenfor nævnte Peter von Westen Eilschov, Kjøbmand. Ved Siden af denne ene kan i Kjøbmandsretningen endnu kun nævnes, at hans ældste Hælsøster Alhed Marie (f. 1719) blev gift med Kjøbmanden Johan Frederik Kurrelbaum, der ikke alene blev Anders Lauridsens Svigersøn, men ogsaa hans Medarbejder, hvad der kan ses af en Optegnelse med Svigerfaderens Haand.

Optegnelsen, der er fra 1731, begynder saaledes: »Som ieg nu udj Jesu Naun har oplevet en temmelig høy Alder, nu paa mit 68 Aar, og icke kand wide, naar Gud behager at kalde mig fra det Jordiske til sit ævige himmelske Rige, da for at wisze, huad mine Mideler nu kand være, saa hafuer ieg tillige med min Svigersøn Johan Friderich Kurrelbaum holdt richtig Registering og Wurdering over alle worris beholdne Kiøbmandsware.« Og nu følger ikke alene en fuldstændig Fortegnelse over Alt, hvad han ejer, over hele hans Formue, der opgjøres til

9875 Rdl. 3 M. 6 Sk., men tillige en helt juridisk opsat Fordeling af Formuen mellem hans Arvinger. Derefter levede han dog endnu ikke faa Aar. Først den 19. April 1738 afgik han ved Døden »efter en sex Ugers Tid udstanden Svaghed udi hans Alders 74de Aar«. I Skiftesamlingen Dagen efter viste det sig, at Enken efter Bevilling af 18. December 1733 havde Ret til at hensidde i uskiftet Bo, Svigersønnen Joh. Fr. Kurrelbaum underskriver som hendes Lavværge, og Prokurator Wolradt Holm som den, der mødte paa nogle af Børnenes Vegne.¹

Den »höibedrøvede Enche« satte derefter i St. Knuds Kirke sin hensovede Mand et Marmorminde, hvis lange Indskrift bl. A. oplyser, at han i 29 Aar havde været Værge for denne Kirke². Det er ogsaa efter denne Indskrift, at der her er gaaet ud fra, at han i Alt har haft femten Børn, ni i første og sex i andet Ægteskab, skjøndt den Eilschovske Stamtavle kun kjen-der fjorten, otte i det første og sex i det andet Ægteskab.

Efter at Anders Lauridsen var død, har Svigersønnen Joh. Fr. Kurrelbaum formentlig ordnet eller afviklet Forholdene, men derefter tog Sønnen Peter Styret i den gamle Kjøbmands-gaard, hvor Moderen, Kirsten von Westen, der levede til 1758, sikkert vedblev at bo tilligemed sin Broderdatters Datter Anna Maria Becker, hvis Forældre vare Apotekeren i Rudkjøbing Christopher Gottfried Becker og Susanne von Westen³. Ikke fuldt sytten Aar gammel var denne unge Slægtning i 1736 kommen til Familien Eilschov i Odense, og her blev hun hele sit følgende Liv, tilsidst som Kone i Huset. Ti den 23. Sep-tember 1763 ægtede Peter von Westen Eilschov i sit 49de Aar den sikkert dygtige og nyttige Pige, der født den 10. Juli 1719 ved Bryllupet var lidt over 42 Aar. »Gud lade det fremdeles lykkes til sit Návns Ære og fælles Gavn og Bedste«, noterede Peter Eilschov om sit sene Giftermaal, der indledede et barn-løst Ægteskab.

Saa sled Mand og Hustru trofast sammen efter Bryllupet, som de formentlig havde slidt forinden, ti Madam Eilschov havde sikkert Aar forud været Husets Bestyrerinde. — Efter »Danmarks Handelsspejl« for 1766 handlede Peter Eilschov i Odense med grove Varer, Korn og Vine og havde Oplag af Røgtobak, og i samme Haandbog for 1774 hedder det, at han

drev Handel med Hør, Isen- og Alenkram saa og med Kornvarer. Han handlede i det Hele, som det kan ses af Skiftet efter ham, saa godt som med Alt, lige fra Silkebaand til Klaverstreng, fra Oblater og Farver til Stenkrukker, og saa havde han ogsaa Udsalg af Stempelpapir. Men det var navnlig Kornhandel, han drev i det Store, hvortil endnu kom, at han havde ikke faa Skibsparter, ligesom han i nogle Aar sammen med en anden Odense Borger, Anders Haugsted, overfor Regeringen stod som Forpagter af Konsumtionen i Odense¹. Han var altsaa en meget foretagsom Mand, og ved Siden af at være dygtig var han ogsaa heldig. Han drev det til at blive Odenses rigeste Næringsdrivende og det endda saaledes, at han stod et langt Stykke foran alle de andre velhavende Forretningsfolk i Byen. I Aarene fra 1771 til 1775 noteres han i Odenses Næringstaxtprotokol stadig med Tallet 1600, medens de, der komme højest efter ham, i 1771 Rebslager Hans Leopold og i 1775 Kjøbmand Rasmus Østrup, noteres med henholdsvis kun 900 og 800, altsaa med kun omtrent det Halve². Det er blevet antaget, at disse Tal skulde angive de Paagjældendes Aarsindtægt i Rigsdaler³, men dette turde være ganske tvivlsomt. Eilschov har afgjort haft en større Indtægt end 1600 Rd. Men hvad Tallene end betyde, vise de hans store Overlegenhed. Det er derfor kun naturligt at finde ham som Direktør i »Fynske Enke Societets Cassa« — han er her Kollega med Kjøbmændene Mogens Faber, P. Jørgensen samt den ovenfor nævnte Rasmus Østrup⁴ — og han har muligvis været Direktør et og andet Sted endnu, saa vist som han ogsaa blev ikke blot Medleder, men Medopretter af et industrielt Foretagende, en Fabrik. Og herunder skal der sættes en Streg, ti Fabrikvirksomhed i Odense var den Gang noget Ualmindeligt. Men forinden denne Streg sættes, skal her til Karakteristik af hele den Eilschovske til det Yderste flittige og nøjsomme, for ikke at sige paaholdende Gjøren og Laden oplyses, at der i forskjellige Numre af »Odense Adresse Contoirs Efterretninger« for Maj og Juni 1774 kan læses følgende Avertissement: »Det gjøres herved bekiendt, at de, som forlanger og behøver den saa kaldede Hamborger oplagde Melk, kan samme bekomme hos Madame Eilschow i Odense, Portionen til 6 Sk., da tillige

ogsaa kan bekommes Fløde Potten for 12 Sk.; ønskede helst, at Liebhaberne ville bestille samme en Dag forud.« Odenses rigeste Kjøbmandskone sælger Mælk og Fløde og serverer Tykmælk! Men tilbage til Fabrikvirksomheden.

Da den senere medicinske Professor Holger Jacobæus 1671 som ungt Menneske rejste til Udlandet, besøgte han paa Gjenrejse Apotekerens i Odense Jak. Gottfr. Becker, Apoteker P. v. Westens Svigerfader, og som to Ting, der den Gang udmærkede Byen, nævner han i sin Rejsejournal Knive og Adel. I sidste Henseende bevarede Odense længe sit Ry, den var i lang Tid en Adelsresidens, og hvad Knivene angaar, da fortælle de, at Byen havde gode Smede, men Knivene vare ikke det eneste gode Haandværksprodukt, som Odense frembragte. Byen staar som det absolute Centrum i den fynske Haandværker-verden; i Pontoppidans »Danske Atlas« hedder det, at den bedste Del af Byens Næring beror paa alle Slags Haandværksmestere, som udenfor Kjøbenhavn ingensteds i Danmark findes flere eller bedre end dér. Navnlig roser han de Odense Handsker. Betegnende for Forholdene er det ogsaa, at medens der 1708 med Tvivl udnævnes en fjerde Farver i Odense, gaas der i 1744 ud fra som noget Selvfølgelig, at der skal være fire Farvere i Byen.¹ Men ud over Haandværket fandtes der i industriel Henseende paa denne Tid Intet i Odense. Stiftsbefalingsmand Chr. Sehested skriver 1735, at Byen »ey veed af Fabriquer at sige«. ² Ogsaa her satte Regeringens Bestræbelser dog efterhaanden nogle Spor. 1740 faar Philip Waidtløw Privilegium paa en Limfabrik; 1743 faar Nicolai Christopher Bæhr Ret til at anlægge en Perlegryns mølle med tilhørende Stivelseværk paa Palleshøj strax Øst for Odense; 1751 anlægges Apoteker Johan Christopher v. Westen sammen med to andre Borgere i Byen et Sukkerraffinaderi; 1752 opretter Regeringen et Tugt- og Manufakturhus, der særlig fremstillede Klædningsstoffer; 1756 faar Anton Hübner fra Wiesbaden Privilegium paa en Bomuldsfabrik dér, og 1768 anlægges den kjøbenhavnske Rebslager Peter Appelbye en Sejldugs- og Lærredsfabrik i Gaarden Mageløs (nu Hotel St. Knud).³

Alt, hvad der herefter blev anlagt, trivedes dog ikke. Hübners Bomuldsfabrik maatte saaledes hurtigt fortrække til Taasinge,

hvor den heller ikke gik. Af virkelig Betydning blev kun Sukkerraffinaderiet og Limfabriken; den sidste synes at være bleven et helt fornøjeligt Familiefideikommis. Philip Waidtløw fik strax sine to Brødre Christopher og Hans med i Forretningen og senere (1775) sine sex Sønner.¹ Men den eneste Fabrikvirksomhed fra hin Tid, som endnu den Dag idag er i Gang, er dog det Sæbesyderi, som i 1753 blev anlagt af Wolradt Holm og Peter Eilschov.

Præstesønnen fra Askø Wolradt Holm var Prokurator i Odense. Vi have mødt ham som saadan ved Skiftet efter Anders Lauridsen. Men da Regeringen under Kristian VI i 1739 udnævnte en Del saakaldte Landfiskaler, der skulde holde Øje med, hvad der skete mod Loven og Forordningerne, blev han Landfiskal for Fyn og Langeland, og endelig blev han 1755 Borgemester i Odense². Han har altsaa været en Mand, der spillede en Rolle, hvad man ogsaa tydeligt ser af Meddelelsen i »Ugentlig Provincial Notifications Liste« om Stiftsbefalingsmand Chr. Sehesteds Ligbegængelse Natten mellem den 31. August og 1. September 1740. Da Ligtoget passerede Wolradt Holms Gaard (i Overgade?), blev der musiceret og sunget fra den, og ingen Steder synes der at have været saa store Illuminationer eller saa mange Indskrifter som ved den. Det er derfor et efter Forholdene i Odense meget anseligt Kompagniskab, naar Holm og Eilschov gaa sammen om at oprette et Sæbesyderi, hvortil de da ogsaa i 1753 faa det ønskede Privilegium. Og Kompagniskabet bliver endnu aneligere, idet de to Nævnte strax forene sig med Kommerceraad Johan Eskil de Falsen til Søbo mellem Faaborg og Assens, en vel anset Mand, der ved sit Giftermaal i 1730 med en kjøbenhavnsk Dame havde faaet »skjønne Midler« og kort før sin Død i 1758 blev adlet. Han synes forøvrigt at have staaet den Eilschovske Slægt ganske nær. Kjøbmand Peter Eilschovs yngste Broder, Anders, blev 1751 Præst i Jordløse, just det Sogn, hvori Falsens Ejendom laa, og samme Aar blev han gift med en Broderdatter af ham.³

Uden her nærmere at skulle komme ind paa Sæbesyderiet, der vil blive omtalt i næste Afsnit, skal her kun meddeles, at det synligt har været af Betydning. Det havde den Ære endog

tre Gange at blive beset af Kong Frederik V, og det betalte sig. Men just derfor var det maaske, at Kjøbmand Eilschov efterhaanden blev Eneejer af det. Da Falsen døde (1758), beholdt Arvingerne hans Tredjepart i nogle Aar, men saa solgte de den til Eilschov, og Wolradt Holm gik ud af Kompagniskabet ved en i 1762 sluttet Overenskomst. Men Forholdet mellem ham og hans tidligere Kompagnon synes herefter at have udviklet sig alt Andet end godt. De kunde ikke blive enige om den endelige Afvikling, og Uenigheden antog en saa skarp Karakter, at Rettens Hjælp maatte paakaldes. Eilschov blev 1765 stævnet for Bytinget, og skjøndt Holm samme Aar afgik ved Døden, blev Sagen fortsat gennem baade Raadstueretten og Højesteret. Den endelige Dom faldt først i 1768, og Skjøde paa den Holmske Tredjepart til Eilschov udstædtes først i 1770 af Exekutorerne i det Holmske Bo, Generalavditor og Landsdommer i Fyn og Langeland Jens Mathias Hollendahl samt Birkedommer i Ulriksholms og Østergaards Birk Peter Rønnow.¹

Der har efter Alt at dømme været en ikke ringe Spænding tilstede. Men skulde den muligvis ikke hænge sammen med noget Andet og Mere end Sæbesyderiet. Da Regeringen i 1764 solgte Ryttergodset paa Fyn og derimellem Marker, der stødte umiddelbart op til Husene i Odense, hvis Bymarker de tidligere havde været, er der Antydninger af en Konflikt mellem Borgemester Holm og Byen, efter Sigende skulde han købe Aalykkegaard til Byen, men lod sig den selv tilslaa. Og skulde det saa ikke ogsaa ved denne Lejlighed kunne være kommet til en Konflikt mellem ham og Eilschov, der begge ved Avktionerne optræde som baade Bydere og Kjøbere. Eilschov særlig er en stor Kjøber. Han erhverver saaledes bl. A. St. Knuds Klosters Lade, der stod, hvor nu de Eilschovske Boliger ligge i Munkemøllestræde, men særlig erhverver han Nord for Byen en Række Jorder, den store Kræmmermark m. m., hvoraf han danner Hovedgaarden Marienlund, som han faar kongeligt Skjøde paa den 31. Juli 1768. Kjøbesummen er opgjort til 144,759 Rdlr.²

Nu var Eilschov ikke alene den store Kjøbmand, men ogsaa en stor Jorddrot, og det er muligvis bl. A. med dette Faktum

for Øje, at der i tredje Bind af Pontoppidans »Danske Atlas«, der bærer Aarstallet 1767, staar, hvad der staar, om de formentlig nedad gaaende Handelsforhold i Odense: »De Handlendes Tal i Staden er større end tilforn, følgelig Profiten for enhver desto mindre, men tillige [ere] Kræfterne desto mindre til at fortsætte Handelen med Eftertryk, helst da det undertiden skeer, at een og anden Kiøbmands-Familie, som ved Negotien haver vundet anseelige Midler, enten af Ambition eller Magelighed og for at søge mere Ro, drage deres Capitaler ud af Handelen, hvor de ere vundne, for at købe Herregaarde.« Pontoppidan er ikke venlig stemt overfor en saadan Forskydning, og for Eilschovs Vedkommende er det da ogsaa givet, at der opstod nye Tanker, der paa sin Vis bragte nye Maal. Det kan bl. A. ses i det Testamente, som han og Hustru oprettede den 1. Maj 1781.¹ Men den Eilschovske forsigtige for ikke at sige paaholdne Sindighed fornegtede sig heller ikke her.

Strax efter Bryllupet søgte Ægtefællerne om Ret til, forsaa vidt Ægteskabet skulde blive barnløst, at maatte disponere over deres Formue uden Hensyn til deres fjærnere Arvinger; de ønskede Sikkerhed imod, at hvad de efterlod sig »skulde falde udi deres Lod, som det enten mindst havde nødvendig eller fortient«, og under 26. November 1763 fik de den ansøgte kongelige Tilladelse. I Henhold til den gav de snart derefter i Januar 1764 hinanden Ret til efter den Førstafdødes Død at hensesidde i uskiftet Bo; og hvorledes Alt skulde ordnes, efter at ogsaa den Længstlevende var død, bestemte de i det ovennævnte Testamente. Efter det skulde Formuen, naar en Del Gaver, som senere ville blive omtalte, vare udredede, deles i fem Hovedlodder, der væsentlig skulde tilfalde Eilschovs Søkendebørn, dog ikke dem alle. En Brodersøn i Vestindien udelukkes saaledes, fordi han som formuende »ikke behøver Noget at arve efter mig og desuden ikke heller har meriteret noget«; da han rejste ud, havde Onkelen betroet ham en Del Varer, som han ogsaa havde solgt og gjort i Penge, men aldrig havde sendt Remisse for. En anden Brodersøn er det ogsaa galt med; han havde »opført sig ganske maadelig«, men han ekskluderedes dog ikke helt; han skulde kunne komme i Betragtning, hvis han »for Eftertiden skulde forandre sig og føre et skikke-

ligt og anstændigt Liv og Levned«. Testamentet gaar, som man ser, i Detaljer, og det gjør det da ogsaa med Hensyn til de ovennævnte Gaver. Naar Testatorerne skjænke St. Knuds Kirke 2000 Rdlr., for at den kan blive malet og anstrøget med Oliefarve og Orgelværket og Prædikestolen kan blive ægte blankforgyldt, skal det ske »paa det zirligste«, efter nøje at være betinget med de paagjældende Haandværkere, hvem Pengene skulle betales direkte af Exekutorerne, »uden at det Mindste deraf maa komme udi Magistratens som Kirkens Forstandere, deres Hænder«. Medgik endelig ikke hele Kapitalen til Malingen og Forgyldningen, skulde der for det Overskydende anskaffes »fem nye alle af Fløjel rigtbroderede Tavler eller saa kaldede Klingbeutler«, og det beskrives derpaa meget nøjagtigt, hvilken Farve og hvilket Udstyr de hver for sig skulle have. Hovedvægten ligger imidlertid paa to Legater, hvert paa 6,300 Rdlr., som tillægges henholdsvis det Eilschovske Hospital i Lumby og de Eilschovske Boliger i Odense. Og her staa vi ved de nye Tanker og de nye Maal.

»Til 12 fattige Lemmer af begge Kjøen af Marienlunds Gods udi Lumby Sogn og By« havde de bygget et Hospital »af god forsvarlig Grundmur«, og til det testamenterede de nu en Kapital, der skulde anvendes i Overensstemmelse med den Fundats for Hospitalet, de alt havde udfærdiget under 28. Januar 1780. Og hvad de Eilschovske Boliger angaar, da testamenterede de disse, som de havde bygget »paa det Sted, hvor forhen St. Knuds Lade havde staaet, nedenfor Indkjørselen til St. Knuds Kloster«, en ganske lignende Kapital, men her maa det vel mærkes, at Boligerne bleve lejede ud og først efter Ægtefællernes Død skulde gaa over til at være en Stiftelse for tre fattige borgerlige Enker og tre fattige borgerlige Jomfruer af Kjøbmands- eller Præstestanden i Overensstemmelse med en Fundats, som de allerede havde underskrevet den 20. Marts 1781.¹

Der er, som det heraf vil ses, en vis Tilbageholdenhed i Dispositionerne. Det er kun Hospitalet, som Ægtefællerne strax have skjænket Penge til, alt det Andet skal først sættes i Scene efter deres Død, og paa samme Maade optræde de i en Tilføjelse, som de give Testamentet just Aarsdagen efter,

d. v. s. den 1. Maj 1782. »Siden Gud har fremdeeles velsignet vores Fliid og Arbeide og sat os udj saa goed Velstand, saa er vi endviidere betenkt paa at give og skiænke noget meere bort til Publici Nøtte«, og saa testamentere de endnu 10,000 Rd. til St. Knuds Kirkes brøstfældige Taarns Nedbrydelse og Nyopførelse, Alt efter et reelt Overslag med paafølgende Licitation, og saa endvidere 5000 Rdlr. til nye Vandrender »lige fra Rosdam og til alle Odense Byes Qvarterer« med den Tilføjelse, at medtog disse Render ikke alle de 5000 Rdlr., skulde det Overskydende »emploieris til at sætte Gaderne og Steenbroerne istand med paa Odense Byes publique Stæder og alfare Veie uden Portene«.

Det er en ganske betydelig Forhøjelse af Testamentets Gaver, der her er Tale om, men Gaverne skulle ligesom de tidligere nævnte først udredes, naar begge Ægtefællerne vare døde, skjøndt Taarnet efter Alt at dømme næsten var faldefærdigt, og skjøndt de Vandrender, der vare i Brug, sikkert vare alt Andet end heldige. Men — Eilschov var en Mand, der holdt paa, hvad han havde. Det fremgaar tydeligt af det nedenfor (s. Bilag 3) trykte Brev til ham fra hans Ven, Herremanden paa Julskov ved Nyborg, Justitsraad Bagger. Det er afgjort denne, der driver Eilschov frem til de sidste Gaver, men da han lige saa afgjort har villet naa noget Mere, er han ikke tilfreds; han har været ivrig for, at Pengene strax skulde komme de nævnte Formaal tilgode, og han ønsker det vedblivende. I September 1783 skriver han derfor indtrængende til sin »Hierte Broder«, beraaber sig paa deres gamle Venskab og læser ham saa Texten efter Noder. Vorherre har rigelig velsignet Dig med jordisk Gods, skriver han, Du er svag og daarlig, Din Hustru er svag, Du har ingen Børn, og dog kan Du Intet slippe af Dit Gods. »Hvor glædede Du mig ikke forrige Aar, da Du efter min Forestilling var tilsinds at lade komme Tegning fra Petri Kirketaarn i Kjøbenhavn, men ak! hvor har Du bedrøvet min Sjæl, nu Du dette Aar, ja endog ved sidste Samtale, da Du dog er Graven saa meget nærmere, er ganske forandret og ikke kan her i Livet savne en undværlig Lem af Din — fortørnes ikke, jeg siger Sandheden — jordiske Afgud«. Ja, han gaar ham endnu nærmere paa Livet,

fortæller ham, hvad Folk sige og vil sige om ham: »Han, som længe forudsaa sin nærmende Død, kunde dog ej overtale sig selv i levende Live at uddele Noget af sit Overflødige, som han dog ej kunde faa i Graven med sig. For sin egen Ære kunde han bekoste et Marmor-Epitaphium i Kirken, men for sin Guds Ære, fra hvem han dog havde alle Ting, kunde han ikke bekoste et faldefærdigt Taarn paa samme Kirke . . . O! kjæreste Broder, hvor meget Saadant har jeg ikke nu i nogle Aar maattet høre om Dig, og hvor større og billigere vil ikke Snakken blive efter Din Død? Følg derfor endnu i Tide mine velmente Raad og rens Dig selv ved at gjøre noget mere Godt, imens Du lever, end hidtil sket er!« Ja han skriver endnu tilsidst: »Mit Hierte bløder for meget ved at skrive Mere, naar jeg med Gremmelse betænker Dine iværende højst beklagelige Omstændigheder, da Du fængslet af al Din store Rigdom er visselig ulige værre faren end den allerfattigste Betler.«

Det er stærke Ord, men Bagger stod ikke uden Ret til at tale saaledes. Ved Siden af at stifte betydelige Legater gjorde han, der levede ugift, stadig meget Godt, han bekostede saaledes bl. A. flere unge Menneskers Studeringer. Han fortjente derfor de Udmærkelser, han efterhaanden fik; inden han døde (i 1791), blev han Etatsraad.¹ I Modsætning til ham maa da Eilschov betegnes som en endog meget pengekjær Mand, og trods sin Rigdom fik han da heller aldrig nogen Titel, Noget, som Datiden ellers satte megen Pris paa. Han synes imidlertid desuden at have været meget ængstelig for, at hvad han testamenterede bort, kunde blive uredeligt administreret. Vi traf det ovenfor i Testamentets Bestemmelser om Pengene til St. Knuds Kirkes Maling. De maatte ikke betros Magistraten, men skulde direkte udbetales Haandværkerne af Exekutorerne, og med dette for Øje er det karakteristisk, at da Prinsesse Charlotte Amalies Testamente noget efter hendes Død — hun døde den 28. Oktober 1782 — kom offentlig frem med den af hende oprettede »Stiftning, hvorudi Dyd og Fattigdom i alle Stænder kunde finde Hjælp« under en af syv højststillede Mænd bestaaende Direktion², skriver Eilschov til Biskop Balle (s. ndfr. Bil. 2) — Sjællands Biskop skulde have Stiftelsens Dokumenter,

Obligationer og Pengekasse i Forvaring — om ikke de Legater, han havde oprettet og endnu vilde oprette, muligvis kunde komme under denne Direktions Bestyrelse. Den har forekommet ham betryggende.

Og det var virkelig hans Agt at oprette nye Legater. Et ikke fuldendt Udkast til en ny testamentarisk Beslutning, som laa efter ham med hans egen Haand, viser, at han ønskede de fem i Testamentet af 1781 nævnte Arvelodder begrænsede til 10,000 Rdlr. hver, og at Alt, hvad han og Hustru efterlod sig, efter at alle Testamentets Gaver og de fem Arvelodder vare udredede, skulde udgjøre et samlet Legat til Hjælp for »fattige Enker og Jomfruer samt gamle udlevede Mænd, som alle ere af borgerlig Stand og sig her udi Odense og Landet opholder«. Det er sikkert Vennen Fr. Baggers Indflydelse, der her gjør sig gjældende, og havde Eilschov blot levet nogle faa Dage længere, end han gjorde, havde denne Indflydelse sikkert ogsaa vist sig i, at Pengene til et nyt Spir paa St. Knuds Kirke vare blevne udbetalte. Den 31. Oktober 1783 Kl. 1 om Morgenen, altsaa kun lidt over en Maaned efter at han havde modtaget Baggers ovennævnte Brev, fik han en »meget hastig« Død, men dog var Beslutningen truffen forinden. Kirkens Mindesten over ham siger den 29. Oktober og »Odense Adresse Contoirs Efterretninger« den 30. Oktober.¹ Han gav altsaa virkelig Pengene bort i levende Live, men fik dog Lov til at beholde dem til sin Død, og saa kunde endda »Fyns Stifts Aviser« paa hans Dødsdag skrive i en rosende Omtale af den redelige og foretagsomme Negotiant: »Det er beklageligt, at han ikke maatte opleve den Glæde at se sit ædle Forsæt udført med St. Knuds Kirkespirs Istandsættelse.«

Han fik i det Hele et godt Eftermæle i Odenses to Aviser, og »Fyns Stifts Aviser« for den 7de November, paa hvilken Dag han blev begravet, kan endda berette, at Bønderne paa hans Gods »til ikke liden Ære for den salig Afdøde« beklagede hans Tab som en kjær Faders; de havde »i hver Rode faaet 10 Rdlr. til en Erkjendtlighed for deres Stræbsomhed og skikkelige Opførsel«. I St. Knuds Kirke, hvor hans Jordefærd fandt Sted »med et hæderligt Følge«, talte Sognepræsten, den lærde Stiftsprovst, Dr. og Professor Lorentz Ancher over den

Sætning »Guds Velsignelse over de Retfærdige«. Den Afdøde havde været en særdeles flittig og andægtig Tilhører i Guds Hus og stedse med særdeles Hjærtets Rørelse annammet Sakramentet; udenfor Guds Hus havde han i al sin Tale vist samme Sindelag mod Gud, villig tjent sine Medborgere og »gjort« adskillige milde Stiftelser; han havde nydt »sand Sinds Rolighed og Samvittigheds Fred, som satte ham i Stand til med Taalmodighed og Hengivenhed i Guds Vilje at bære sit Legems Svagheder«. Hvad her særlig skal bemærkes, er dog, at Præsten ogsaa udtalte, at Eilschov »uagtet sin Rigdom« aldrig forfaldt »til den Overdaadighed, som er saa sædvanlig hos mange, især store Kjøbmænd paa andre Steder«, hans Hus var »en anstændig Tarveligheds Skole«. Skulde der ikke heri ligge en Bekræftelse af, hvad vi ovenfor have hørt om ham?

Nu var Madam Eilschov ene i at raade over den store Formue, og der blev strax gaaet i Gang med Kirketaarnet. Endnu i 1783 synes det gamle Spir at være blevet nedtaget, »af den duelige Weinbrenner under den indsigtfulde og af Byen saa fortjente Land-Commissær Hans Dreyers Bestyrelse«, hedder det.¹ Og i Marts 1786 skriver Enken til Justitsraad Bagger (ndfr. Bil. 5), at hun i Sommerens Løb haaber at se det nye Spir færdigt; det var kobberbeklædt, havde fire Kviste og en Fløj i Form af en Lindorm, Provinsen Fyns Vaaben. Hun havde væsentlig forøget den Sum, hendes afdøde Mand havde bestemt til Foretagendet, og synes i det Hele ikke uvillig til at give. Da Kristiansborg Slot var brændt (1794), gav hun saaledes 150 Rdlr. til dets Gjenopførelse.² Justitsraad Bagger var da ogsaa lige til sin Død hendes Raadgiver. Strax efter Eilschovs Død stillede han sig til sin »allerhøjstærede kjære Søsters Raadighed« (s. Bil. 4), og det er da sikkert efter hans Tilskyndelse, at hun under 15. Januar 1790 faar Facultas testandi, saaledes at hun »særskilt kan disponere efter eget Godtbefindende over sin Hovedlod enten til gudeligt Brug eller i anden Maade«. Han medunderskriver som hendes Lavværg, da hun den 11. Maj s. A. opretter et Testamente, der gaar ud paa at fuldbyrde, hvad hun betragter som sin afdøde Mands sidste Vilje. I dette Testamente meddeler hun, at hun har udbetalt St. Knuds Kirke 8000 Rdlr. og endnu agter at udbetale den

2000 Rdlr., men dets væsentligste Indhold er, at hun, næst efter at slaa de tidligere Testamenter fast, begrænser de fem Arvelodder til i Alt 50,000 Rdlr. og bestemmer, at der af Boets hele øvrige Beholdning skal oprettes et velgjørende Legat, der skal bære hendes afdøde Mands og hendes Navn.

Hermed er hendes Livsgjerning væsentlig afsluttet, skjøndt hun endnu lever til den 29. Avgust 1799, altsaa endnu i ni Aar, i hvilke den eneste Begivenhed dog sikkert er, at den rige Kone bliver endnu rigere. Hun solgte forskellige Ejendomme¹, men lod forøvrigt Formuen voxe en naturlig, stille Væxt. Ti hun har aabenbart personlig brugt meget Lidt og i det Hele levet meget tilbagetrukket. Odenses to Blade skjænke ikke den næsten firsindstyveaarige Kones Død nogensomhelst Omtale. Dødsfaldet bekjendtgjøres ved et enkelt Avertissement i »Fyens Aviser« for den 30. Avgust, og det er akkurat, at »Fyens Stifts Adresse Avis« for den 6. September, altsaa en Ugestid efter, har et Par Linier om nogle af Ægteparrets Gaver. Og dog blussede der nu en vældig Strid op om hendes Efterladenskaber. Der gik ni Aar mellem hendes Testamente af 1790 og hendes Død; der skulde gaa andre ni Aar mellem hendes Død og det Eilschovske Bos Afslutning. Testamentets Bestemmelse om Arveloddernes Begrænsning skabte Trætte paa Trætte. Arvingerne mente, at den gik dem for nær, at den Afdøde til Fordel for det nye store Legat havde raadet over mere end sin Hovedlod og altsaa havde overskredet den hende givne Testationsret. Højesteret maatte gjentagne Gange paakaldes, og først efter en sidste Højesteretsdom af 1808 kunde det vidtløftige Bo sluttes. Men saa fremgik der ogsaa af den beholdne Masse, der opgjordes til noget over 235,000 Rdlr., et Legat paa ikke mindre end 107,412 Rdlr. til Hjælp for Fattige i Odense og Fyns Stift.² Det er uimodsigeligt, at Peter Eilschov og Hustru efter Dattidens Forhold have været meget rige Folk.

I Justitsraad Baggers ovennævnte Brev af September 1783 rettes der en ganske skarp Bebrejdelse mod Peter Eilschov, fordi han »for sin egen Ære« vilde bekoste et Marmor-Epita-fium i St. Knuds Kirke. Men man forstaar ikke denne Bebrejdelse, naar man ser det Epita-fium, der efter Mad. Eilschovs Død blev indsat i Muren i Kirkens sydlige Sideskib ved Siden

af Konsistoriedøren (se ndfr.). Det indeholder kun Ægteparrets Navne, deres Fødsels- og Dødsdage samt en Bemærkning om, at det til Begravelsens Vedligeholdelse har givet Kirken 500 Rdlr. Det er da sikkert heller ikke dette Epitafium, Bagger har sigtet til, men et andet, hvorom der foreligger en Bestemmelse, som Ægteparret underskrev den 12. Februar 1782, og som gaar ud paa, at Peter Eilschov vil, at Exekutorerne i deres Bo skulle »lade forfærdige en Sten, som skal sættes og indmures bag Funten i Kirken under Orgelværket og det Pulpitur, som dér er bygget«; i den skulde der indhugges en Inskription, der omstændeligt og nøjagtigt skulde gjøre Rede for alle de Gaver, der skulde udbetales af hans Bo. Overfor en saadan Egenforherligelse er den Baggerske Bebrejdelse paa sin Plads, og at ogsaa Andre have forarget sig over Stenen, der virkelig blev hugget og indsat, kan ses af Chr. Molbechs »Ungdomsvandringer«. Den indeholder, skriver han, en formelig Regning til Vorherre: »Der optælles i Rigsdaler, Mark og Skilling de forskellige Legater, som udgjøre 8 Regningsposter. Derunder er meget ordentlig slaaet en Streg, og Summa Summarum udgjør 140,000 Rdl. Tilvisse en Gravskrift i Kræmmerstil!«

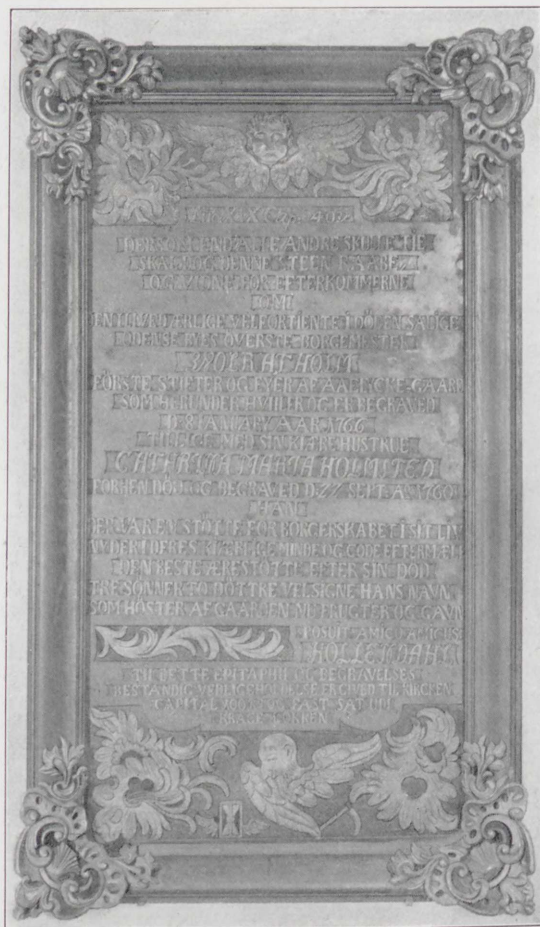
Der er herefter ingen Tvivl om, at Peter Eilschov paa sin Vis har været en ærgjerrig Mand. Han har villet huskes og det ved en detaljeret Meddelelse i Kirken om alle de mange Penge, han kunde raade over til offentlig Brug. Men det kan dog findes rigtigt, at denne Sten ved St. Knuds Kirkes sidste

Eilschov og Hustrus Epitafium
i St. Knuds Kirke.

Istandsættelse (1871—74) er bleven flyttet over i det nærliggende Gymnasium, saa meget mere som den kunde erstattes af en anden Sten, der til Ære for Eilschov og Hustru i 1787 var

bleven rejst af Kirkens Forsvar udenfor Kirkens vestre Gavl, d. v. s. ved Taarnets Fod, dér hvor nu Hovedindgangen til Kirken er. Ved den nævnte Istandsættelse maatte ogskulde Stenen flyttes, og det er da ganske naturligt, at den kom til at indtage den ovenfor nævnte Stens Plads i Kirkens nordre Side-skib under Orgelet. Indskriften paa den begynder med et Skriftord om, at Ære, Hæder og Fred skal være over Hver, som gjør det Gode, og gaar derefter over til at meddele, at den velædle Hr. Peter Eilschov, »Handelens Lys og Ære her i Odense«,

Wolradt Holms Epitafium i Vor Frue Kirke.

der »ved sin redelige Klogskab vandt sjældne Midler, men agtede Rigdom for Intet mod Guds Ære og et godt Navn, laante Herren villig af sin Rigdom og, da alt Hjælpens Haab var ude for dette Taarn, skjænkede det i dets Nød 6000 Rdl. til et nyt Spir«, hvortil endnu føjes, at »hans efterladte Enke,

velædle Madame Anna Maria Becker, Kjønnets Ziir og Prydelse«, ædelmodigt skjænkede endnu 2000 Rdl. til at »dække Spiret med Kobber«.¹

Man kan være forbavset over en saadan Brug af Epitafier i eller ved en Kirke, som her er nævnt, men Datiden havde sin egen Betragtning heraf. Hvad vil man sige til, at den ene af Exekutorerne i Borgemester Wolradt Holms Bo, hans Ven Landsdommer J. M. Hollendahl, i Byens Frue Kirke har sat ham et stort Minde (se forrige Side), hvis væsentlige Hensigt synes at være at imødegaa de Rygter, der gik med Hensyn til, at han selv og ikke Byen ved Ryttergodsets Salg i 1764 blev Ejer af Aalykkegaard. Dets Indskrift begynder saaledes: »Der- som end alle Andre skulle tie, skal dog denne Steen raabe og vidne for Efterkommerne om den i Lived ærlige, velfortiente, i Døden salige Odense Byes øverste Borgemester Wolrat Holm, første Stifter og Eyer af Aaelyckegaard.« Saa følge hans og hans Hustrus Begravelsesdage, og derpaa hedder det videre: »Han, der var en Støtte for Borgerskabet i sit Liv, nyder i deres [d. e. dets] kiærlige Minde og gode Eftermæle den bedste Ærestøtte efter sin Død. Tre Sønner, to Døttre vel- signe hans Navn, som høster af Gaarden nu Frugter og Gavn.«

Men ligegyldigt, hvorledes det nærmere maatte forholde sig hermed. Al den Hæder og Ære, der vistes Peter Eilschovs Minde i hans Enkes Levetid, og her tænkes særlig paa Mindestenen fra 1787 ved Foden af St. Knuds Kirkes Taarn, har absolut været hende en stor Glæde, ti hun har holdt af ham. Han har sandsynligvis været en myndig Husbond overfor hende. I de forskjellige testamentariske Bestemmelser, der underskrives af dem begge, taler han oftere med et »jeg«, hvor man skulde vente et »vi«. Men dette har ikke gjort noget Skaar i den kjærlige Maade, hun har set op til ham paa, og som hun endnu i sit sidste Leveaar giver et næsten rørende Bevis paa. Hun skjøder den gamle Eilschovske Gaard paa Vestergade til to smaa Drenge i Slægten, der i Daaben havde faaet det Navn, der var hende det kjæreste af alle, Peter Eilschov. Ved Skjødet af 3. Avgust 1799 (ndfr. Bil. 6) søger hun »at ihukomme hans Navn endog ved Efterslægten og Familien«; hun ønsker og haaber, at »Gaarden fremdeles skal

ejes, bebos og bruges, helst til Handel, af den Eilschovske Families mandlige Linie, som bærer eller fører min salig Mands Navn«. Og saa viste denne Maade at slaa Kreds om hans Minde paa sig aldeles upraktisk! Allerede i April 1800, ikke endnu et Aar efter Madam Eilschovs Død, søgte Smaadrenge- nes Fædre, hendes Mands Brodersønner, om Tilladelse til at sælge Gaarden til Fordel for Sønnernes Opdragelse. En saadan Tilladelse vilde Kancelliet dog ikke give dem. Men hvad hjalp det? Gaarden gled dog forholdsvis hurtig ud af Familiens Eje, og der kom aldrig mere nogen Peter Eilschov til at residere i den. 1815 blev den sat til Avktion, og en fremmed Kjøbmand holdt sit Indtog i den som Ejer.¹

Hermed ender i alt Væsentligt den Eilschovske Saga i Odense.

ODENSE SÆBESYDERI.

SOM ovenfor nævnt fik Apoteker Johan Christopher v. Westen i 1751 Privilegium paa at maatte oprette et Sukkerraffinaderi i Odense, og som Medinteressenter i det stod ved hans Side Svogeren, Borgemesteren i Odense Lars Erichsen († 1756), gift med hans yngste Søster, samt den Mand, der senere blev hans Søns Svigerfader, Amtsforvalteren over Odense, Dalum og Rugaards Amter, Nordmanden Jens Baar (f. 1704, † 1788). Det var et godt Aktiv, de herved fik paa Haanden; Raffinaderiet grundlagdes nemlig med ikke faa Rettigheder, bl. A. med Eneret for Fyns Stift, et Monopol, der kort efter udvidedes til ogsaa at gjælde Ribe Stift.¹ Om al denne Herlighed har Peter Eilschov selvfølgelig hørt, han var jo kjødelig Fætter til Apotekeren, og herfra kom muligvis Impulsen til, at han og Landfiskal Wolradt Holm i Begyndelsen af 1752 søge om at maatte anlægge et Sæbesyderi i Odense; de andrage om at faa det med de samme Friheder, som der var tilstaaet Sukkerraffinaderiet.

Ansøgningen, de indsendte, synes ikke bevaret længere saa lidt som Sagens Akter i det Hele, men man kan dog følge dens Udvikling ved Tilførsterne om den i Kommercekollegiets Protokoller. Det ses da, at Stiftamtmanden Greve Christian Rantzau flere Gange har maattet afgive Erklæringer i den. Kollegiet mente umuligt at kunne udvirke alle de ønskede Rettigheder; der maatte i saa Henseende tages Hensyn til de begrænsede Friheder, de øvrige Sæbesyderier sad inde med. For dem gjaldt eller skulde der jo ikke længere gjælde nogen Eneret. Men desuagtet fik Wolradt Holm og Eilschov dog en af de væsent-

ligste, særlige Friheder, de søgte om, ti som det ses af det ovfr. S. 31-32 trykte Privilegium, som udstædtes til dem den 10. Oktober 1753, blev deres Sæbesyderi eneberettiget for Fyns Stift i tyve Aar. Der er aabenbart blevet taget Hensyn til Ansøgerne; de opnaaede langt mere end Thøger Benzon for sit Anlæg paa Buderupholm, og de distancerede endog ganske Lensgreven, Gehejmerraad Chr. Wedell paa Wedellsborg, der i August 1752 ogsaa ansøgte om med Eneret for Fyns Stift at maatte oprette et Sæbesyderi paa en Ø under sit Gods. Efter at Greve Rantzau havde erklæret sig over hans Ansøgning, blev den — henlagt.¹

I det Holm-Eilschovske Privilegium, der omfatter baade et Sæbesyderi og en Oliemølle, der skulde være i fuldkommen Stand inden to à tre Aar, hedder det, at Interessenterne imellem dem selv maatte oprette saadanne Konventioner, som de fandt fornødne til deres Værks Fremme og Bestyrkelse, og i Henhold hertil indgik da Dhrr. Wolradt Holm, Eilschov og Kommerce-raad Joh. Esk. Falsen til Søbo (s. ovfr. S. 40) følgende Interessentskabskontrakt med hinanden²:

CONVENTION.

1. Skal Interessentskabet icke bestaae af fleere end os 3de forermelte, som hver Interesserer for Een tredie Part, og deraf nyder dend fordeel og profit, som kand falde, ligesom een hver og er pligtig at svare og erlægge Een tredie part til Værkets anleggelse, bygninger og i stand sættelse.

2. Og som vi saaleedes ere lige lodtagne i alle Udgiffterne og de forventende fordeele, saa skal vi og være liige i Directionen at indsætte Bogholder for Regnskaber og Cassen, Mester til at forestaae Fabriqvets, at give dem instrux, Regulere deres og Arbeidsfolkes Løn, at indkiøbe Materialier og Species til Fabriqvets brug, at sætte priis paa Vores Vahre, med hvis videre som til Værkernes indrætning og i stand sættelse udfordres, at alting kand skee efter vores samtlig overlæg og beslutning, dog skal det icke være nogen af os formeent, men meere paalagt i sær i de andres fraværelse at foranstalte et og andet, som kand udfordres til Værkets nøtte og fordeel,

alleeneste trætter og Processer maae icke anlægges eller udføres uden med fællets Eenighed.

3. Skulle vi imod forhaabning icke altid alle 3 Interessenter blive Eenige i, hvad som bør og skal forretages, saa bør dog saadan misforstaaelse icke hindre noget til Værkets fremme og fællets Gavn, men i saa fald skal dend slutning Gielde og følges, som de 2de andre Interessenter ere Eenige om, saa længe det icke er stridig imod denne Convention; thi naar derudi nogen forandring skulle skee, skal alle 3de Interessenterne være Eenige derom.

4. Hvad som saaleedes af Interessenterne vedtages og sluttes, skal i een dertil indrettet bog indføres til een Regel og følge baade for Interessenterne og bogholderen, og hvorimod ingen af dem maae handle, uden samtlige Interessenterne skulle finde for godt derudi at forandre, hvilken forandring skal da i bogen indføres.

5. Ingen Interessent maae tage andre i Interessentskab med sig, icke heller under Haanden selge sin part enten til een af Interessenterne alleene eller til nogen fremmed, men den som vil selge skal først tilbyde de 2de andre sine Interessenter sin Part, og vil de da icke give saameget derfor som een fremmet, da maae hand enten selge dend til dend fremmede eller stille dend til offentlig Auction for dend Høystbydende, da dend, som bliver Interessent, nyder de samme fordeele som de andre Interessenter, ligesom hand og underskriver Conventionen og holder dend sig efterrettlig, dog at ingen Interessent for sig self maae købe dend, uden at de begge ere eenige og lige lodtagne, med mindre dend eene Interessent icke vil eller kand være med at købe dend faldende part, siden een Interessent icke maae tilvejebringe sig større part i Værkerne end een anden.

6. Paa samme Maade skal det og forholdes, naar een af Interessenterne ved Døden afgaaer, da det skal staae dend afdødes Arfvinger frit for, enten at vedblive Interessentskabet eller paa ligge maade at selge, men vil Arfvingerne afstaae deres lod til een af Med-Arfvingerne, saa behøves ingen anbydelse til Interessenterne.

7. Skulle ellers een Interessent enten ved Arf eller paa anden maade kunde tilfalde een tredie part til sin Egen, skal hand

tilbyde sin anden Interessent lige deel med sig og sætte saadan Priis derpaa, som Hand self vil give sin Med-Interessant for Hans part, vil da Interessenten hverken give dend andsatte priis eller selge sin part derfor, beholder Interessenten Selv dend part, Ham er tilfalden.

8. Til Værkernes opbyggelse og istandsættelse anskaffer enten hver Interessent, hvad Penge dertil behøves paa Hans part, eller og Interessenterne Conjuntim skal laane de behøvende imod samtliges forskrivelse, hvilke penge igien af Fabriquets indkomster skal udredde, da ingen af Interessenterne, førend samme Gield er afbetalt, kand faae noget til uddeeling paa sin lod, med mindre alle 3 Interessenterne enten kand blive Eenige om uddeeling eller og dend, som forlanger uddeeling, kand anskaffe sin Part af gielden, da uddeelingen icke maae nægtes ham paa sin part.

9. Skulle een af Interessenterne ved Døden afgaae, førend Værkerne kommer i stand, staar det dend afdødes Arvinger frit for enten at vedblive Interessentskabet og Commitere een paa samtliges Veigne at træde til de andre Interessenter og med dennem i følge denne Convention Observere og forfremme Værkets tarv og Arvingernes bæste, eller og efter dend 5te og 6. Articuls indhold selge deres part.

10. Hvad een Interessent indskyder meere end en anden, nyder Hand Renter af fra Indskuddets Dato, ligesom og dend interessant, der ej har gjort saa meged tilskud som de andre, svarer Rente af dend Summa, som paa Hans Indskud mangler, da icke maae tages meere imellem Interessenterne end 5 pro C.to.

11. Skulle nogen af Interessenterne behøve at pandtsætte sin Part, da skal hand først melde det til sine med Interessenter, og naar de da vil laane ham penge og for samme Rente som andre, saa maae hand icke pandtsette sin part til fremmede.

12. Saalenge een Interessent er noget skyldig paa Fabriquet til de andre, skal de andre Interessenter være prioriteret i Hans part i Fabriquet, indtil Hand har afbetalt, hvad hand derpaa er skyldig.

13. Bogholderen skal holde rigtig Bog saavel over de Penge, ham leveres til Værkets udgifter, som paa de Species, Materi-

alier og Inventarium, som til Fabriquets brug anskaffes, samt give eenhver Interessent bevis for, hvad de leverer.

14. Hvad Vahre som een af Interessenterne paa samtliges Vegne enten forskriver, Kiøber eller anskaffer, skal Hand saa vidt mueligt beviise, at hand ingen fordeel søger paa, thi eenhver af os skal være Pligtige at sette ald Egennøttighed tilside, og alleene vigilere for, at værkets opkomst og floer icke forringes eller forderves, men altid meere og meere forbædres og vedligeholdes.

15. Bogholderen udbetaler, af hvad hand faaer i Cassen, Folcke Løn og hvad andet, som til Fabriqvets nødvendige og Sædvanlige Udgiftter udfordres, som Hand alt holder bog over, men skal noget kiøbes og anseelig udgiftt gøres, skal det ske efter Interessenternes aparte Ordre.

16. Ligeleedes skal bogholderen holde bog over Fabriqvets producter, hvad Sæbe der Kaages, hvad Olie der slaaes, og til hvem det afhentes efter dend priis, som af os alle 3 Interessenter er sadt.

17. Naar alle de bøger, som til Fabriqvets behøves, ere paa alle sidder afpagineret, numereret, skal de igiennemdrages og af Interessenterne underskrives og forseigles.

18. Naar Fabriqvets er kommen i fuldkommen Drifft, skal ved hver Aars udgang forfattes Balance-Reigning paa udgifter og indtægter, og af dend da befindende fordeel skee uddeeling, dog derved at i agttage Conventionens 8 og 10 Articuler. — I Cassen skal altid forblive saa meget, som til de fornødene udgiftter, Materialiers og Speciers indkiøb behøves, hvilken beholdning kand udsettes paa Rente, til dend skal bruges, dog icke uden Interessenternes fællets Raad og Samtykke.

19. At denne Convention saaleedes af os i alle sine puncter og Clausuler skal holdes og efterkommes, Stadfæste vi med Vores Hænders underskrift og hostrykte Signeter, og til een fuldkommen Sickerhed for os skal denne Convention til alles efterretning Læses og Publiceres ved Odense Byeting.

Odense dend 6te Junij 1754.

FALSEN.	WOLRADT HOLM.	P. EYLSCHOW.
(L. S.)	(L. S.)	(L. S.)

ODENSE SÆBESYDERI.

Sæbesyderiets Privilegium var af 10. Oktober 1753, ovenstaaende Interessentskabskontrakt er af 6. Juni 1754, og i den tales der om »Værkets Anlæggelse« (§ 1) og »Værkernes Opbyggelse« (§ 8). Interessenterne synes altsaa ikke strax at være

Stenen over Indkjørselen til Odense Sæbesyderi.

ODENSE SÆBESYDERI.

gaaede i Gang med at opføre eller indrette den nødvendige Bygning, og Aarstallet 1755, der staar at læse i den Sten, der blev sat over Indkjørselen til Sæbesyderiet, angiver da sikkert, naar Gaarden i Overgade (nu Nr. 58) saa Virksomheden blive begyndt. Den har

stadig senere været paa samme Sted. Paa en Avktion i December 1750 efter afdøde Materialskriver Niels Christensen havde Wolradt Holm kjøbt to Gaarde i den her nævnte Gade overfor Vor Frue Kirkegaard, og Byfoged Søren Borring gav som Avktionsdirektør Skjøde paa dem den 11. Juni 1751.¹

Den ene af dem, Postgaarden, indrettede Holm som Bolig til sig selv, og det er vistnok den anden, der blev Sæbesyderiets Hjem.

I Odense Brandtaxations Protokol, der begynder 1761, er det (S. 426 flg.) beskrevet som bestaaende af syv Dele: Bygningen til Gaden, en muret Port til Indkjørsel, en Fyrretræstrappe op til Hovedbygningen inde i Gaarden, et Brædeskur, et Sidehus, et Tværhus — de to sidste Huse ere »gode nye Ege-Bygninger« — og en »cementmuret Vandbakke i Gaarden«. Hvad Bygningen ud til Gaden angaar, da var den tyve Alen bred, havde

Odense Sæbesyderi for Branden 1901.

ni Fag og to Etager; i Stuen var Kogehuset med 26 Ludbakker, hvoraf Halvdelen var i Jorden, Halvdelen ovenfor, og 6 Oliebakker »i Jorden«, en Kobberkjedel paa 80 à 100 Tdr (Sæbe) med en Jerntap under samt videre dertil hørende Redskaber. Første Sal var indrettet til Værelser, og i Taget var der to Lofter. Endelig var der i Sidehuset en Oliebakke »paa 400 Tdr.« samt en Pakkjælder paa sex Fag; Tværhuset var helt indrettet til Pakhus.

Da denne Beskrivelse forfattedes, ejedes Sæbesyderiet, som den ovennævnte Protokol oplyser, af Borgemester Wolradt Holm, Kjøbmand Eilschov og »salig Falsens Arvinger«. Men den samme Protokol siger tillige, at de sidste den 7. November 1763 skjødede Eilschov den dem tilhørende Tredjepart, og som vi ovenfor have hørt (s. S. 40), kunde Eilschov allerede fra 1762 betragtes som Ejer af Borgemester Holms Andel, som han dog først fik Skjøde paa i 1768. Sæbesyderiet er altsaa væsentlig personificeret i Eilschov, og Rosen bliver da ogsaa væsentlig hans, naar Pontoppidans »Danske Atlas« (III, 1767, S. 437) siger, at Odense har et »godt« Sæbesyderi. Men det var dog endnu Wolradt Holm, der ansøgte for det, da det i Marts 1762 opnaaede en væsentlig Begunstigelse, en af dem, det ikke fik i 1753, nemlig Toldfrihed for den Hampeolie, det behøvede fra Udlandet.

Den Gang havde Odense ikke nogen Havn. Varer, der førtes til Byen ad Søvejen, maatte i Odense Fjord ved Klintebjerg eller Stigestrand omlades i Baade, der bragte dem til Strandhuset, nu Skibhusene, hvorfra de igjen maatte føres videre paa Vogne. Det var omstændeligt og bekosteligt. Wolradt Holm klagede stærkt herover, og idet han fremhævede, at den daværende Konge, Frederik V, der tre Gange havde behaget at tage Sæbesyderiet i Øjesyn, allernaadigst havde tilsagt ham de til Værkets Fremme fornødne Friheder, ansøgte han indtrængende om den nævnte Toldbegunstigelse. Generaltoldkammeret var ikke lidt betænkelig ved Sagen, men under de givne Omstændigheder gik det dog med til at indstille, at Toldfriheden »uden Konsekvenser« blev tilstaaet for en begrænset Tid, nemlig for ti Aar, og dette sloges fast ved den kongelige Resolution af 23. Marts 1762¹, men — »uden Konsekvenser« blev det dog ikke.

Samme Aar som Borgemesteren i Odense sammen med Eilschov havde faaet Privilegium for Odense, havde som ovenfor nævnt Borgemesteren i Fredericia, den senere Kammerraad H. M. Richter faaet et lignende Privilegium for et Sæbesyderi og Oliemølle i den jyske Beltby. Det er da kun ganske naturligt, at han ved Rygtet om, hvilken Begunstigelse Sæbesyderiet i Odense havde opnaaet, ogsaa søgte om den samme Begunstigelse for sit Værk. Fredericia havde heller ingen Havn, oplyser han, og ved Siden heraf kunde han endnu fremfor Holm og Eilschov gjøre gjældende, at han fuldtud havde søgt at efterkomme sit Privilegium ved foruden Sæbesyderiet ogsaa at indrette en Oliemølle, som — kun havde bragt ham et ikke ringe Tab. Saa fik da ogsaa han ved kongelig Resolution af 11. Januar 1763 Toldfrihed paa Hampeolie, dog kun for tre Aar, men ved senere Resolutioner af 23. September 1766 og 30. Maj 1769 blev denne Frihed efterhaanden udstrakt til de samme ti Aar, for hvilke den var givet Sæbesyderiet i Odense.¹

Den Toldbegunstigelse, der herefter var tilstaaet to Provins-Sæbesyderier, faldt imidlertid de kjøbenhavnske Sæbeværker for Brystet. Kjøbmand Peter Fenger, der efter Privilegium af 6. Maj 1763 havde anlagt et Sæbesyderi paa Kristianshavn, klagede over, at Værket i Odense paa Grund af Toldfriheden kunde undersøelge de kjøbenhavnske Værker. Syderiet dér var i det Hele, mente han, urimeligt begunstiget, ikke alene ved Toldfriheden men ogsaa ved det tyveaarige Monopol, det havde for Fyns Stift, og saa sad det endda stadig sit Privilegiums Paabud overhørigt med Hensyn til Anlægget af en Oliemølle! Alle de andre kjøbenhavnske Sæbesydere tiltraadte selvfølgelig enstemmigt denne Klage, og saa bestemte da en kongelig Resolution af 4. Oktober 1765 efter Generaltoldkammerets Indstilling, at de to toldbegunstigede Sæbeværker i Odense og Fredericia, naar de førte Sæbe til Kjøbenhavn eller Sjælland, for hver Fjerding, d. v. s. for hver 56 Pd. grøn Sæbe, skulde betale 40 Sk. i Told; herved udlignedes efter Kammerets Beregning den Toldfrihed for fremmed Hampeolie, som de havde forud for de kjøbenhavnske Sæbesyderier.²

Men baade Toldfriheden og den særlige sjællandsk-kjøbenhavnske Told forsvandt faa Aar efter. I 1771 søgte Eilschov

om Toldfrihedens Fornyelse paa ti Aar, idet han, for at opnaa den, tilbød at betale 400 Rd. til »det institutum for at opdrage umyndige og forladte Børn«, som den Gang interesserede; det var, som det vil erindres, Struensee-Tiden. Men Generaltoldkammeret gjorde gjældende, at skulde Toldfriheden fornys for Sæbesyderiet i Odense, maatte den ogsaa fornys for Værket i Fredericia, ja billigvis desuden tilstaas de kjøbenhavnske Sæbesyderier; overfor den Toldindtægt, 4 Rdlr. 80 Sk. pr. Ahme, Staten herved vilde gaa glip af, spillede de tilbudte 400 Rdlr. ingen Rolle, hvortil endnu kom, at gaves Toldfriheden, vilde det ikke blive til Noget med den Oliemølle, som Interessenterne i Fredericias Sæbesyderi ellers paany vilde gaa i Gang med. Eilschovs Ansøgning blev da afslaaet ved en kongelig Resolution af 27. Maj 1771, der dog, ligesom opmuntrende, stillede i Udsigt, at Odense-Værket kunde vente at faa Toldfrihed paa udenlandsk Frø, hvis det vilde anlægge en Oliemølle.¹

Anlægget af en saadan synes dog helt at have været udenfor Eilschovs Tanker. Sæbesyderiet vedblev stadigt at staa alene. Men vi kjende forøvrigt meget Lidt til dette, væsentlig kun et Par Avertissementer fra det i »Odense Adresse Contoirs Efterretninger«. I Nr. 2 for 1773 bekjendtgjør det saaledes, at bedste grøn Olie-Sæbe nu sælges paa Sæbesyderiet i Odense Tønden for 15 Rdlr. til de Handlende, og til andre Particulære Folk 4 Rdl. Fjerdingen og 2 Rdl. Ottingen«. Et andet Avertissement fra Aaret før (i Nr. 4 og 5, 1772) giver endda et lille Indblik i Bestyrelsesforholdene, samtidig med at det paa en ganske pudsigt Maade viser, at der den Gang som nu gaves slemme Rygtesmede, der ikke vilde lade deres Medmennesker i Fred. »Jeg Mads Nielsen, Fuldmægtig paa Odense Sæbesyderi, og jeg Peder Rasmussen hos Hr. Eilschov i Odense«, hedder det, »ere komne i Erfaring, hvorledes nogle ildesindede og nederdrægtige Personer skulde have udbredt et falskt Foregivende iblandt Odense Byes Handlende og adskillige Borgere, at vi under Hr. Eilschovs Protect opkiøber al den Korn-Vahre, som kan obtineres, af alle Sorter, ja tillige har tillagt (af stor Malice og Misundelse), at vi paa Sæbesyderiet har alle Sorter at sælge, som er os uvedkommende, af Handels-Vahre«. De ville give »100 Rdl. til Odense Byes Fattige og lige saa meget til de Hand-

lendes Fattige«, hvis Nogen »kan og tør driste sig til at bevise, at vi har købt for fælleds Regning (NB vel for vores Principal Hr. Eilschov) nogen Tønde Korn«. Rygtet, de gaa imod, synes at have sagt, at de have benyttet deres Stilling paa Sæbesyderiet til at handle ikke alene for dettes, men ogsaa for egen Regning. Og saa meddele de da tilsidst, hvad der lovligt udsælges fra Sæbesyderiet: »Tillige averteres, at paa Sæbe-Syderiet kan bekommes grøn Sæbe i Fierdinger og Ottinger, alle Sorter Glas og Flasker samt Vindues-Glas, alt af de norske Glas-Fabriquers Oplag, tillige kan bekommes alle Sorter Crisebyes Fajange [!] samt jydsk Ocher og Brun-Rødt.« Er det Eilschov, der har forlangt, at de to Sigtede skulde rense sig paa denne Maade, har han samtidigt opnaaet at faa et sikkert meget læst og altsaa godt Avertissement om sit Sæbesyderi og sin Handel.

Saa vedblev Syderiet i hele hans Liv at producere Sæbe i vistnok voxende Mængde. I en af ham selv skreven Fortegnelser af 1. Januar 1781, over hvad han ejer, opfører Eilschov bl. A. »Sæbesyderiet, som er uden Gjæld« til ikke mindre end 15,000 Rdlr. Man kan imidlertid forstaa, at det efter hans Død i 1783 kan have været hans aldrende Enke besværligt at forestaa det, skjøndt hun formentlig her har haft Hjælp af sin Nevø Anders eller Andreas Lauridsen Eilschov (f. 1745, † 1809), en Søn af hendes afdøde Mands ældste Helbroder, Præsten i Fraugde paa Fyn, Mathias von Westen Eilschov. Hun beholdt det da heller ikke til sin Død. Den 30. Avgust 1791 skjødede hun det for kun 3000 Rdlr. til sin nævnte Nevø.¹ Man skulde herefter have troet, at denne kunde have levet stolt og godt som den eneste Sæbesyder i Odense. Men det blev kun en stakket Dans, han sprang. I Oktober 1804 maatte han opgive sit Bo med en Gjæld paa over 14,600 Rdlr.² Sæbesyderiet blev sat til Avktion, og ved fjerde Avktion den 25. Juni 1805 blev det tilslaaet Hørsvinger Niels Møller for 6550 Rdlr.; han fik Skjøde i Avgust 1806. Og under ham gik det opad igjen. Han havde været Bogholder og Regnskabsfører ved det Reventlowske Høravlingsinstitut paa Lykkenssæde og Grevefamilien interesserede sig for ham. Da han i 1806 søger og opnaar et Laan af Kommercekollegiet paa 3000 Rdlr. mod anden Prioritet i Sæbesyderiet næst 5,500 Rdlr. paa første Prioritet til Over-

formynderiet i Odense, er Grevinde Sybille Reventlow paa Brahetrolleborg Kavtionist for ham. Han har absolut været en virksom og driftig Mand. Han beskæftigede sig saaledes bl. A. ogsaa med at brænde Kalk. 1824 fik han Lov til fra det nærmeste Sted i Odense-Kanalen at losse Materialerne til sin ude ved Gammelladegaard nylig anlagte Kalkovn. Nu havde Odense nemlig — fra 1803 at regne — den Kanal med tilhørende Havn, som tidligere havde været saa haardt savnet.¹

Niels Møller ejede Sæbesyderiet i noget over tredive Aar. Efter ham kom i 1836 Gjæstgiver Niels Larsen, der kun ejede det i fire Aar. Saa gik det over til Joh. Gotfr. Valentin, der maa have været en indflydelsesrig Mand, ti han opnaaede i 1854, »mærkeligt nok« hedder det, en speciel Nedsættelse i Kanaltaxterne for sine Fabrikata. Men han var ogsaa 1846 en af Stifterne af Fyns Diskontokasse, i hvis Direktion han endog fik Sæde.² Under ham har Sæbesyderiet ganske sikkert ikke staaet i Stampe. Det er i Brandkassen forsikret for ikke mindre end 14,610 Rdlr. Men efter hans Død styredes det vistnok af hans Enke, til det ved Skjøde af 3. Juli 1868 gaar over til de to dygtige Mænd Raadmand Adolf Boesen og Proprietær, Oliemøller Frederik Vilhelm Schytte.

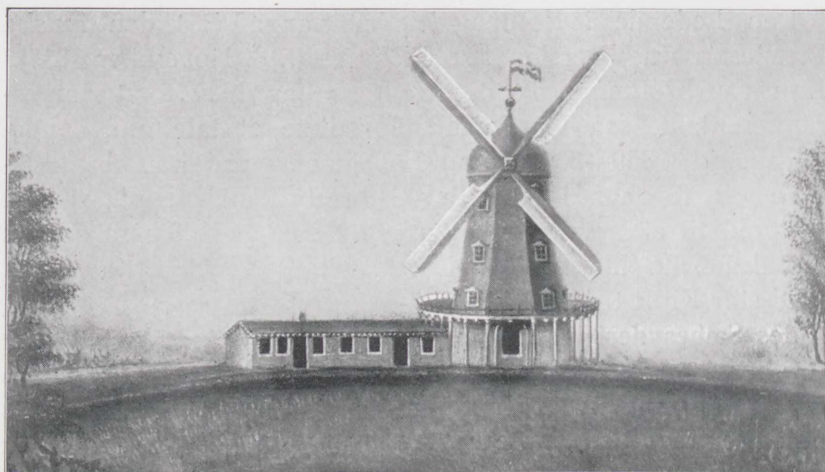
Hvad den Sidste angaar, da var han paa denne Tid allerede en aldrende Mand; han var over 68 Aar. Men den gamle, frisindede Stænderdeputerede og nationalliberale Rigsdagsmand — fra 1858 til 1864 havde han bl. A. været Folketingsmand for Odense — sad sikkert inde med ikke ringe praktisk Fagkundskab. 1829 havde han, der den Gang var Fuldmægtig paa Horsens Borgemesterkontor, kjøbt en Oliemølle dér i Byen, som Prokurator N. E. Schmidt en Del Aar før havde grundlagt udenfor Horsens, men i 1828 flyttet til Byen, hvor han fra 1822 ogsaa drev et Sæbesyderi. Denne samlede Virksomhed havde Schytte derpaa drevet, lige til han i 1851 solgte den. Men han var dog næppe Hovedmanden ved Syderiet i Odense. Han var paa denne Tid stadig bosiddende paa sin Ejendom Sindshvile ved Kjøbenhavn, og da han døde den 30. Januar 1873, skete der ingen anden Forandring, end at hans Enke, Fru H. Schytte f. Utke, i hans Sted indtraadte som Medejjer.³

Den Ledende i Kompagniskabet var afgjort den fynske Præstesøn fra Vigerslev Adolf Boesen (f. 8. November 1814).¹ Han var Kjøbmand i Odense, hvor han blev først Borgerrepræsentant, saa Raadmand, for ikke at tale om Landstingsmand (1859—66), og nu Fabrikant, hvad han dog allerede var, før han i 1868 blev Sæbefabrikant, nemlig ved sit Forhold til et Lysestøberi ikke at tale om en af ham dreven Tobaksfabrik. Men sikkert er det, uden Hensyn hertil, at han med stor Kraft tog fat i »Overgades Sæbesyderi«, som Virksomheden nu blev kaldet, og at han bl. A. knyttede særlige Forbindelser med den gamle Ejby Vandmølle (ovfr. S. 33), som Hans Langkilde under 10. Oktober 1812 havde faaet nyt Privilegium paa at drive som Oliemølle.² Han lejede den. Sæbesyderiet i Odense, der forøvrigt nu ogsaa drev Lysestøberi, kom herved i Forbindelse med en Oliemølle. Men Forholdet var dog stadig ikke det, der var forudsat i Privilegiet af 1753. Efter det skulde Sæbesyderi og Oliemølle være i een Virksomhed. Men ogsaa denne Udvikling skulde nu blive naaet. I 1879 gik nemlig Overgades Sæbesyderi over til Aktieselskabet »Odense Oliemølle«, Skjødet, hvorved det overtoges, er af 2. Januar 1880, og nu startedes et nyt Aktieselskab »Overgades Sæbesyderi og Odense Oliemølle« med en begyndende Aktiekapital paa 50,000 Kr. i Aktier à 1000 Kr., hvortil sluttede sig en Garantifond paa 25,000 Kr. Paa en vis Maade var det dog nu ikke længer Sæbesyderiet, der førte an, men Oliemøllen, ti det var jo den, der havde kjøbt Syderiet, og dens Fortid maa derfor nu omtales med et Par Ord.

Adolf Boesen.

ODENSE SÆBESYDERI.

Odense Oliemølle efter et gammelt Maleri.

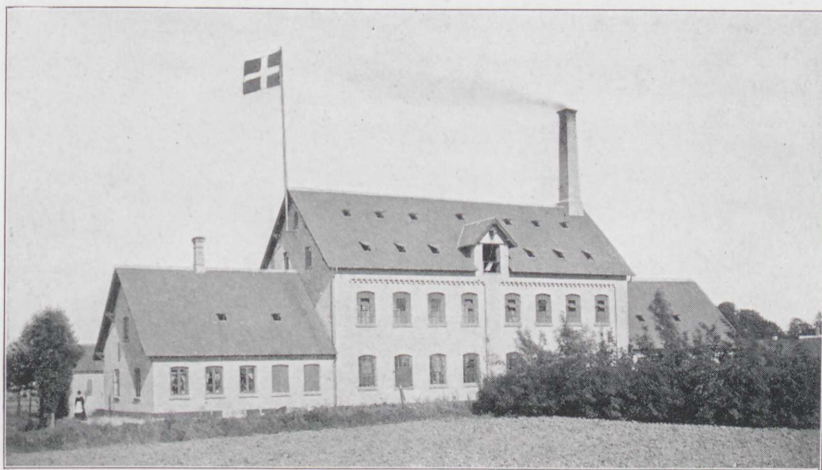
I Maj 1825 havde en 27aarig ung Mand, Peder Rasmussen, taget Kjøbmandsborgerskab i Odense, hvor han først var i Kompagniskab med Fr. Vilh. Schierbeck, men derpaa (fra 1840) virkede alene. Denne Kjøbmand Rasmussen blev ved Kjøbe-

Odense Oliemølle før Branden i 1878.

ODENSE SÆBESYDERI.

kontrakt af 27. Juli 1851 Ejer af et Stykke Jord i Astrupløkken Nord for Odense, som i sin Tid havde hørt under Peter Eilshovs Marienlund, og paa den opførte han i et af de nærmeste Aar derefter en Oliemølle. Det var en Vindmølle, og at den hurtigt blev et godt Aktiv, kan ses deraf, at medens han kun betalte Forstanderen for Graabrødre Hospital, Kancelliraad (tidligere Prokurator) Chr. Nic. Bondo 3,200 Rdlr., da han købte Ejendommen af ham, kunde han i 1857 opnaa et Laan paa ikke mindre end 8000 Rdlr. i Grundstykket »med

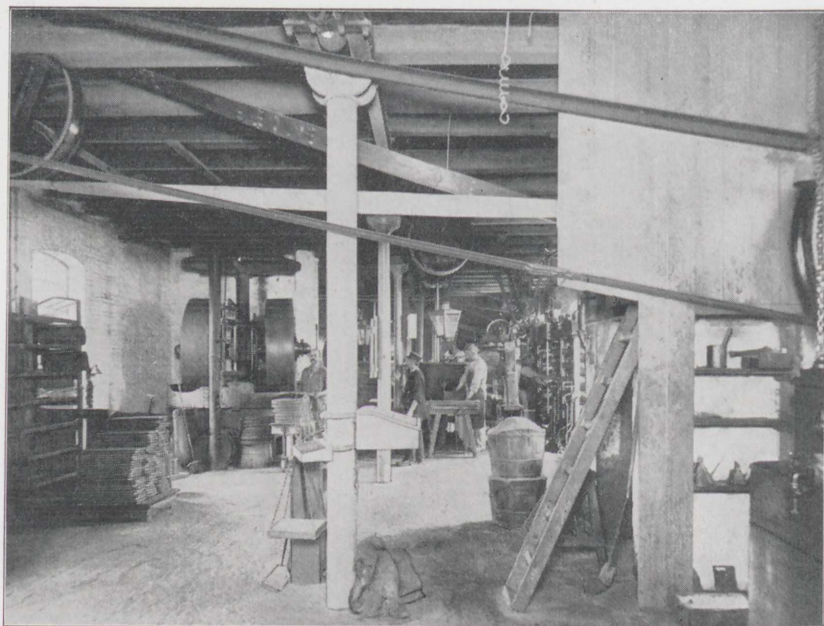

Odense Oliemølle efter Branden i 1878.

derpaa staaende Oliemølle«, og da han var afgaaet ved Døden, kunde hans Søn sælge Møllen med tilhørende Grund for 15,975 Rdlr., saaledes som det kan ses af Skjødet, der under 6. Januar 1874 udfærdigedes til Aktieselskabet »Odense Oliemølle«. Det var forøvrigt Handelsfuldmægtig Albert Sachs, der personlig havde købt Møllen; men inden Skjødet udstædtes, fik han det nævnte Aktieselskab startet, og Aktionærerne i dette vare lutter gode Odense-Navne: Købmændene E. F. Esmann, Poul Jørgensens Sønner, Chr. Andersen jun., P. Preisler, P. M. Waidtløw og Hans Teisen samt Boghandler Chr. Milo (sen.) og Brygger Th. Schiøtz.

ODENSE SÆBESYDERI.

Efter Selskabets Love fortsatte det »den af afdøde Kjøbmand P. Rasmussen drevne Virksomhed i den i Astrupløkken i St. Hans Landsogn beliggende Oliemølle samt Olieraffinaderi og Kridtfabrikation i Gaarden Nr. 69 i Skulkenborg«, dets første Forretningsaar regnedes fra 1. Juni 1873, Sachs blev dets Forretningsfører og Kjøbmændene Preisler og Waiddtløw kontrolerende Direktører. Den nu udviklede store Virksomhed stan-

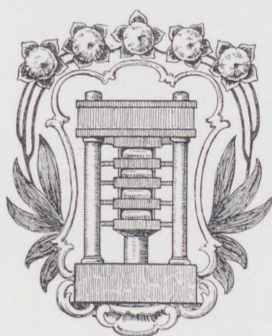

Interiør fra Odense Oliemølle.

sedes imidlertid brat ved Møllens Brand første Juledag 1878, og Stansningen blev ikke af kort Varighed, ti Selskabet tog selvfølgelig under Overvejelse, om det ikke vilde være rigtigst nu at opføre en Dampmølle istedenfor en Vindmølle, og Dampmøllen vedtoges. Men da den kom i Gang, skete det — fra 1. Januar 1880 — under det ovenfor nævnte nye større Aktieselskab »Overgades Sæbesyderi og Odense Oliemølle«, som i Mellemtiden havde købt Sæbesyderiet til, og nu var det Dhrr. Boesen og Sachs, der som Forretningsførere ledede den samlede Virksomhed under de to ovenfor nævnte Direktører. Saaledes

vedblev det i god Fremgang til 1886, da Boesen, der nu var 72 Aar gammel, trak sig tilbage, hvorefter Forholdene ordnedes saaledes, at Dhrr. Preisler og Waidtløw fik Kjøbmand N. A. Jørgensen ved deres Side som tredje Direktør; Kjøbmand Waidtløw skulde nemlig foruden at virke som Direktør ogsaa delvis lede Driften og staa som Forretningsfører ved Siden af Grosserer Sachs. Det kan ogsaa nævnes, at Boghandler Chr. Milo (jun.) i 1886 blev Suppleant til Bestyrelsen, i hvilken han derefter fik Sæde i 1891 ved Kjøbmand Preislers Død. Allerede Aaret før, den 1. Juli 1890, var fhv. Raadmand Boesen afgaaet ved Døden.

Aktieselskabet »Overgades Sæbesyderi og Odense Oliemølle« blev imidlertid ikke staaende ved at arbejde i Odense. Det udvidede sig til baade Kjøbenhavn (1896) og Fredericia (1898). Men herom i næste Afsnit. — For Fuldstændigheds Skyld skal her endnu kun gøres opmærksom paa, at der ganske sikkert har været Oliemøller ved Odense før Kjøbmand Peder Rasmussens. I 1822 fik Niels Poulsen Privilegium paa »en liden Stub-Oliemølle«, som han efter Sigende selv havde forfærdiget, og i 1825 fik Kjøbmand Moritz Døcker et Oliemølle-Privilegium, der i 1847 gik over til Møller A. E. Stokkebye. Til deres Oliemølle var der dog ogsaa knyttet en Kornmølle, der muligvis var det Væsentlige, og hvad den Niels Poulsenske Mølle angaar, er det saare tvivlsomt, om den nogensinde kom ret i Gang. I 1825 søger han paa Grund af Uformuenhed om at maatte faa sit Privilegium gratis, men hans Ansøgning herom blev afslaaet.¹

ODENSE, KJØBENHAVN, FREDERICIA.

SÆBESYDERIERNE i Kjøbenhavn kunde absolut ikke forsone sig med, at de havde faaet Konkurrenter i Provinserne. Vi have ovenfor (S. 61) hørt, at de i 1765 med Grosserer Peter Fenger i Spidsen førte Klage over dem, og i 1773 gjorde de det igjen, blot paa en endnu skarpere Maade. Denne Gang gik de imidlertid ikke direkte til Statsautoriteterne. De mente at have gjort den Erfaring, at de ingen Vegne kunde komme ved Henvendelser til Kommercekollegiet, og derfor sendte de nu deres Klage til Kjøbenhavns Magistrat »som Borgernes Forsvar og Beskytter«; ad denne Vej kom den til Kollegiet og derefter for Kongen. De fortalte i den, at de vare ved at blive ruinerede af Provinssyderierne. De undersolgte dem, og det kunde de sagtens, mente de. Ved for største Delen at bruge »indsnegen« Olie frigjorde de sig for en betydelig Toldafgift; de havde ingen Udgifter til nogen Kørmester eller Vragning, deres Arbejds løn og hele Indretning var selvfølgelig billigere end Kjøbenhavns, og hertil kom yderligere, at deres Foustager ofte vare for vægtige, d. v. s. for tykke, saa at de gav Kjøberne for lidt Sæbe, samt endelig at dette deres Produkt gennemgaaende var en ringe Vare. Denne skarpe Klage og Anklage lod de tilsidst ende i en Ansøgning om, at der ikke maatte blive oprettet flere Sæbesyderier, hverken i Kjøbenhavn eller i Provinserne, samt at det maatte blive forbudt Sæbesyderierne udenfor Kjøbenhavn at sælge deres Fabrikata i denne By, medens selvfølgelig de kjøbenhavnske Syderier burde beholde deres gamle Ret til at sælge overalt i Landet. Sæbesyderierne

i København vilde med andre Ord gjerne have deres gamle Monopol igjen.¹

Sagen fik imidlertid langt fra det Udfald, som Københavnerne ønskede. I Anledning af den Skrivelse, hvormed Københavns Magistrat indsendte Sagen, tog Kommercekollegiet Sæbesyderiernes hele Stilling op til Drøftelse, og Resultatet blev en Forordning af 3. April 1775, der hvilede paa en kongelig Resolution af 5. December 1774.² Og allerede af dens Indledning kan det ses, at den ikke gaar noget københavnsk Ærende. Den skulde, siges der her, træde istedenfor Forordningen af 22. November 1704 (ovfr. S. 19, 21), der ikke mere passede til Forholdene. Den havde kun de i København anlagte Værker for Øje; der var den Gang ingen andre. Senere var der indrettet Sæbesyderier forskellige Steder udenfor København, og den nye Forordning gaves nu »til samtlige disse Værkers Opmuntring og bedre Fremgang samt til en lige og almindelig Ordens Iagttagelse«. København og Provinserne stilledes med andre Ord ganske lige. Det skulde paases, at alle Syderierne kom til at betale Told af den fremmede Olie, de brugte, og Vagningsinstitutionen skulde udvides til Provinserne. Ogsaa dér skulde der ansættes ansvarlige Kørmestere, der skulde paase Varens Godhed ligesom Tøndernes rigtige Fyldning og Vægt, en hel Tønde skulde indeholde 14 Lpd. Sæbe, en Fjerding $3\frac{1}{2}$ Lpd. og en Otting 1 Lpd. 12 Pd.

Men Provinsværkernes Afsætningsret blev ikke begrænset, de københavnske Syderier fik intet Monopol. Forordningen var ikke i ringeste Maade reaktionær overfor den skete Udvikling. Forordningen var baaren af et virkeligt Frisind, og at Kollegiet paa dette Omraade vedblev i denne Bane, viste sig senere i 1797 endnu kraftigere. Ved to kongelige Resolutioner af henholdsvis 26. April og 5. Juli 1797 bestemtes det først, at alle Landets Sæbesyderier fremtidigt under eget Ansvar skulde have Ret til selv at vrage deres Fabrikata, de tidligere Kørmestere faldt med andre Ord helt bort, og dernæst, at den Københavns Magistrat hidtil paahvilende Pligt een Gang aarligt at sætte den Pris, for hvilken Syderierne i Hovedstaden skulde sælge deres Sæbe, ophævedes.³ Tiden var ved at skifte økonomisk Taktik, hvad der tydeligt ses af den betydningsfulde,

stærkt reformerende Toldforordning af 1. Februar 1797, der ogsaa greb ind paa Sæbefabrikationens Omraade. Et af de mange Indførselsforbud, den slog en Streg over, var det, der fra 1781 (s. ovfr. S. 24) havde været rettet mod al fremmed Olie- og Transæbe; det blev afløst af en Indførselstold, der sættes til 2 Rdlr. 80 Sk. for en Tønde. Som vi nedenfor skulle se, havde Tolden for hvid Sæbe svinget op og ned, men ogsaa den blev nu fixeret og sat til 1 Rdlr. 61½ Sk. for 100 Pd. Og hvad Tolden paa Olie angaar, da nedsattes den først ved en kongelig Resolution af 24. Juli 1789 for en Ahme Hampeolie fra 4 Rdlr. 80 Sk. til 4 Rdlr., og ved Forordningen af 1. Februar 1797 blev den derpaa for 100 Pd. Hampe-, Lin-, Raps- og Roeolie fastsat til 1 Rdlr. 11½ Sk.

De kjøbenhavnske Sæbesyderiers Klage af 1773 har fem Underskrifter, en for hvert af Byens daværende fem Syderier, af hvilke de tre laa paa Kristianshavn, de to i Kjøbenhavn. Kancelliraad F. L. Brøer underskriver for det gamle Sæbesyderi i Magstræde, Raadmand P. Casse for Rolf Hoogkerks Sæbesyderi i Store Kongensgade (nu Vildersgade) paa Kristianshavn og Grosserer, Kaptajn Knud Chr. Yttrecht for det Bøchmann-Grøngaardske Sæbesyderi sammesteds i Langebrogade (nu Brogade), hvortil endnu kom Grosserer Jens Wedege, der havde et Sæbesyderi paa Hjørnet af Store Regnegade og Gothersgade, og endelig den driftige Grosserer Peter Fenger (f. 1719, † 1774), der synes at have været den, der havde sat Bevægelsen i Scene, men han havde ogsaa den paa den Tid vistnok største Sæbeforretning i Kjøbenhavn. Under 6. Maj 1763 havde han faaet Privilegium paa et almindeligt Syderi for grøn Sæbe, men med det havde han efter et nyt Privilegium af 1. Oktober 1772 forenet et med femten Aars Eneret udstyret saa kaldet kastiliansk Sæbeværk, hvori han uden Ild skulde producere haard hvid Sæbe, samt endelig en russisk Talg-Sæbefabrik. Hans Virksomhed laa paa Kristianshavn, vistnok i Store Kongensgade (nu Vildersgade); selv boede han i Strandgade¹.

Hans Virksomhed gjør efter de nævnte Fakta et næsten stort Indtryk, men hvor har Datidens Sæbesyderier dog været forunderligt smaa. Kogehuset i det Eilschovske vel indrettede

Syderi i Odense rummede 26 Ludbakker og 6 Oliebakker, men kun een Kjedel (s. ovfr. S. 60). I Oliebakkerne opbevaredes Olien, i Ludbakkerne udludedes i vistnok 24 à 28 Dage den nødvendige Potaske og Kalkmasse, og først naar denne Lud var færdig, kunde den i Kobberkjedelen ved Kogning i 16 à 18 Timer forbindes med Olien eller de andre fede Stoffer, hvoraf Sæben skulde dannes. Her er Kjedelen dog anselig, den kunde rumme 80 à 100 Tdr. (Sæbe), men hvor lille er ikke Kjedelen i Syderiet i Fredericia. Der kunde i den kun koges 5 Tdr. Sæbe ad Gangen, og det tog 48 Timer at gjøre Ild under den (!), hvortil brugtes mindst tre Læs Brænde, og saa kunde man endda kun koge om Sommeren. Om Vinteren gik det for langsomt med at formere Luden, Vandet frøs. Syderiet kogte da ogsaa aarligt kun 5 à 700 Tdr. Sæbe.¹ Det var smaat og primitivt. Men have Forholdene mon været meget større i de kjøbenhavnske Syderier? De synes absolut mindre end det Eilschovske. I Sæbesyderiet i Vildersgade fandtes 1781 »sex Ludbakker samt en stor Kobberkjedel med Gryde i Gaarden.«² Og nu selve »den sorte Hane« i Magstræde. Ogsaa her var kun een Kjedel, der endda var den samme fra 1777 til 1815; men da den saa ved en Kogning »dampede skrækkeligt voldsomt uden at ville trække eller baske«, den kun »gludede i Kaaget«, blev den brudt ned og en ny anskaffet. Men til Trods for at denne vejede »22 Lispund 4 Pund svensk Kaaber«, skal den kun have været lidt over to Alen i Diameter og noget over en Alen dyb. Den stod paa et muret Fundament med Fyrhuller, og tilhøjre for den førte et Par Trin ned til nogle Stenkamre, hvori Sæben svaledes og lagredes. Stort var det absolut ikke, og dog var det en Begivenhed, naar Dagen kom, paa hvilken der skulde koges. Saa flammede Luerne lystigt under »Potten«, Kjedlen klukkede med bristende Bobler, halvnøgne Mænd rørte i den med lange Stænger, og hvide Dampe fyldte Rummet og væltede i hvide Taageskikkelser ud i Gaarden for at forsvinde oppe over Taget som smeltende Bomuldsfnug.³

Saaledes skriver Vilhelm Bergsøe om en af de Kogninger, han i sin Barndom overværede i »Den sorte Hane«, da Sæbesyderiet her dreves af hans Bedstefader Grosserer Jørgen Peter Bech (f. 1782, † 1846), der skal være begyndt her 1801, men

hvis Privilegium som Sæbesyder først er af 31. December 1808. Syderiet tilskjødedes i 1802 hans Fader Tobaksfabrikant Jørgen Bech, der den 9. November 1807 gav Sønnen Skjøde paa Ejendommen.¹ Det gamle Hans Nielsen-Kreyerske Interessentskab havde i 1775 og 1776 solgt »Den sorte Hane«, en Halvdel ad Gangen, til Kjøbmand Ernst Jørgensen², der tidligere havde ejet det Hoogkerkske Sæbeværk paa Kristianshavn; og fra en Søn eller Slægtning, Grosserer Georg Jørgensen, gik det saa over til den Bechske Slægt.

Men se Datidens Syderier end smaa ud i Nutidens Øjne, synes det afgjort, at de rigtigt drevne have betalt sig. Det fremgaar utvivlsomt af det Eilschovske Sæbesyderi, og i samme Retning peger det Faktum, at det af Urtekræmmer Jacob Holm paa Amager (senere Kristianshavn) efter Privilegium af 27. September 1808 anlagte Sæbesyderi, der dreves ved en Mester og to Mand, aarlig producerede 3000 Tdr. grøn Sæbe, der den Gang stod i en Pris af 30 Rdlr. Tønden³. Men desuagtet vedblev ikke alle Datidens Sæbesyderier at bestaa. Det historiske Anlæg paa Buderupholm blev 1768 forpagtet til Sæbesyderen i Aalborg Niels Overvad, som ikke synes at have holdt det ret i Gang; han har muligvis ved Forpagtningen kun villet gjøre en Konkurrent uskadelig. Og saa ophævedes det, Oliemøllen blev forandret til en Kornmølle⁴. 1760 blev der som ovenfor (S. 29) nævnt givet endog to Privilegier til Sæbesyderier i Randers, men trods Ansøgernes tilsyneladende store Ivrighed er der al Grund til at tro, at disse Syderier slet ikke bleve anlagte⁵. I de Akter, der forberede Forordningen af 3. April 1775, forekomme de ikke; der nævnes i dem overfor de fem Syderier i Kjøbenhavn kun fire i Provinserne, nemlig det Eilschovske i Odense, det Richterske i Fredericia, det Overvadske i Aalborg og saa et i Aarhus; Niels Kielderup og Ole Sanne havde, som ovenfor nævnt, under 10. December 1770 faaet Privilegium til at anlægge et Sæbesyderi og en Oliemølle i denne By⁶. Og af disse fire fik endda det ene, det i Fredericia, intet langt Liv, hvad nedenfor nærmere vil blive omtalt. Her skal endnu kun tilføjes, at en Sæbesyder Johannes Grøngaard, muligvis en Søn af den ovenfor (S. 23) nævnte Iver Grøngaard, i Begyndelsen af 1771 gjorde sig usynlig; han kunde

ikke betale sine Kreditorer. Han havde forøvrigt lige faaet Privilegiet for sit Sæbesyderi fornyet, men formaaede selvfølgelig ikke at udrede Gebyret for det, 46 Rdlr. 21 Sk.¹

Naar der ovenfor siges, at der ca. 1770 kun var fem Sæbesyderier i Kjøbenhavn, synes dette at blive modsagt af Datidens økonomiske Haandbog »Danmarks Handelsspejl«. Ti slaar man i den op paa Sæbesyderier, nævnes der sex, og det sjette, som der ikke ovenfor er taget Hensyn til, faar endda en særlig lang Omtale, men just denne viser, at det er Noget for sig. Medens de andre fem fremstille grøn Sæbe, fremstiller dette nemlig hvid Sæbe, og dermed hænger det sammen, at medens de andre lige nævnes, faar dette følgende ganske udførlige Ros: »Paa det kongelig privilegerede Sæbesyderi paa Hjørnet af Prindsensgade paa Christianshavn fabrikeres alle Sorter dansk hvid Sæbe, som ikke alene i Boniteten overgaar den bekjendte Marseillanske og Castilianske Sæbe, men endog al anden Sæbe i hele Evropa. Fabriken tilhører Alexander Thomsen«. Sagen er, at medens Tilvirkningen af den almindelige grønne Sæbe nu stod saaledes, at den ikke længere behøvede nogen Hjælp, var Fabrikationen af hvid Sæbe ikke videre, end at Regeringen stadig i den saa en Begyndelse, der maatte støttes paa gammel Vis ved baade Penge og Monopoler.

Hvor meget Regeringen ønskede denne Tilvirkning, der var af Betydning for Klædefabrikerne, fremmet her i Landet, kan bl. A. ses deraf, at da en Franskmand ved Navn Gerin i 1757 tilbød at ville anlægge en Fabrik for hvid Sæbe i Kjøbenhavn, fik han strax Eneret paa en saadan for trediva Aar. Men derved blev det². Gerin kom aldrig hertil, Fabriken blev aldrig bygget, og Eneretten faldt derfor bort, saaledes at Vejen var fri, da Englænderen Alexander Thomsen i 1760 tilbød at ville oprette en Fabrik for haard hvid, graa og marmoreret Sæbe, der skulde forarbejdes uden Ild og skulde være lig den bedste kastilianske og franske Sæbe. Han fik strax Eneret paa denne Virksomhed, dog kun i tyve Aar. Men selvfølgelig vilde han have mere end en Eneret. Det var i November 1760, at han fik den, og allerede i Februar 1761 opnaaede han et Laan paa 4000 Rdlr. af Staten. Fabrikens Oprettelse vilde koste 40,000 Rdlr., og dem havde han eller kunde han skaffe paa

4000 Rdlr. nær. Det var da rimeligt, at Staten laante ham dette forholdsvis lille Beløb. Men herved blev det ikke. Lidt længere henne i Aaret modtog han endnu 1500 Rdlr., mærkeligt nok for at faa tre stridbare Arbejdere, som han selv havde skaffet her-til, sendte ud af Landet igjen. De hed Alexander de Claverie, Pierre de la Tour og Eduard Teiretta og vare virkelige Fransk-mænd eller Italienere. Og saa blev endelig ogsaa Tolden paa hvid Sæbe, der indførtes til Kjøbenhavn og Sjællands Stift, i 1763 forhøjet fra 60 Sk. for 100 Pd. til ikke mindre end 3 Sk. Courant for eet Pund, Alt til Fordel for hans Fabrik, som desuagtet ikke kunde bestaa. Han raadede selvfølgelig ikke over de Midler, han havde pralet med, og sikkert heller ikke over de nødvendige Kundskaber. Forhøjelsestolden blev op-hævet igjen i 1767, og den rosende Omtale af hans Virksom-hed findes sidste Gang i »Danmarks Handelsspejl« for 1769.¹

Det var en Skuffelse. Men Regeringen ophørte ikke derfor at virke for Sagen. 1778 ofrer den 500 Rdlr. paa at sende en af Landhusholdningsselskabet præmieret Kemist, J. C. Weber, til Marseille for at lære den derværende Fremgangsmaade at kjende, hvad der kun førte til en spredt Rejseberetning fra hans Haand. I 1796 ydes der en lille Porcellænshandler i Kjøbenhavn, Fr. Brodersen — selvfølgelig forgjæves — et Laan paa 1800 Rdlr. til en Hvidsæbe-Fabrik, og i 1796 og 1797 støtter Staten to Franskmænd, de Camps og de Roche, med endog 3000 Rdlr. for ved deres Hjælp at faa en saadan Fa-brik.² Det synes altsaa, som om det »castilianske Sæbeværk«, som Peter Fenger i 1772 fik femten Aars Eneret paa, ikke ret har slaaet til, og dog er der ingen Tvivl om, at den Fengerske Sæbevirksomhed har spillet en Rolle. Efter P. Fengers Død fortsattes den af hans Enke, for hvem en ham undtagelsesvis tilstaaet Exportpræmie særlig fornys, og derpaa af Sønnen Johannes Fenger (f. 1767, † 1829), hos hvem bl. A. den Mand oplærtes, der senere forestod Jacob Holms Sæbefabrik³. Der opstod i det Hele nu en Række nye Sæbesyderier og det ikke alene i Kjøbenhavn, men ogsaa rundt om i Provinserne. Der udstædtes Privilegier endog for f. Eks. Slangerup (1807) og Ringkjøbing (1811). Og det saas desuden nu oftere, at Sæbe-syderi og Lysestøberi ogsaa her i Landet vare Virksomheder,

der ikke stod hinanden fjærnt (s. ovfr. S. 25). 1785 fik Lysestøber i Kjøbenhavn Knud Iversen Dyrekær Ret til at koge Sæbe af den ved hans Lysestøberi faldende Spildetælle, 1810 fik O. F. Weinert Tilladelse til at være Sæbesyder og Lysestøber i Aarhus, og 1813 gaves der tre Jøder den samme Ret i Helsingør.¹

Forøvrigt vise de saa forunderligt forvirrede økonomiske Forhold, der i Begyndelsen af det nittende Aarhundrede raadede her i Landet, sig selvfølgelig ogsaa paa det her omhandlede Omraade. Hvor mærkeligt lyder det ikke, naar en Kancelli-plakat af 20. Maj 1813 bestemmer, »at intet Smør maa forbruges i Sæbesyderierne, medmindre det først er blevet Politiet forevist og af samme erklæret uspiseligt«. Smør var i ingen Pris, Landet havde ingen Afsætning. Og i denne Sammenhæng skal her ogsaa mindes om, at Kancelliet i 1822 erklærer Sæbesydning for en Kjøbstadnæring, der ikke uden særdeles Grund og i saa Fald endda ikke uden en Afgift, der kan betragtes som Ækvivalent for de Kjøbstadborgerne paahvilende Byrder, bør tilstedes paa Landet. Det er Modstanden mod Thøger Benzon, der kommer op paany, de kjøbenhavnske Sæbesydere drage i Leding imod en Mand i Lyngby, der ønsker Sæbesyderi-privilegium. Man saa helt bort fra, at Grosserer J. J. von Hemert endnu i 1811 havde faaet Privilegium paa at oprette et Sæbesyderi paa Gaarden Krogenberg i Kronborg-Distriktet.² Men Kancelliskrivelsen blev dog paa ingen Maade overholdt.³ Af virkelig Betydning var det i Modsætning hertil, at en Ansøgning fra Grosserer Jørgen Bech gav Anledning til, at alle Sæbesydere fik Ret til at sælge deres Fabrikat en detail. En kongelig Resolution af 1. Juni 1825 betragtede dem som Fabrikanter og gav alle Fabrikanter denne Ret.⁴

Som oftere ovenfor vist stod Sæbesyderiet i første Række, Oliemøllen i anden. Det var Sæbesyderiet, der interesserede, Oliemøllen skaffede kun det nødvendige Raastof. Men Tiderne skiftede. Oliemøllen emanciperede sig fra at være kun et Tilbehør. Oliemølleriet blev lidt efter lidt en selvstændig Industri af endog større Betydning end Sæbesydningen, hvad muligvis første Gang ret springer i Øjnene, da Englænderne Henry Nelthropp og John Joseph Harris i 1795 med Statens Hjælp anlagde en betydelig Oliemølle i Forbindelse med en Farvefabrik

paa Retraite ved Skodsborg, hvor de i Forvejen havde et stort Garveri, ikke at tale om at de som Papirfabrikanter drev baade Ørholm og Nymølle, uden at der er endog den mindste Antydning af, at de kunde ønske at drive et Sæbesyderi i Forbindelse med Oliemøllen. Disse entreprenante Folk behøvede imidlertid Penge og atter Penge, og da der i den Anledning i 1797 blev nedsat en Kommission, der skulde undersøge deres Forhold, ansætter den alene Oliemøllen til en Værdi af 34,400 Rdlr., og efter Englændernes Paastand var den endda endnu mere værd; den havde kostet dem 45,000 Rdlr. Komiteen synes forøvrigt helt begejstret over Møllen, der var opført af en fra England hidkaldt Møllebygger. I Kommercekollegiets Forestilling, som nedlagdes den 15. August 1797, hedder det i Referatet af Kommissionsmedlemmernes Erklæring, at »dette Værk er det skønneste, de have set«, samt »at det er aldeles hensigtsmæssigt indrettet, men mulig med mere end fornøden Soliditet, hvilket formentlig er Aarsagen til Forskjellen [i de ovenfor nævnte Værdiansættelser]«. ¹

Hvilken Rolle Olietilvirkningen var kommen til at spille den Gang, fremgaar ogsaa af en Udtalelse af daværende Urtekræmmer paa Kristianshavn Jacob Holm. Han skriver: »Da jeg ved de Engelskes Overfald 1807 tabte meget betydeligt, dels ved Skibes, dels ved Varers Opbringelser, saa besluttede jeg at sikre mig det endnu Levnede i indenlandske Fabrikanlæg.« Han skaffede sig da under 27. September 1808 Privilegium til at anlægge en Oliemølle, der i Begyndelsen af 1809 stod rejst udenfor Amagerport, og som strax aarlig formalede ca. 1500 Tønder Frø til omtrent 37,000 Potter Olie. Det var denne Mølle, der efter hans eget Udsagn lagde Grunden til hans senere store Virksomhed; allerede det første Aar tjente han 30,000 Rdlr. ved den. ² Det er herefter naturligt, at hans Exempel smittede, navnlig iblandt de københavnske Urtekræmmere. Her kan nævnes hans ældre Broder Henrik Holm (1811), Jens Schoustrup (1814), C. P. Casse i Kompagni med Kancellist M. Wøldike (1814) og — i en senere Omgang, hvorom nedenfor — Vilhelm Wegener (1822) og Claus Riis (1825). Og Bevægelsen holdt sig ikke til København alene. Blandt de ikke faa Oliemøller, der opstod i Provinserne, skal her nævnes

Generalkonsul E. R. Groves i Usserød (1807), L. C. Springborgs paa Gammel- og Kjærsmølle ved Aalborg (1810), Johannes og Jens Chr. Wendelboes i Aarhus (1811), Proprietær C. F. Bergs paa Skjoldemose ved Svendborg (1812), Grosserer Jens Linds paa Hulemose ved Vordingborg (1812), Exam. jur. Joh. Fr. Nutzhorns i Skanderborg (1812) o. s. v.¹ Ganske karakteristisk er det ogsaa, at medens der tidligere ved Ansøgning om de hertil fornødne Bevillinger i ethvert enkelt Tilfælde blev nedlagt en Forestilling af Kommercekollegiet for Kongen, som derpaa afgjorde Sagen ved en Resolution, bleve de fra 1810 givne af Kollegiet ad mandatum efter et ved en kongelig Resolution vedtaget almindeligt Skema². Men tilbage til Oliemøllen paa Retraite.

Den havde fem Stamper med to Kværne til Oliens Presning samt tilhørende Cylindre til Frøets Knusning, og den sattes i Gang ved Hestekraft. Men hvor ypperligt den end var bygget, var der den Mangel ved den, at de sex Heste, som paa een Gang kunde anvendes, kun kunde drive tre Stamper og een Kværn, saaledes at to Stamper samt en Kværn og Cylindrene midlertidigt maatte staa stille. I den Anledning paatænkte Ejerne at forøge Drivkraften med Opførelsen af en Vindmølle, men det vilde koste 6 à 7000 Rdlr., og da de i den Anledning paany henvendte sig til Staten med deres stadig igjenkommende Begjæring om Penge, blev Forholdet ordnet saaledes, at Oliemøllen skulde overgaa til Staten for et Beløb af 50,000 Rdlr., hvoraf der udbetaltes Dhrr. Nelthropp & Harris 5000 Rdlr. Staten skulde bestyre den gjennem »Den danske Manufakturhandel«, en i 1792 til Industriens Fremme oprettet officiel Institution. Man troede absolut paa Møllens Fremtid. Den havde god Afsætning for sit Produkt til Kjøbenhavns Sæbesydere og Malere. Og derfor tog man heller ikke i Betænkning at lade Kongen i den samme Resolution af 11. Juni 1802, der ordnede Forholdet til de engelske Fabrikanter, tilsige Manufakturhandelen indtil 12,000 Rdlr. som Laan »til Udvidelse af Møllens Drift ved en Vindmølle eller anden tjenlig eragtede Indretnings Opførelse«.³

Det var en kjedelig Ting, at dette Arrangement — som Meningen dog var — slet ikke hjalp Englænderne. Aaret efter

maatte de overgive hele deres øvrige Virksomhed til et Interessentskab.¹ Men dette kom jo i og for sig ikke Oliemøllen ved. »Den danske Manufakturhandel« fik under 19. Januar 1803 Privilegium til at drive den,² og nu skulde der gøres noget Stort. Der skulde ikke bygges nogen Vindmølle, men indlægges en Dampmaskine.

Den første Dampmaskine i Danmark var den, Staten ved en indkaldt Englænder havde laget bygge paa Holmen til Ankersmedien dér, og som stod færdig i 1790. Det var imidlertid en meget uheldig Begyndelse. Allerede i 1802 maatte denne Maskine helt nedlægges som ubrugelig, hvad der var saare ubehageligt, men derfor kunde Staten selvfølgelig ikke opgive Tanken om at faa Dampen anvendt som Drivkraft her i Landet. Dertil var Udviklingen i Udlandet altfor talende. Ved Professor Ole Warberg, der senere blev Møntdirektør, bestilte den ikke mindre end fire Dampmaskiner hos Boulton & Watt i Soho, den første til Oliemøllen paa Retraite og derefter to til Holmen og en til Mynten³. I November 1803 skriver Kommercekollegiet til Professor Warberg, der alt opholdt sig i England, om Maskinen til Retraite, og i September 1804 kan han derefter indberette, at en Dampmaskine paa ti Hestes Kraft, der fra Fabriken koster 789 Lst., afgaar fra Hull. Med Told, Udklarering, Konnossementer m. m. kommer den paa lidt over 807 Lst., saaledes som det kan ses af den kongelige Resolution af 18. Oktober 1805, der stiller det tidligere tilsagte Laan paa 12,000 Rdlr. til Manufakturhandelens Raadighed.⁴

Forsaavidt var Alt godt. Men — denne Maskine kom ingeninde i Gang paa Retraite. Transport var en langsom Ting den Gang; desuden ventede man paa Professor Warbergs Tilbagekomst, og saa kom endelig de forstyrrede Forhold, som fulgte efter Englands Overfald paa Kjøbenhavn i 1807. Sikkert er det, at Maskinen i 1811 blev solgt til Farver Laurits Holmblad til hans Søn Rasmus Holmblads Klædevalkeri (Stamperi) paa Hjørnet af St. Pedersstræde og Nørrevold, og — at »Den danske Manufakturhandel« i 1817 blev ophævet. Ved en kongelig Resolution af 2. Juni 1817 blev der slaaet en Streg over den sammen med forskjellige andre Statsindretninger, der paa gammel Vis skulde drive Statsindustri, og ved denne Lejlighed kom

der sørgelige Ting frem om Statens Oliemølle. Den havde »i den senere Tid« staaet aldeles stille. Den aarlige Udgift ved den ansloges til 63,705 Rbd. N. V., men Indtægten til kun 56,400 Rbd. N. V. Følgen heraf var bleven Møllens Nedlæggelse med et stille Ønske om, at En eller Anden vilde forpagte eller købe den.¹ Men hertil syntes der kun ringe Udsigt, ti hele Oliemølleindustrien maa den Gang have været under trykkede Forhold. Fra Oliemøllerne ved København indkom der i 1817 et Andragende, hvori de indtrængende ansøgte om et Forbud mod fremmed Linolies Indførsel eller i alt Fald om en Forhøjelse af den bestaaende Indførselstold. Og efter nogen Tids Forløb blev deres Ønske virkelig imødekommet. Ved Plakaten af 9. Juli 1821 blev Tolden for Hamp-, Lin-, Raps-, Roe- og deslige fede Olier fra 1 Rdlr. 11½ Sk. for 100 Pd. forhøjet til ikke mindre end 3 Rdlr., samtidig med at Indførsels-Konsumtionen paa Olie og Oliekager hævedes.² Og det kan nok være, at der nu kom Liv i denne Industri.

Det strømmede ind med Ansøgninger om Oliemølle-Bevillinger, herimellem fra de to ovenfor nævnte Urtekræmmere Wilhelm Wegener og Claus Riis. Men den Første paa Skansen var Kammerraad Joh. Chr. Drewsen fra Strandmøllen, den i al sin Færd dygtige og energiske Mand; det var han som Landmand, det var han som Papirfabrikant, og det var han senere som den frisindede Stænderdeputerede. Han meldte sig som Kjøber af Ruinen i Skodsborg, og Oliemøllen paa Retraite, som Staten havde overtaget for 50,000 Rdlr. og som var brandforsikret for ikke mindre end 84,460 Rdlr., blev ham saa tilskjødet for siger og skriver 5000 Rdlr. Sedler samt Overtagelsen af dens Bankheftelse paa 5210 Rdlr. Han fik derefter under 30. Marts 1822 Privilegium som Oliemøller, og nu pressede han Olie paa Kraft. Ikke alene paa Retraite, men ogsaa paa Springforbi. Han fik nemlig sin Svigersøn Kaptajn S. N. Beutner til her at anlægge en Oliemølle efter Privilegium af 20. Maj 1826, og de to ikke langt fra hinanden liggende Møller arbejdede sammen. I Aaret 18^{26/27} pressede de tilsammen (extraordinært) 9345 Tdr. Frø og derpaa i 18^{27/28} 6875 Tdr. og i 18^{28/29} 7274 Tdr. 6 à 7000 Tdr. var det normale Kvantum, naar Natten ikke skulde tages til Hjælp.³ Det er en betydelig

Virksomhed, og det ligger da nær at antage, at den Dampmaskinehjælp, som »Den danske Manufakturhandel« ikke naaede at faa i Gang, nu benyttedes i stort Omfang, saa meget mere som Drewsens Navn er stærkt knyttet til Dampkraftens Indførelse i den danske Industri. 1821 havde han anskaffet sin første Dampmaskine til Papirfabriken paa Strandmøllen. Men Retraite var og blev ogsaa under ham en Hestemølle. Sex Heste travede stadig rundt i Hestegangen dér, og ligesom til Forsvar herfor offentliggjorde Drewsen i Handels- og Industri-Tidende en Beregning, hvorefter det skulde være billigere for ham at holde tolv Heste til sex og sex ad Gangen at drive Oliemøllen end at anskaffe en Dampmaskine.¹

Samtiden troede dog ikke ubetinget paa Rigtigheden af dette Regnestykke. Det blev gjort til Gjenstand for Tvivl, som Drewsen i en ny Artikel søgte at imødegaa.² Men anskaffede han saaledes ikke en Dampmaskine til sin Oliemølle, var der andre Oliemøllere, der gjorde det til deres. Udviklingen lod sig ikke holde tilbage. Grosserer Jakob Holm erhvervede i Juli 1825 et Privilegium til en ny Oliemølle, der skulde ligge paa hans Skibsværft paa Kristianshavn d. v. s. paa Fabritius' Plads, og for ham byggede Mekanikus M. F. von Würden her i 1827 en Oliemølle, der dreves af en Dampmaskine paa fire Hestes Kraft, ligesom O. J. Winstrup i 1831 byggede en lignende Dampmaskine til Urtekræmmer Claus Riis' Dampmølle, til hvilken der var givet Privilegium den 18. Oktober 1825.³

Som ingensinde før havde Tiden sin Opmærksomhed henvendt paa Oliemøllernes Udvikling og bedste Konstruktion. De omtales oftere i »Efterretninger fra Selskabet for indenlandsk Kunstflid« (I-II, 1810-16); Etatsraad Frederik Thaarup offentliggjorde i »Dansk polyteknisk Tidende« (1825-26) nogle Optegnelser om Oliemøller, og Professor G. F. Ursin skrev 1832 i »Magasin for Kunstnere og Haandværkere« en Artikel om Oliefabrikation. Mærkes kan det ogsaa, at Tømmermester og Møllebygger J. Breede i 1825 fik ti Aars Eneret til at bygge Oliemøller med af en af ham anmeldt særlig Konstruktion.⁴

En Oliemølle, der i høj Grad roses af Datiden, er Proprietær Bergs paa Skjoldemose ved Svendborg. Den omtales som en tro Efterligning af Chr. Andr. Christiansens »skjønne Oliemølle

ved Flensborg«, hvad der ikke er saa underligt, da den skyldtes den samme Bygmester.¹ Men hvor skøn den end var, blev Tiden selvfølgelig ikke staaende ved den. Medens Vindmøllen paa Skjoldemose udpressede Olien ved Datidens sædvanlige Kilepresser, havde f. Ex. Claus Riis' Dampmølle to hydravliske Presser, og herved faa vi Lejlighed til paany at vende os til Drewsen paa Strandmøllen, ti den danske Industri skylder ham Indførelsen af den hydravliske Presse. 1824 fik han med Hjælp fra Staten den første hydravliske Presse til Danmark. Den blev forskreven fra Frankrig og kom i Gang i Papirfabriken paa Strandmøllen, og Drewsen var selvfølgelig strax paa det Rene med dens store Brugbarhed ogsaa i Oliefabrikationen. I December 1825 søgte han om Eneret paa udelukkende Brug af den til Oliepresning, men en saadan almindelig Eneret mente Kommercekollegiet ikke at kunne give.²

Drewsen var i det Hele en meget ivrig Mand i Oliemølleri. 1824 foretog han en Rejse til Holland for at blive bekendt med Olieraffinering, i November s. A. opnaaede han trods Urtekræmmerlavets stærke Indsigelser Ret til i København at have Udsalg af den af ham raffinerede Olie, og i 1825 anstrængte han sig for at faa Haand i Hanke med den af Sadelmager J. R. Münnich hemmeligholdte Fabrikation af de saakaldte Hærner (Hærder?) eller Oliepuder af Hestehaar, mellem hvilke Frøet i de sædvanlige uldne Poser anbragtes ved Presningen.³ Dobbelte underligt er det derfor overfor en saa kraftig Virksomhed, at der med Et bliver stille paa de to Drewsenske Oliemøller. Men et Faktum er det: han stansede dem. Og om Grunden hertil udtalte han sig i et i Maj 1831 udsendt lille Skrift »Bidrag til Kundskab om de danske Oliemøllers Forfatning«. I et heftigt Sprog erklærer han heri, at Regeringen havde fuldstændig ødelagt Landets Oliemøller. Ved Plakaten af 1821 havde den paa en saa kraftig Maade som vel muligt indbudt til at anbringe Kapital i Oliemølleri, og nu havde den ved uden Varsel at tillade toldfri Indførsel af Hampeolie som ved et Lyn fra klar Himmel ganske tilintetgjort den opblomstrende Industri. Hellere end at se sine Oliemøller langsomt hensygne vilde han med eet Slag stanse dem, og det havde han endda væsentlig gjort før Emanationen af den skjæbne-

svangre Forordning af 14. April 1831; »lykkeligvis« havde han nemlig erfaret Noget om den før dens Udkomst. Oliemøllerne paa Retraite og Springforbi ophørte at existere, og Skylden herfor lægger Drewsen paa den nævnte Forordning. Som det senere er oplyst, vare dens Bestemmelser dikterede af politiske Hensyn overfor Rusland.¹

Det turde imidlertid være et Spørgsmaal, om Drewsens Syn paa denne Forordning var rigtigt og retfærdigt. I sin store Harme var han afgjort altfor hastig i sin Dom². Til Trods for Forordningen af 1831, der stadig er virksom, ophørte Oliefabrikationen i Danmark ikke. Der søgtes og gaves vedblivende Bevillinger til Oliemøller, saaledes, for blot at nævne et Par, under 1. November 1845 til polyteknisk Kandidat og Fabrikant Laurits Peter Holmblad og under 24. April 1847 til Candidatus chirurgiæ, Brændevinsbrænder Peter Christian Olsen³. Den Holmbladske Oliemølle blev anlagt paa Amagerbro, den Olsenske paa Kristianshavn, og Amager vedblev saaledes trods Forordningen at indtage en endog voxende Plads i Danmarks Olie- og Sæbetilvirkning, her laa jo allerede de Jacob Holmske Møller ligesom den helt ærværdige Fredens Mølle.

Rolf Hoogkerks Sæbesyderi fra 1719, der vistnok anlagdes i den Del af Store Kongensgade (den senere Vildersgade) paa Kristianshavn, som populært kaldtes Sladrerækken, affødte som ovenfor nævnt 1720 Fredens Mølle paa Sundbyøster Fælle. Den af hans Enke og Svingersøn (s. ovfr. S. 24) fortsatte Virksomhed fik Hans Henrik Hansen under 22. August 1769 Privilegium paa, og efter ham gik Sæbesyderiet vistnok over til den ovfr. S. 74 nævnte Kjøbmand Ernst Jørgensen i Fællesskab med Raadmand Peter Casse, der synes særlig at have taget Styret. Han er Medunderskriver af de kjøbenhavnske Sæbefabrikanters store Anklage i 1773 mod Provins-Fabrikanterne, og allerede i 1771 er han med at søge om Toldfrihed paa hvad Frø, Oliemøllerne maatte forskrive fra Udlandet, en Ansøgning, der førte til, at denne Toldbegunstigelse blev tilstaaet ikke alene Ansøgerne, men samtlige danske Oliemøller ved en kongelig Resolution af 18. Juni 1772. Saa kom imidlertid Toldforordningen af 1. Februar 1797, og da den lagde

Told paa alle udenlandske Frøsorter uden særligt at fritage Oliemøllerne, gjorde Peter Casses Sønner Christian, Johan og Carsten Peter, der alle vare Urtekræmmere, gjældende, at Toldfriheden hørte til deres Privilegium, hvad ogsaa en kongelig Resolution af 2. Maj 1798 gav dem Medhold i, ligesom det samtidigt indrømmedes overfor Agent Christopher Quist for hans Oliemølle i Aalborg.¹

Som det af Ovenstaaende vil ses, var Fredens Mølle efter Raadmand Casses Død — han døde den 5. Oktober 1782, 85 Aar gammel — gaaet over til hans Sønner, af hvilke Johan Casse synes at være bleven den længstlevende. Ved hans Død den 18. Maj 1814 kaldes han forøvrigt ikke Urtekræmmer men Justitsraad og Overkontrollør for ikke at tale om Kaptajn, naturligvis i Borgervæbningen, men Urtekræmmer er derimod igjen hans Søn Løjtnant Carsten Peter Casse, der under 28. Oktober s. A. sammen med Kancellist i General-Kommissariatet Marcus Wøldike faar et nyt Privilegium paa at drive Fredens Mølle som Oliemølle². Nu er den Casseske Tid for denne dog væsentlig forbi. 1826 kommer den til Avktion, hvor Grosserer Joseph Owen bliver højstbydende med 6000 Rdlr., og han gjør den til en hel kemisk Fabrik. 1831 anlægger han her den første Svovlsyrefabrik i Norden uden dog derfor at glemme hverken Olien eller Sæben. Paa Industriudstillingerne i København 1834 og 1836 udstiller han saaledes blandt en Række kemiske Fabrikata marmoreret Sæbe, dels tilberedt af Fedt, udkogt af gamle Ben, dels med Tilsætning af 25 Procent Flintesten; under 17. November 1843 fik han særlig Bevilling som Sæbesyder. Men han vilde drive Virksomheden i stadig større Stil, og derfor besluttede han at forandre Fredens Mølle til et Aktieselskab. I en den 16. Januar 1846 dateret, omhyggeligt udarbejdet Opfordring, der blev særlig trykt, indbød han til Tegning af 4000 Aktier à 50 Rdlr., og i »Fædrelandet« for 9. Februar kunde det meddeles, at Alt var tegnet, hvad der for den Tid maa betragtes som meget hurtigt. Man havde absolut Tillid til Owen. 1847 kaldes Fredens Mølle Landets største Oliemølle. Med fem Presser pressede den den Gang i i 24 Timer ca. 60 Tdr. Frø, og dens aarlige Tilvirkning omfattede bl. A. 150,000 Pd. Linolie, 9000 Pd. Hampeolie, 130,000 Pd.

Rapsolie, 1600 Skippund Linkager, 625 Skippund Rapskager, 25,000 Pd. haard Sæbe og 1500 Tdr. grøn Sæbe.¹

Der er ingen Tvivl om, at den her omhandlede Industrigren har faaet et Stød fremad ved Virksomheden paa Fredens Mølle. Men det Samme har sikkert ogsaa været Tilfældet ved de Holmbladske Fabriker, der paa dette Omraade skrive sig fra det Sæbesyderi, som Sæbemester Gregers Nielsen, der i femten Aar havde arbejdet paa et af Byens andre Syderier, under 22. Juni 1761 fik Privilegium paa. Da han imidlertid ikke havde tilstrækkelige egne Midler, fik han endnu samme Aar sit Privilegium udvidet til at gjælde for sine Medinteressenter og Arvinger, og saa slog han sig ned i Gaarden paa Hjørnet af Gothersgade (nu Nr. 33) og Store Regnegade (nu Nr. 19). Her blev han efterfulgt af Brygger Jens Wedege, hvis Søn Overretsassessor Peter Wedege i Oktober 1804 skjødede Gaarden til Farver Laurits Holmblad, der den 2. Januar 1805 fik Privilegium paa at fortsætte Sæbesyderiet, som derefter dreves her først af Sønnen Agent Jacob Holmblad og derpaa af Sønnesønnen, den senere Etatsraad L. P. Holmblad, der i 1846 indførte at koge Sæbe ved Damp, hvad der var en stor Tidsbesparelse. Udviklingen i Udlandet paa dette Punkt brød den Gang ganske stærkt ind over os.²

Allerede i 1844 havde Fabrikant Joseph Hirsch søgt Eneret paa at koge grøn Sæbe ved Damp, og en kongelig Resolution af April s. A. gav ham den ønskede Eneret for fem Aar, men først i September 1845 kunde han overkomme at løse Patentet. Hans Virksomhed har ganske sikkert ikke betydet stort. Men der var Andre, der samtidig gik frem ad lignende Veje. Fabrikant Holmblad var ikke den Eneste. Saaledes havde Sæbefabrikant Peter Løwe i November 1845 faaet en lignende Eneret, og i August s. A. søgte Apoteker S. Køster i Randers om Bevilling til et Damp-Sæbesyderi, der under Hensyn til de alt givne Eneretsbevillinger ikke synes at være blevet til Noget.³ Hvad Sæbefabrikant Løwe angaar, kan det her bemærkes, at han havde faaet sit Privilegium som Sæbesyder under 19. August 1837, og at hans Syderi, der laa paa Kristianshavn i Brogade (tidligere kaldet Langebrogade) muligvis var en Fortsættelse af Rolf Hoogkerks første Sæbesyderi, det senere Bøchmann-

Grøngaardske. Den Oliemølle, som Jens Schoustrup i 1814 fik Privilegium paa (s. ovfr. S. 78) kan vistnok paa lignende Maade betegnes som den oprindelig Hans Nielsen-Kreyerske.¹

Men tilbage til det Holmbladske Sæbesyderi. Det vedblev ikke at være i Gaarden paa Hjørnet af Gothersgade og Store Regnegade. 1881 flyttedes ogsaa det til Amager. Den Oliemølle, som L. P. Holmblad i 1845 havde faaet Bevilling til (s. ovfr. S. 84), blev Aaret efter anlagt paa Amager sammen med de øvrige Holmbladske Fabriker for Stearinlys m. m., men da de den 30. April 1880 hjemsøgte af en Ildebrand, havde det bl. A. den Forskydning til Følge, at Sæbesyderiet ogsaa kom ud paa Amager, hvor hele den store Virksomhed efterhaanden blev samlet. Og saa afhændede Grosserer og Fabrikant Jacob Holmblad endelig i December 1891 den gamle Gaard paa Hjørnet af Gothersgade og Store Regnegade.²

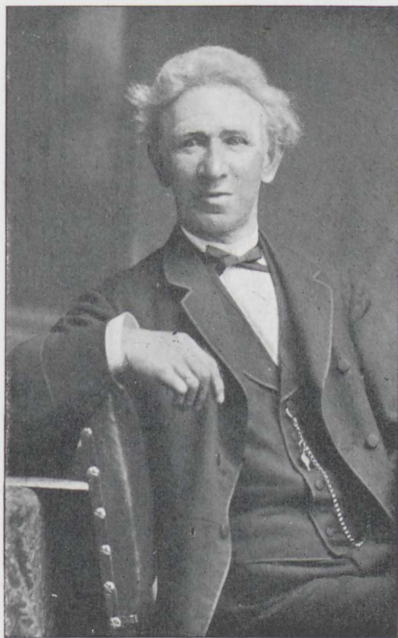
Kristianshavns og Amagers ligesom magiske Tiltrækning vedblev. P. C. Olsen, der fik Privilegium paa en Oliemølle Aaret efter L. P. Holmblad (ovfr. S. 84), anlagde den i Store Torvegade, hvor den stadig drives, efter P. C. Olsens Død i 1872 først af Sønnen Cand. polit. Alfred Olsen († 24. Febr. 1900) og derpaa af dennes Enke³. Og her ligge de Holmske Fabriker. Den driftige kristianshavnske Urtekræmmer Jacob Holm, der saa kraftigt gik i Spidsen i Nedgangsperioden efter Begivenhederne i 1807, og som med en lykkelig Haand gennemførte store Planer, anlagde her sin Oliemølle (1808), et Par Aar derefter ogsaa sit Sæbesyderi og i 1827 endelig endnu en Oliemølle, den første, der her i Landet blev dreven ved Damp (ovfr. S. 82), for ikke at tale om flere andre Fabrikforetagender, f. Ex. en betydelig Reberbane. Og Firmaet Jacob Holm & Sønner, der efter hans Død, der indtraf den 3. Avgust 1845, fortsatte den omfattende Forretning og under 3. Oktober 1848 fik nye Privilegier paa de her nævnte Virksomheder, var ligesom forøvrigt baade Fredens Mølle og L. P. Holmblad ved de nordiske Udstillinger i Kjøbenhavn 1872 og 1888 en stor og betydelig Udstiller derudefra.⁴

Men — al kjøbenhavnsk Fabrikvirksomhed vedrørende Olie og Sæbe tyede dog ikke til Amager. Jacob Holms ældre Broder Henrik Holm, der var Urtekræmmer som han, søgte imod

Nord. Det er naturligt, at Broderens heldige Anlæg af en Oliemølle gjorde, at ogsaa han ansøgte om og under 16. Juli 1811 fik Privilegium paa en saadan. Men den kom til at ligge paa Raadmandsmarken ved Vibenshus, nu Nr. 11 paa Lyngbyvejen. Vindmøllen her, der kaldtes Møllen ved Aldersro, havde han kjøbt to Aar før, og den fik han nu indrettet til Oliemølle af den Samme, der havde bygget Møllen paa Skjoldemose, saa det er ganske naturligt, naar det med Ros den Gang sagdes, at den »hører til de fortrinlige Oliemøller hos os«. Men Broderens Held fulgte ham ikke her. Han naaede ikke at faa Møllen beskjæftiget hele Aaret rundt. Den gik nu og da, naar der var Noget for den at bestille. Men hans Interesser laa vel ogsaa andensteds. Han var Kaptajn i Borgervæbningen, og 1824 blev han Oldermænd for Københavns Urtekræmmerlav, hvad han endnu var, da han den 18. Juli 1830 afgik ved Døden, 69 Aar gammel.¹ Saa havde hans Enke Møllen i en Del Aar, hvorefter den 1847 kom i Agent Carl Avg. Sandbergs Eje, og en af dem, som den nye Mølleejers sluttede Kontrakt med om Levering af Møllens Olie, var Urtekræmmer Carl Heinrich Petersen, der ved Siden af sin Urtekramforretning drev en lille Fabrikation af grøn Sæbe; til den skulde Sandberg levere Olien. Men Leverancen var ikke altid til at stole paa, og saa udviklede Forholdene sig saaledes, at Carl Petersen i 1856 kjøbte Møllen, der nu endelig kom i den rette Mands Hænder. Han flyttede sit lille Sæbesyderi ud i den, anskaffede en ny Sæbekjedel og foretog i det Hele ganske betydelige Om- og Tilbygninger ved Møllen, der desuagtet snart efter trængte til nye Udvidelser, som den ogsaa fik. I 1860 indlagde han saaledes en Dampmaskine, og i 1866 lod han det gamle Stampe- og Kilesystem afløse af hydrauliske Presser. Han var imidlertid ikke Eneejer, og hans Medejers Sæbemester Jeppe Hendriksen blev betænkelig ved de stadige Udvidelser. Men Følgen heraf var kun, at Carl Petersen udkjøbte ham, hvorefter Udvidelserne vedblev. I 1870 gik Møllen baade Dag og Nat. Det er derfor fuldt forstaaeligt, at den energiske Mand kunde tænke paa at faa Virksomheden omdannet til et Aktieforetagende. I Januar 1873 er han villig til for 80,000 Rdlr. at afstaa Oliemøllen og Sæbefabriken til et Aktieselskab. Der

udstædes en offentlig Indbydelse til at faa et saadant dan-
net med en Aktiekapital paa
200,000 Rdlr.¹, men — det kom
ikke i Stand. Tiden hertil
var endnu ikke kommen. Og
uforknytt arbejdede da Carl
Petersen videre som Eneejer,
til han følte Alderens Tryk. I
1886 overdrog han hele Virk-
somheden til sin Søn Hr. Carl
A. N. Petersen, der fortsatte i
det saa godt begyndte Spor. Og
endnu i nogle Aar kunde Fa-
deren glæde sig ved at se den
fortsatte Udvikling; han døde
først den 30. Juni 1895.

Som ovenfor vist havde de
kjøbenhavnske Sæbesyderier

Carl H. Petersen.

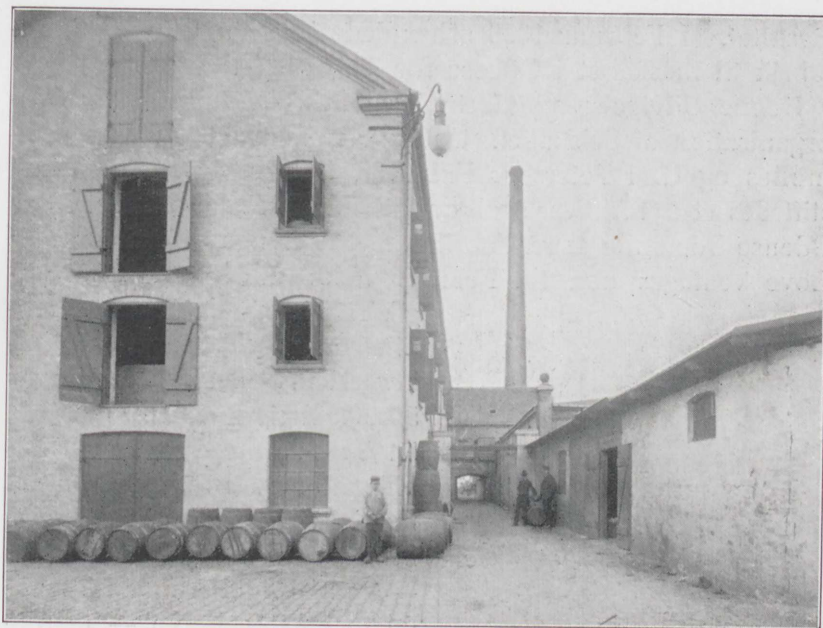
Carl A. N. Petersen.

og Oliemøller et Par Gange
klaget over Konkurrence fra
Provinsernes Side, men denne
Konkurrence betød sikkert
ikke meget. De kjøbenhavnske
Sæbesyderier og Oliemøller
nød i Virkeligheden et saa godt
som ubestridt, faktisk Mono-
pol paa Forsyningen af Kjø-
benhavn; Provins-Foretagen-
derne vare velfornøjede, naar
de blot, uden generende Kon-
kurrence fra Hovedstaden,
kunde faa Lov til at virke in-
denfor deres naturlige Opland.
Men i disse Forhold indtraadte
der i Begyndelsen af 90erne en
betydningsfuld Forandring.

Carl Petersens Fabriker, Kjøbenhavn.

Da Ledelsen af Aktieselskabet »Overgades Sæbesyderi og Odense Oliemølle« ved den aldrende Raadmand Boesens Tilbagetræden i Aaret 1886 (s. S. 69) var bleven reorganiseret, og Forretningsledelsen var bleven lagt i Hænderne paa Grosserer Albert Sachs og Kjøbmand P. M. Waidtløw, tilførtes der Virksomheden nyt Liv og videre Udsyn. Kjøbenhavns stærke Væxt i 70erne og 80erne og den deraf følgende betydelige Forøgelse af dens Marked for Olie- og Sæbeindustriens Produkter vakte hos Odense-Selskabets nye Ledere Lyst til at prøve, om det ikke kunde faa Indpas i Hovedstaden, hvad der dog ingenlunde var en let Opgave, ti man stod her overfor en Række pekuniært overlegne Firmaer, der med gamle, ansete Navne vare vel indarbejdede paa Pladsen. Man besluttede imidlertid at vove Forsøget, og i Aaret 1893 knyttede »Overgades Sæbesyderi og Odense Oliemølle« i dette Øjemed Forbindelse med en yngre kjøbenhavnsk Forretningsmand, Grosserer Even Nielsen, der overtog Selskabets Agentur for Hovedstaden.

Carl Petersens Fabriker, Kjøbenhavn.

Det viste sig snart, at det varsomt begyndte Forsøg skulde lykkes over al Forventning. I Løbet af faa Aar skabtes der for Odense Oliemølle en sikker og hurtigt voxende Kundekreds i Hovedstaden, og Afsætningen hertil blev et Moment af stigende Betydning for Selskabets hele Forretningsførelse. Da det var at forudse, at et stadigt voxende Salg til Kjøbenhavn ikke i Længden paa fuldt tilfredsstillende og konkurrencedygtig Maade vilde lade sig besørge fra Odense, opstod ganske naturligt Tanken om at underbygge den opblomstrende kjøbenhavnske Afsætning paa en sikker Maade ved Erhvervelsen af en Olie- og Sæbefabrik i selve Hovedstaden. Det var Grosse-
 rer Even Nielsen, der først bragte Tanken frem, og som samtidig anviste Vejen til dens Virkeliggjørelse. Oliemøller Carl A. N. Petersen havde fra 1886, da han overtog Faderens Oliemølle paa Lyngbyvej, bl. A. ved energisk Anvendelse af moderne Reklamering, oparbejdet et betydeligt Salg særlig af bløde Sæber, men han ønskede nu efter et tiaarigt Arbejde at trække sig tilbage fra Forretningslivet og sælge sin Fabrik. Med ham indlededes der derfor Forhandlinger, der hurtigt førte til et

Resultat. I Februar 1896 afhændede han sin Olie- og Sæbefabrik til Selskabet i Odense for 200,000 Kr.

Denne Udvidelse medførte imidlertid en fuldstændig Omorganisation af Selskabet. Under Firmanavnet »Odense Oliemøller og Carl Petersens Fabriker, Odense og Kjøbenhavn« stiftedes et nyt Aktieselskab omfattende Overgades Sæbesyderi, Odense Oliemølle samt Fabrikerne paa Lyngbyvej. Selskabets Love vedtoges den 14. Februar 1896; under 17. s. M. ud-

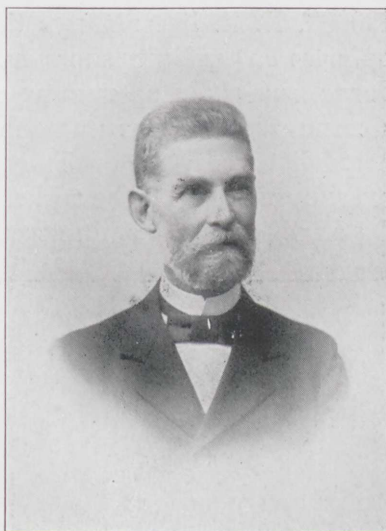
Albert Sachs.

gik Tegningsindbydelse, og Tegningen sluttedes strax efter Fremlæggelsen. Selskabets Kapital var 500,000 Kr. i Aktier og 300,000 Kr. i $4\frac{1}{2}$ pCt. rentebærende Partialobligationer. I Spidsen for det nye Selskab traadte en Bestyrelse bestaaende af fem Medlemmer — tre hjemmehørende i Odense og to i Kjøbenhavn — nemlig Etatsraad E. F. Esmann som Formand, Kancelliraad N. A. Jørgensen som Næstformand, Forlagsboghandler, Godsejer Chr. Milo, Grosserer Even Nielsen og Overretssagfører L. Zeuthen. Og denne Bestyrelse er stadig virksom, kun med den Forandring,

at Grosserer C. H. Schnakenburg af Odense i 1899 indtraadte efter Etatsraad Esmanns Død. Samtidig overtoges Formandsposten af Hr. Milo. — Det ældre Selskabs to Forretningsførere Dhrr. A. Sachs og P. M. Waidtløw overtog Stillingen som Direktører for det nye Selskab, til en Begyndelse saaledes at Hr. Sachs overgik til Kjøbenhavn, medens Hr. Waidtløw fortsatte Ledelsen af Odense-Virksomheden. Men heri skete der snart en Forandring. Det nye Selskab havde som en Tribut til den historiske Udvikling bibeholdt Odense som sit Hjemsted. Selskabets Hovedkontor er stadig her. Men de forandrede Vilkaar for Selskabets samlede Virksomhed førte, som det var at forudse, hurtigt med sig, at det forretningsmæssige Tyngdepunkt

kom til at ligge i den københavnske Afdeling. Som Følge heraf ombyttede allerede i 1897 Hr. Waidtløw Posten som Leder af Selskabets Odense-Afdeling med Stillingen som Selskabets Førstedirektør med Sæde i København, og Forretningsførelsen for Odense-Afdelingen overdroges da til hans Søn Hr. Georg Waidtløw, der tidligere under Hr. Sachs' Fraværelse paa en fleraarig Udenlandsrejse havde været konstitueret i hans Sted.

De første Aar efter Erhvervelsen af den københavnske Fabrik var en overordentlig brydsom Tid for Aktieselskabets

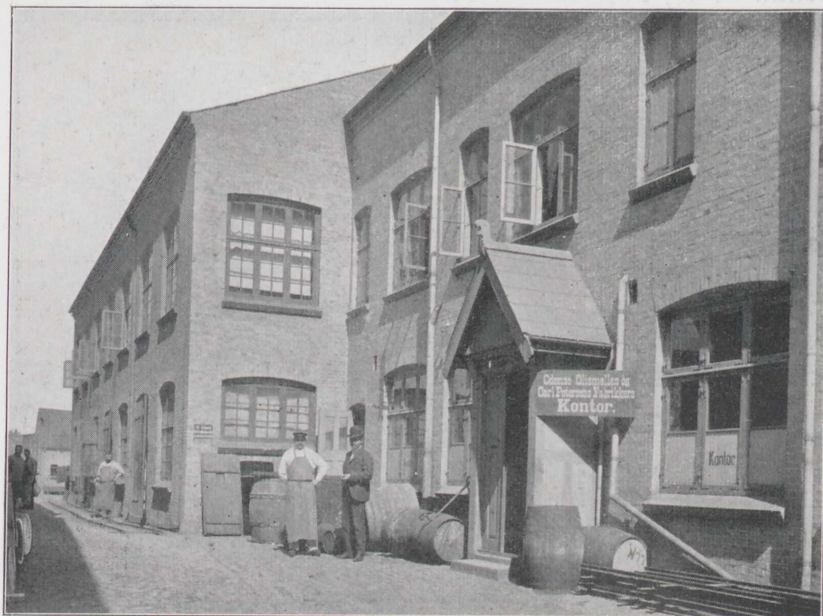
Peter M. Waidtløw.

Georg Waidtløw.

Bestyrelse og Direktører. For fuldt at udnytte den vundne Position behøvedes der først og fremmest en Række Udvidelser og Forbedringer af Fabrik anlæget ved Lyngbyvejen. Saa snart Planerne dertil vare modnede, skred man strax til deres Gjennemførelse. Det gjaldt om saa hurtigt som muligt at staa fuldt rustet i Konkurrencen. I Aaret 1897 blev der da i Oliemøllen her indsat et nyt større Værk efter moderne engelsk-amerikansk System, idet dog det gamle Værk bibeholdtes ved Siden af det nye. I 1898 anskaffedes en Høj- og Lavtryks Dampmaskine paa

100 eff. H. K. ligesom nye tidssvarende Kjedler, hvorhos der opførtes en ny Dampskorsten. Yderligere forøgedes Oliebeholderne, saa at de nu rumme over 2000 Tdr. Olie, og Frømagasinerne samt Lagerrummene for Oliekager m. v. udvidedes betydeligt ved Om- og Tilbygninger. I det hele Anlæg blev overhovedet kun Sæbeværket i det Væsentlige ved det Gamle. Og særlig maa det endnu nævnes, at Direktøren for farmaceu-

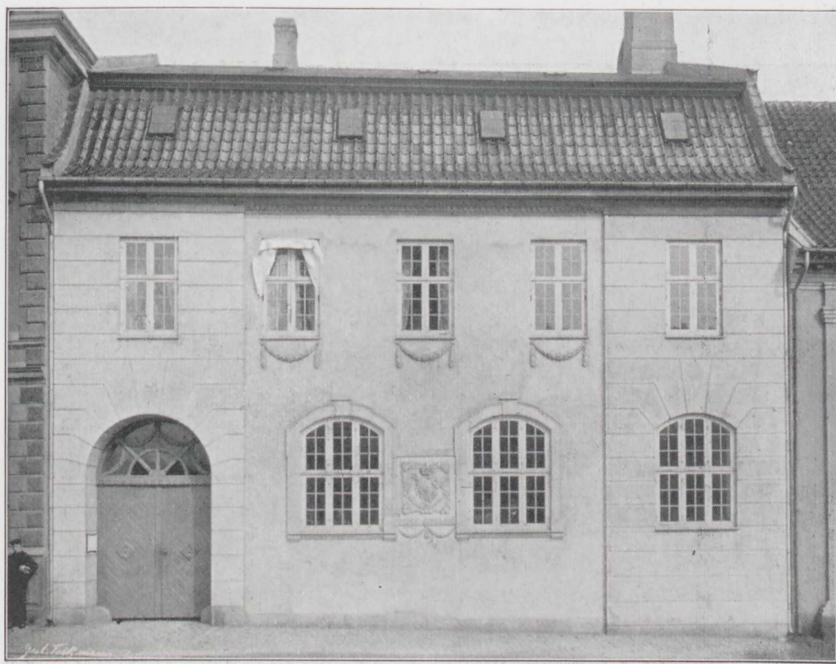
Odense Sæbesyderi efter Branden i 1896.

tisk Læreanstalt, Professor, Dr. phil. E. Koefoed i 1897 knyttedes til Fabrikerne som deres tekniske Konsulent og Leder af deres Laboratorium.

De Opgaver, der i de første Aar efter Selskabets Reorganisation stilledes det, vare imidlertid ikke udtømte ved Udvidelserne i Kjøbenhavn, ved Overvindelsen af de Vanskeligheder, som viste sig her. Ogsaa indenfor Odense-Afdelingen rejste der sig Vanskeligheder, der medførte betydelige Forandringer. Den 26. Juli 1896 nedbrændte alle Bygningerne i den gamle Sæbesydergaard ved Overgade i Odense, alene med Undtagelse af Forhuset, og

ODENSE, KJØBENHAVN, FREDERICIA.

faa Aar efter at Nybygningerne her vare fuldførte og Alt igjen var kommet i ret Gang, ødelagde en ny Ildsvaade den 12. Januar 1901 det af den forrige Brand sparede Forhus, der rummede Sæbeværket og Olieraffinaderiet. Det gjenopbyggedes imidlertid endnu samme Aar i den Skikkelse, som Billedet

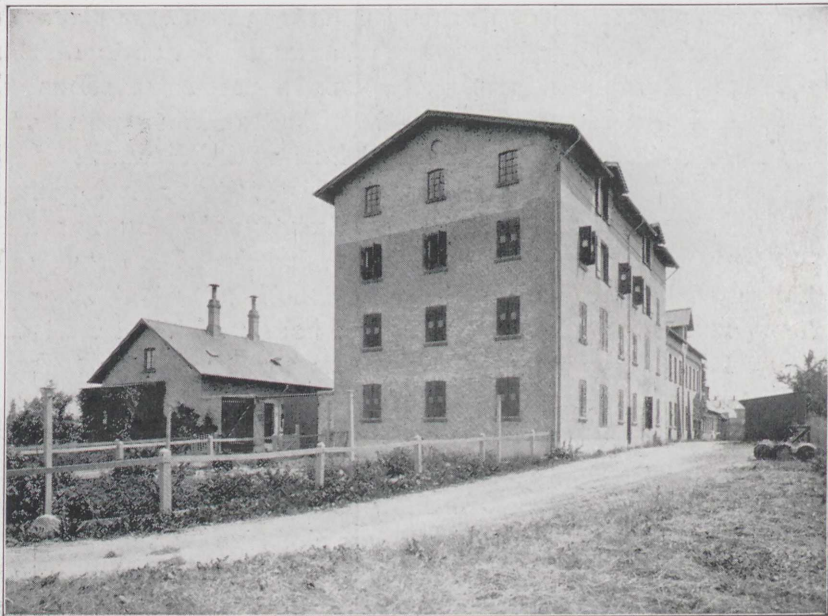

Odense Sæbesyderi, Forhuset, efter Branden i 1901.

viser. Og ogsaa Oliemøllen i St. Hans Landsogn maatte undergaa omfattende Forandringer. Her blev saaledes opført et nyt Frømagasin (S. 96) i Forbindelse med nye Lagerrum til Olie og Kager, ligesom der er bygget en ny Funktionærbolig. Selve Fabrik anlæget er udvidet og forbedret bl. A. ved Indlæg af ny Kjedel.

Det nystiftede Aktieselskabs Fabrik anlæg baade i Odense og København undergik saaledes en omfattende Fornyelsesproces, der gav dets Produktionsevne et betydeligt udvidet Omfang. Men skulde Virksomheden nu blive virkelig lønnende, maatte

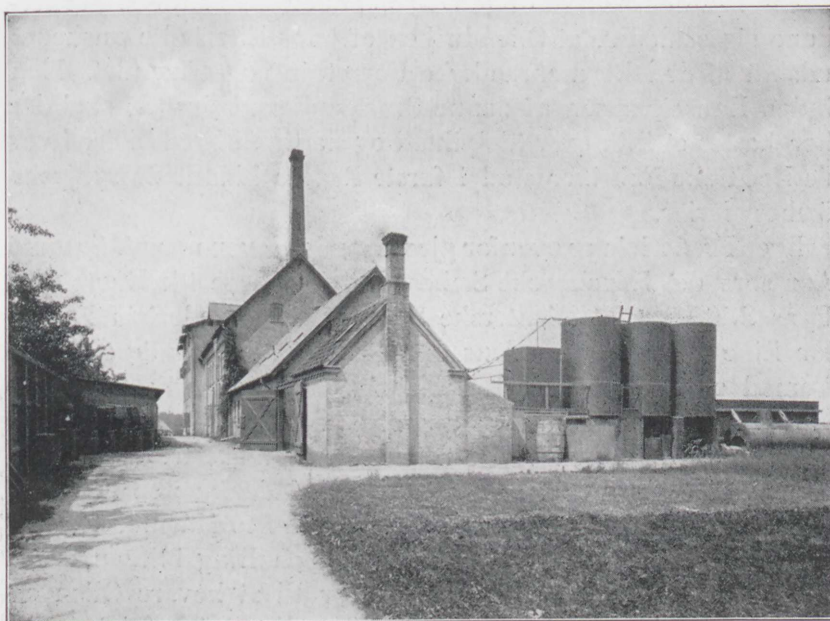
det komme til, at de nye Anlægs Ydeevne blev fuldt udnyttet ved kontinuerlig Drift Dag og Nat. Det gjaldt med andre Ord om for Selskabet at hævde og udvide det i Kjøbenhavn erhvervede nye Marked, samtidig med at det værnede om og befæstede sit gamle Afsætningsomraade. Den første Del af Opgaven faldt forholdsvis let tilrette. Aar efter Aar har Selskabets Afsætning i Hovedstaden været i jævn og sikker

Odense Oliemølle, set fra Vest (det nye Pakhus).

Fremvæxt. Det har kun Grund til Tilfredshed med den Position, det har erhvervet blandt de kjøbenhavnske Oliemøller og Sæbefabriker. Overfor Bevarelsen af Selskabets Marked i Provinserne — det naturlige Opland her var fra gammel Tid særlig Fyn og det sydlige Jylland — viste der sig derimod forskellige Vanskeligheder. Man maatte absolut være opmærksom paa, at der i de større Kjøbstæder i Aarenes Løb var opstaaet en Række Sæbefabriker, der ikke alene tilvirkede blød Sæbe, men ved Siden heraf ogsaa et betydeligt Kvantum haarde hvide Sæber og Toiletsæber.

Det er ovenfor paavist, hvorledes der fra Statens Side atter og atter blev gjort ganske kostbare Forsøg paa at fremme Hvidsæbefabrikationen her i Landet, og de udfoldede Anstrengelser havde da ogsaa efterhaanden baaret Frugt. Ved Udstillingerne i Kjøbenhavn 1834 og 1836 træffe vi vellugtende Sæber o. Lign fra Agent E. C. Busch, Sæbefabrikant F. Eszlinger og Parfumør Eszlinger jun., i 1844 spiller i saa Henseende Sæbefabrikant

Odense Oliemøllens Ferniskogeri, set fra Øst.

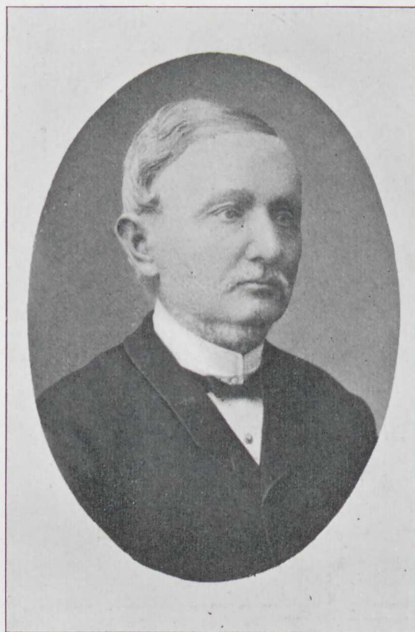
P. Løwe en Rolle o. s. v., og Bevægelsen blev ikke udelukkende kjøbenhavnsk. Ved de nordiske Udstillinger i 1872 og 1888 møde ved Siden af de kjøbenhavnske Hvidsæbe-Udstillere ogsaa Udstillere af denne Artikel fra Provinserne f. Ex. C. J. Aggerbeck og J. C. Krüger fra Horsens, C. Rafn fra Aalborg og Kaalunds Sæbefabrik i Kolding, ikke at tale om Firmaet N. N. Blumensaadt i Odense¹.

Dette Firma indtog en anselig Plads blandt Provinsernes Sæbefabrikanter. Efter Privilegium af 22. Avgust 1835 begyndte Cand. pharm. Nicolai Niemann Blumensaadt (f. 1804, † 1871)

med at fremstille Tællelys og grøn Sæbe, og Virksomheden voxede. I Treserne fik den baade Dampkraft og franske Sæbemaskiner.¹ Stifterens Sønner Oscar og Nicolai Blumensaadt udviklede den videre, og i 1887 udvidede de Fabriken ved Anlæget af en mindre Oliemølle. Den ældre »Odense Oliemølle« fik med andre Ord en Konkurrent, der i de første Aar udfoldede en Ihærdighed, som ikke kunde lades upaaagtet. Ved Oscar Blumensaadts tidlige Død i Januar 1898 stillede Forholdene sig saaledes, at Oliefabriken af hans Efterladte ønskedes udskilt af den Blumensaadtske Forretning og afhændet. Men inden Konsekvensen af denne Omstændighed drages, skal der her kastes et Blik over til Jylland og særlig til Fredericia, hvor de Loehrske Fabriker stod i første Række blandt de sydjyske Sæbesyderier.

Byen Fredericia er ovenfor gentagende bleven nævnt. Samme Aar som det Eilschovske Sæbesyderi i Odense fik Eneret for Fyns Stift, fik det Richterske Sæbesyderi i Fredericia Eneret for Ribe Stift. Men medens det første af disse stadig er gaaet fremad og i Aar fejrer sit 150-aarige Jubilæum, fik det andet kun en krank Skjæbne. Og dog begyndte det ganske stort med Anlæget ogsaa af en Heste-Oliemølle i endog tre Etager. I den øverste var Frøet anbragt; det gled derfra ned til Hjulværket i anden Etage, hvor det knustes af to Marmorsten, og blev derefter i knust Tilstand samlet i en Bing i Stuen, hvor der desuden var sex Stamper og Kar til at bevare Olien og Kagerne i. Alt saa lyst ud. Datidens betydningsfulde Tidsskrift »Økonomisk Magasin« beretter med Glæde, at Rapsdyrkingen i Anledning af denne Mølle »med godt Held« er bleven begyndt dér i Omegnen, og der nævnes paa den Tid en fransk Sæbesyder, den Reformerte Jean Fournaise, i Fredericia. Men Borgemester Richter klager sig snart jammerligt. Han har solgt grøn Sæbe til »allerbilligste Pris«, 13 Rdlr. 2 Mark pr. Tønde, men »Erfarenhed« lærte ham, at det ikke var muligt at sælge saa billigt. Han gaar hurtigt ud af Spillet, og af hans Medinteressenter staar ca. 1770 Toldkontrolløren, Kancelliraad Hvalsøe som Eneejer, idet dennes Svoger Agent Chr. Iversen i Middelfart kort forud havde trukket sig tilbage. Hvalsøe søger i 1771 sammen med de københavnske Oliemøllere Raadmand

Casse og Kaptejn Yttrecht om Toldfrihed paa Frø fra Udlandet, hvad der jo ogsaa opnaaedes, men ham hjalp det sikkert ikke. Han levede i »fattige Omstændigheder med elleve Børn«, og hvor ringe hele Virksomheden var, have vi set ovenfor S. 73. 1781 gaar den over til Birkedommeren ved Baroniet Schelenborg H. J. Troiel og Forvalteren paa Braesholm Bager. De faa Eneretten for Ribe Stift fornyet for ti Aar, og saa længe vedbliver muligvis Sæbesyderiet, Oliemøllen var sikkert tidligere ophørt. Men ved det nye Aarhundredes Begyndelse existerede hverken det Ene eller det Andet, og da der i 1847 gjøres endog to Forsøg paa at faa et Sæbesyderi i Gang i Fredericia af henholdsvis P. E. Fenger samt M. S. & M. N. Minden, er det helt nye Forsøg. Heller ikke de lykkedes dog. Men saa anlagde Flensborgeren F. W. Loehr ca. 1860 et lille Sæbesyderi, der med Fragtvoغن sendte grøn Sæbe til de nærmeste Byer, Fredericia havde den Gang — mærkeligt nok at høre — endnu hverken Jernbane- eller Dampskibsforbindelser. Men denne ringe Begyndelse blev efterhaanden til en betydelig Virksomhed.¹

C. W. Loehr.

Det var forøvrigt en Broder til F. W. Loehr, nemlig Konsul C. W. Loehr i Fredericia, Indehaver af en af ham selv oparbejdet stor Forretning dér i Saltkogerier, Sildesalteri, Skibsrederi og Kulhandel, som havde givet Stødet til, at det nævnte Sæbesyderi blev oprettet, og det var under en Søn af ham, Fabrikant C. Loehr, at det voxede stærkt op. Den nye energiske Ejer, der i 1888 købte det lille Sæbesyderi af sin Onkel, skabte de Loehrske Fabriker i Fredericia.

Imellem Virksomheden i Fredericia og Odense Oliemølle havde der i en Aarrække bestaaet en nær Forretningsforbindelse, idet Sæbesyderiet dér i det Væsentlige havde faaet sin Olieforsyning fra den. Efterhaanden som Fredericia-Fabriken under den nye Ejer voxede sig større, formørkedes imidlertid Forholdet af jævnligt optrækkende Skyer. Det tidligere Samarbejde truedes af en stadig mere fremtrædende naturlig Interesses modsætning, der bundede i, at Olien er Sæbefabrikationens vigtigste Raastof.

Chr. Lochr

Ligesom den stærkt udvidede Produktionsevne nødvendig maatte medføre, at Odense Oliemølle ikke alene søgte at udvide sin egen Sæbefabrikation, men yderligere rettede sine Bestræbelser paa at knytte andre Sæbesyderier til sig som Kjøbere af dens Olie, saaledes maatte paa den anden Side Fredericia-Sæbefabrikens Væxt hos dens Indehaver fremkalde Spørgsmaalet om at supplere Virksomheden med et Olieværk, saa at den selv kunde fremstille sit væsentlige Raamateriale.

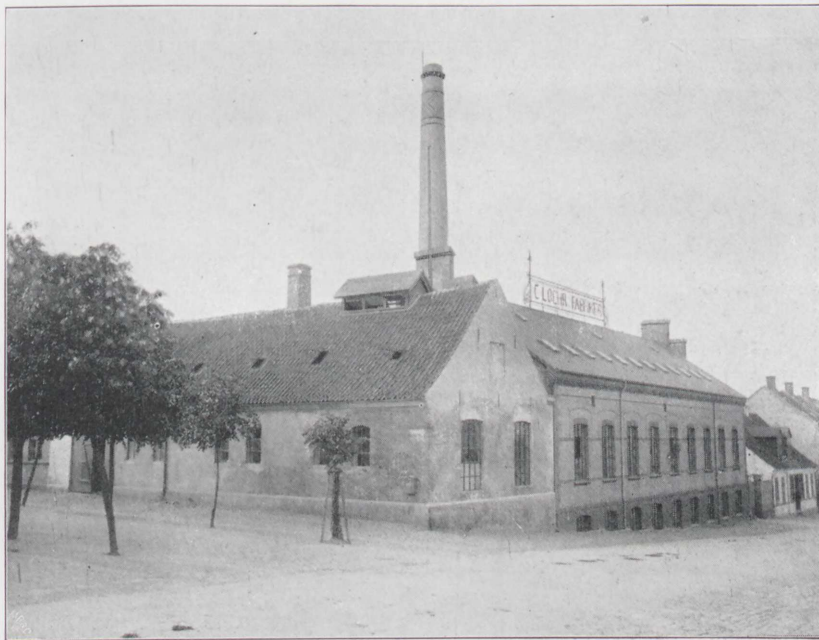
Da nu den Blumensaaftske Oliemølle i 1898 udbødes til Salg, maatte det virke som et Incitament overfor den nævnte Interesses modsætning.

Der kom Forlydender i Omløb snart om Kjøb af den Blumensaaftske Mølle, snart om Anlæg af en paa det sydjyske Marked beregnet ny Oliemølle i Esbjerg. Overfor de Muligheder, den saaledes antydende Situation rummede, besluttede Bestyrelsen for »Odense Oliemøllens og Carl Petersens Fabriker«, der ikke roligt kunde se et vigtigt Omraade for sin Virksomhed truet, sig til hurtig Handling.

Den 13. April 1898 kjøbtes det Blumensaaftske Oliemølleanlæg for en Købesum af 45,000 Kr., hvorhos den Blumensaaftske Sæbefabrik kontraktlig for en Aarrække knyttedes til

ODENSE, KJØBENHAVN, FREDERICIA.

Odense Oliemølle som Kjøber af Olie. Og samtidig tilkjendegav Selskabets Bestyrelse ved Indkjøb af en Byggegrund i Eshjerg, at mulige Planer om Anlæg af en jysk Oliemølle maatte regne med at forefinde som Konkurrent det Blumen-saadtske Olieværk overført til Eshjerg under Odense Oliemølles Ledelse.

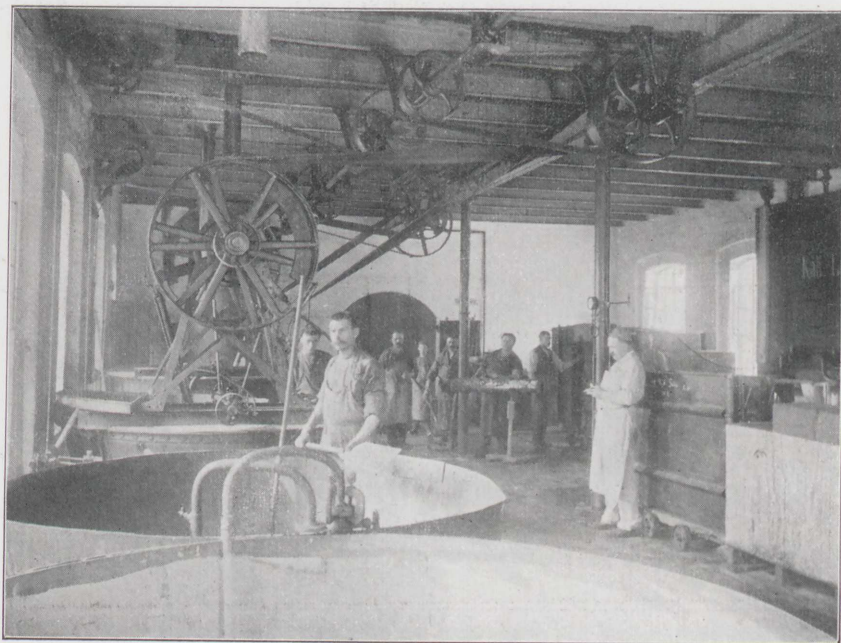

C. Loehrs Fabriker i Fredericia.

De saaledes trufne Dispositioner bragte hurtigt de optrækkende Skyer til at fordele sig. Indledede Underhandlinger mellem Fredericia-Fabriken og »Odense Oliemøllens og Carl Petersens Fabriker« fremkaldte hurtigt en gjensidig Forstaaelse af, at begge Parters Interesser vare bedre tjente med et Samarbejde end med en Uddybning af Modsætningsforholdet. Allerede den 19. Oktober 1898 kunde Bestyrelsen for »Odense Oliemøllens og Carl Petersens Fabriker« erhverve Selskabets Generalforsamlings Godkjendelse af et Forslag om Kjøb af de Loehrske Fabriker for en Kjøbesum af 140,000 Kr.

I Anledning af Erhvervelsen udvidedes Aktieselskabets Kapital med 200,000 Kr. i Aktier og 200,000 Kr. i 5 pCt. rentebærende Partialobligationer. Indbydelse til Tegning udgik den 10. December 1898, og som i 1896 sluttedes Tegningen strax efter Fremlæggelsen.

Fabriken i Fredericia ledes af Hr. C. Loehr som Direktør under Bevarelse af det gamle Firmanavn. Den Blumensaadtske

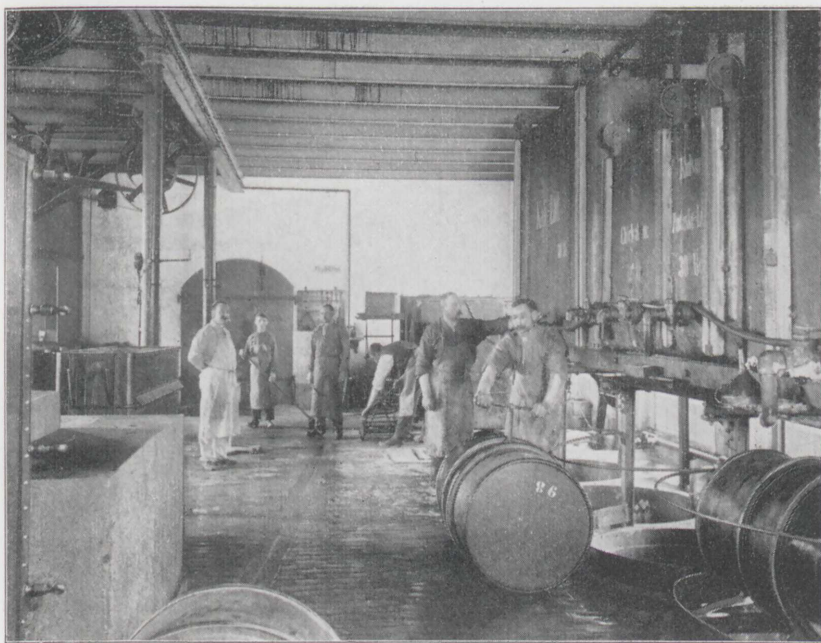

Dampkogerummet i C. Loehrs Fabriker.

Oliemølle er nedlagt, dens Maskineri og Inventar overført til Selskabets andre Anlæg.

Efter at derpaa Selskabets Direktører havde gjort sig bekendt med Indretningen af moderne Sæbefabriker i Udlandet, blev Fabrik anlæget i Fredericia fuldstændig fornyet. Der er opført en ny Fabrikbygning og i denne indlagt et paa Kogning ved Damp beregnet Sæbeværk, og Fabriken har faaet sit eget Laboratorium. Med Sæbefabriken er forbundet et Damptalgsmelteri, væsentlig baseret paa Afsætning til teknisk Brug.

Ved de ovenfor fremstillede Dispositioner opnaaedes den Ligevægt indenfor Selskabets forskellige Produktions- og Afsetningsfelter, der afgiver det tryggeste og mest stabile Grundlag for den samlede Virksomhed. Og de antydede Hovedlinier i Selskabets Udvikling ville vise, at den Række Udvidelser, det i en forholdsvis kort Aarrække har undergaaet, har staaet i nøje Sammenhæng med Udviklingen af Vilkaarene for vort

Ludafdelingen i C. Loehrs Fabriker.

Lands Forretningsliv. Med det stigende Forbrug følge de større Opgaver; og for enhver Forretningsvirksomhed, der vil bevare sin Levedygtighed, gjælder det om at voxe med Opgaverne. Naar det lille Odense Sæbesyderi i Aar kan fejre sit 150aarige Jubilæum er Aarsagen hertil netop at finde i, at det har været i Besiddelse af denne Voxeevne.

Om Omfanget og Resultaterne af »Odense Oliemølles og Carl Petersens Fabriker«s Virksomhed skal endnu blot hidsættes nogle kortfattede Oplysninger. I det sidst forløbne Driftsaar

ODENSE, KJØBENHAVN, FREDERICIA.

1902—3 er der paa Selskabets Oliemøller af forskellige Sorter Oliefrø forarbejdet c. 15,500,000 Pund, der har givet c. 5,000,000 Pd. Olie og c. 10,300,000 Pd. Oliekager. I Sæbefabrikerne er tilvirket af bløde Sæber, Textil- og Husholdnings- samt Toilet-sæber i Alt c. 8,000,000 Pd. Driftsaarets Omsætning har udgjort over 3,500,000 Kr. I Udbytte har Selskabet givet for Driftsaaret

Laboratoriet i Chr. Loehrs Fabriker.

18^{96/97} (16^{1/2} Maaned) 8 pCt., for 18^{97/98} 8 pCt., og for hvert af de efterfølgende Driftsaar 7 pCt. Samtidig er der til Selskabets Reserve- og Fornyelsesfond henlagt i Alt 238,800 Kr. 60 Øre. Selskabet beskæftiger for Tiden i sine forskellige Afdelinger ca. 150 Funktionærer og Arbejdere.

Hvilken Forskjel er der ikke mellem Odense Sæbesyderi i 1753, der ikke vilde anlægge nogen Oliemølle, og den store Virksomhed, der nu er grupperet om Odense Sæbesyderi og Odense Oliemølle, og hvor er ikke Danmarks samlede Olie- og Sæbefabrikation voxet op, siden Hans Røper i 1616 anlagde det første lille Sæbesyderi i Kjøbenhavn, der trængte til Kristian IV's Hjælp for at komme blot nogenlunde i Gang.

Sæbe er en gammel Artikel, der har været kjendt langt tilbage i Fortiden. I flere af det gamle Testamentes Bøger tales der om at to sig med Lud og med Sæbe; Plinius kjender saavel fast som blød Sæbe, der fremstilles af Tælle og Aske¹. Det synes herefter at være ganske sent, at Sæbefabrikationen kommer til Danmark, og nok saa mærkeligt er det, at den een Gang kommen i længere Tid kun faar en langsom Udvikling. Det er, som om Olietilvirkningen først skulde voxe sig stor, og det krævede Tid. Den her i Landet slaaede Olie synes oprindeligt kun at have været betragtet som Raamateriale for Sæbesyderne, men saa meldte Malerne sig med stigende Krav paa Linolie til deres Farver, og saa kom den voxende Brug af raffineret Rapsolie til de stadig talrigere Lamper. Heri gjorde Gas og Petroleum strax efter Midten af forrige Aarhundrede vel et Afbræk, men saa krævede til Gjengjæld den stærkt tiltagende Brug af alle Slags Maskiner bestandig stigende Kvantiteter af Smørelie. De forholdsvis store Drewsenske Møller paa Retraite og Springforbi dreves udelukkende som Oliemøller; den Holmbladske Virksomhed voxer synligt, da den i 1845 supplerer det fra 1804 drevne Sæbesyderi med en Oliemølle, og det er da Odense Oliemølle tager Førerskabet over Odense Sæbesyderi, at den Udvikling begynder, der fremkalder Aktieselskabet »Odense Oliemøllens og Carl Petersens Fabriker«. Der er Mere af Storindustri i Oliemølleriet end i Sæbesyderiet.

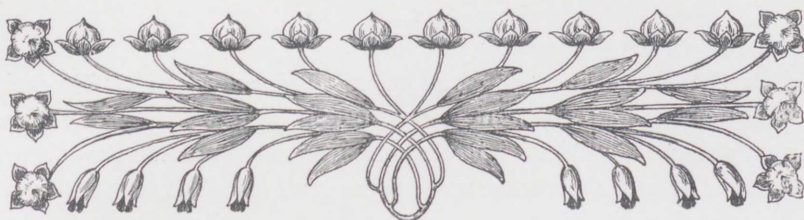
Ved Industritællingen den 25. Maj 1897 oplystes det, at Landets 10 Oliefabriker havde 208 Arbejdere, men dets 43 Sæbesyderier ikke flere end 244 og dets 23 Parfume- og Toilet-sæbefabriker kun 196. Af de 66 Sæbesyderier og Sæbefabriker benyttede kun 20 Dampkraft.²

Oliefabrikerne have absolut Overvægten over Sæbefabrikerne, men derfor skal dog den i 1897 udfundne samlede Produktion

af dansk Sæbe ikke alene ikke overses, men endog fremhæves, ti denne Produktion, der helt forbruges her i Landet foruden endda en Overskudsindførsel, betyder Noget, saa vist som Justus Liebig i sine »Chemische Briefe«¹ siger, at en Stats Forbrug af Sæbe er en Maalestok for dens Velstand og Kultur. Det paagjældende Kvantum var et godt Kvantum i Forhold til Landets Indbyggerantal, over syv Pund pr. Indbygger, medens Sæbeforbruget i 1831 kun regnedes til tre Pund pr. Indbygger². Det er altsaa siden da mere end fordoblet, og derfor er det nok værd at fejre et Jubilæum som det, »Odense Oliemøllens og Carl Petersens Fabriker« nu kan fejre for deres første Ophav, Sæbesyderiet i Odense, der for 150 Aar siden fik sit første Privilegium, og det saa meget mere, som den om dette Syderi grupperede Virksomhed ganske sikkert har ladet det her i Landet tilvirkede Kvantum Sæbe voxe ikke ubetydeligt siden Tællingen i 1897.

BILAG

Nr. 1.

1755, 27. Juli. Kundschaft udstædt af Sæbesyder- og Lysestøberlavet i Langensaltza for Sæbesyder- og Lysestøbermester Joh. Chr. Finger (Kom. Koll. — Joh. Chr. Finger fik under 14. Jan. 1760 Privilegium paa et Sæbesyderi i Kjøbenhavn. Kom. Koll.s Priv. Prot. 1758—60, S. 151—52).

WIR Endes unterschrieben Ober- und andere Meister des Hart- und Grün-Seiffensieder auch Wachs und Lichtzieher Handwercks der Königl. und Churfürstl. Sächsischen Handels Stadt Langensaltza in Thüringen urkunden und bekennen auff geziemendes Ansuchen hiermit, dasz Herrn Johann Heinrich Fingers, angesehenen Bürgers, Seiffensieders auch Licht- und Wachsziehers Sohn Johann Christian Finger nach Handwercks-Brauch und Gewohnheit und besonders denen von dem Landes-Herrn allergnädigst confirmirten Innungs der Handwercks Articuln gemäsz unterm 5ten Junii 1738 alhier zu Erlernung der Seiffensieder auch Licht- und Wachszieher Profession bey seinem nun angeregten Vater Herr Johann Heinrich Finger laut Handwercks-Protocoll auffgedungen worden 3 Jahr lang bey demselben gestanden und seine Lehr-Jahre gebührlich ausgehalten nicht mindern nachhero 3 Jahr lang nach einander und ununterbrochen als von 20ten May 1742 bisz dahin 1745, dan gewandert, auch kurtz hierauff nachdem derselbe sein Probe und Meister-Stück in Seiffe, Licht und Wachs geschickt dargestellt und solches von dem gantzen Handwerck approbiret worden, daz Meister-Recht den 9ten Junii 1746 erhalten, weszhalb Wir denn alle und jeden nach Standes Gebühr dienstlich und freundlich ersuchen mehr gedachten unsern Mit-Meister, Meister Johann Christian Fingern Forderung angedeyhen zu laszen und denselben in Zünfften und Innungen willig auff und anzunehmen unter der Versicherung, dasz wir solches jeder

BILAG.

Zeit nicht nur erkennen, sondern auch dergleichen Gefälligkeit gegen denselben reellement zu erwiedern befließen seyn werden. Zu mehrerer Bekräftigung haben unsers Handtwercks Ober-Meister sich unter Verdrückung unsers gewöhnlichen Handtwercks Insiegels eigenhändig anhero unterschrieben. Sign. Langensaltza den 27ten Julii 1755.

Das Seiffen-Sieder wie auch Licht und Wachs-
zieher Handtwerck allhier.

(L. S.)

Ober Mstr.
ANDREAS WILHELM KLETTWIG.

Alt Ober-Meister
GEORGE CHRISTOPH BURCKHARDT.

Nr. 2.

1783, 21. Avgust. Brev fra Kjøbmand P. Eilschov i Odense til Biskop N. E. Balle om Muligheden af, at hans Legater kunne komme under Bestyrelse af Prinsesse Charlotte Amalies Stiftelse (Nr. 21 af Bilag til Skiftet efter P. Eilschov i Provinsarkivet i Odense; jfr. nærmere om Sagen sst. Nr. 228, 232, 277 og Protokollen over Skiftet Fol. 78).

Høy Edle og Høy Ærværdige
Hr. Beskop Balle udj Kiøbenhavn.

Det Testemente, som hendes Kongl: Høyhed Sahl: og Høy Loulig Ihukommelse Prinsesse Charlotte Amalie har oprettet under 24. July sidstleden, som ieg med fornøyelse har igiennem Læst, ja end og har været saa naadig at tillade alle og enhver af danske Undersaatter at tage deel udj samme, om nogen ved Testemente ville Skiencke en eller flere Capitaler til Publici nøtte eftter deres dødelig afgang, anleediger mig til at tage mig dend Frihed at tilskrive deres Høy Edle Høy Ærværdighed og at forespørge mig, om ieg i saa fall gjorde nogen Testemente eller oprettede nogen Fundatzer og dertil Legeret Capitaler enten til Een eller flere Stiftelser, om ieg da maatte adressere mig til deres Høy Edle Høy Ærværdighed som en bestandig Derechteur tillige med de

andre udnefnede Høye Derechteurer for høyst forømmeldte Høye Stifttelse. Jeg er nu gammel og Skrøbelig næsten 71 Aar og min Koene endnu skrøbeligere 65 Aar, saa vi maa nock tencke paa vores Dispos[iti]on effter vores doedelig afgang, som vel icke kand vare lenge, at Gud forunder os Livet, Gud har udj vores Egte Skab icke givet os* nogen Børn og dog alligevel velsignet os med en Skickelig Formue, da hans Kongel: Mayts har været saa naadig at forunde os Facultas Testandi, saaledes at vi maae udj Levende Live Disponere over vores Midler og formue, Ligesom vi finder self for got, hvorledes dermed effter Begge vores dødelige afgang skal forholdes, til dend ende har vi allerede forfattet skrifttlig Testemente og derudj Mentioneret, hvad enhver af vores Arfvinger skal have, og desuden har vi Testamenteret en Capital af 6300 R. til 12 fattige Lemmer udj et Hospital, som vi har ladet opbygge paa vores Land Gods Marienlund for samme Godes fattige Lemmers underholdning, og Ligesaa stoer en Capital samt 6 nye vaaninger til 3de Encker og 3 Jomfruers underholdning, som hver skal nyde frie huus og 30 rd. aarlig. Resten af min Boe og Formue, som ieg icke self kand viide, hvad samme kand Rendere, naar alting bliver gjort i penge, haver vi Resol-veret effter begge vores død at skiencke og give bort til Publici Nøtte effter een derom oprettet Fundatz. Af erfarenhed har ieg fornummet adskillige smaae Legata her ved stædet, som adskillige har skiencket til Publici nøtte og effter deres dødelige afgang, har den Geistlige eller verslige Øvrighed Bemæstret sig samme for at Distribuere effter Testators villie, mens da samme vedkommende Øvrigheds Personer har været slette huusholdere, forødet Capitalen og effter deres dødelige afgang intet været at bekomme, og Sliige Legata des Aarsag er reent gaaet under, Sliig en omgang har gjort mig opmercksom og har snart icke vest, hvor Ledes ieg skulle gjøre min Disposition, at mine Skienckede Legata kunde effter begge vores død blive opfyldt og efterkommet til Evig tiid. Des Aarsag tager ieg mig herved dend frihed at tilskrive deres Høy Edle Høy Ærværdighed som Een af de Høye Herrer Directeurer for samme for ommeldte Høye Stiftelse for at forespørge mig, om de Capitaler, som ieg skiencker og giver bort efter begge vores dødelige afgang, maatte

* Her har oprindelig staaet »velsignet os med«.

BILAG.

Deponeris udj denne Høye Stiftelses Casse, og at de Høye Her-
rer Directeurer vil svare Aarlig Renten der af med 4 pro C:
baade til dem, som forud herudj er Mentioneret eftter oprettede
Fundatzer, og til dem, som hereftter ved Fundatz bliver udnef-
net, uden mindste Forandring derudj at gjøre, naar samme Fun-
datzer eftter skeede Tinglysning in Originali bliver dem over-
leveret tillige med Capitalen.

Vel har jeg udnefnet Executoris Testamenti af 2de goede og
Suffisante Mænd, mens icke til anden ende end for at opfylde
vores villie udj det, som Testamentet indeholder, og for at gjøre
vores fellels Boe og formue udj penge, mens til Slutning at af-
legge rigtighed for denne Høye Direction, naar de Stipulerede
Capitaler eftter vores Testemente er udbetalte. Udj hvilcken for-
ventning af deres Høy Edle Høyærværdiges samt Høye Direc-
teurs Naadige Svar til min efterretning ieg med underdanig Re-
specht stedse forbliver Høy Edle og Høy Ærværdige

Hr. Beskoppens underdanige tienner

P: EILSCHOW.

Odense d. 21. Aug: 1783.

Nr. 3.

1783, 27. Septbr. Brev fra Justitsraad Fr. Bagger til Kjøbmand
P. Eilschov angaaende dennes tilbageholdne Dispositioner
over sin Formue (Nr. 513 af Bilag til Skiftet efter P. Eil-
schov i Provinsarkivet i Odense; i Nr. 513 ligger en Del
originale Breve fra Fr. Bagger, i Nr. 339 en Del Afskrifter).

S. T.

Hierte Broder!

Nest skyldigst tachsigselse for sidste beviste godhed befaler
vores gamle venskab mig endnu at tilskrive dig dette med
hierteligst begiering, at du vil tage dets Indhold i nøyere over-
vejelse, end ieg har mærchet alle mine mundtlige Forestillinger
hidtil har udrettet — dersom ieg icke var dig bedre affectioneret
end andre dine mundvenner, ville ieg neppe umage mig at sette
Pen til Papir for at frelse saavel din timelige Renomme, som

give dig mere Eftertanche om din snart forestaaende død og det Liv, som da kommer efter dette, og hvilchet bliver, ligesom vi her har banet vejen dertil. — Hierte Broder! først vil ieg bede dig overveje, at de gaver, som du har haft til at agere en god og fornuftig Kiøbmand, og hvorved din timelige Formue er forhvervet, er jo ingenlunde af dig selv, men givet fra Skaberen, da alle Mennisker vel kand ved god øvelse forbedre deres medfødte naturlige gaver, men ingenlunde aldeles omskifte dem; saa at det ville lidet nytte den, som af naturen er oplagt til handel, om han ville imodstaae denne drift og tvinge sig selv til enten Studeringer eller Krigsstanden; og naar da Gud har dannet det saa, at Een har lyst til at være Skræder og en anden Smed etc., saa kommer jo alle slige medfødte gaver og drifter fra Skaberen? og nu har han iche alene givet dig lyst til handel, men end og rundelig velsignet din Flittighed i samme; men du ville derhos overveie, at dersom lysten dig ved Fødselen var iche i din natur nedlagt til handel, saa kunde jo eiheller nogen enten Flittighed, eller derved følgende velsignelse i saa maade existeret; og følgerig bliver jo naturens Herre Hovetmanden for ald den velsignelse, som dig ved Handel er tilføyet; og naar det da saaledes forholder sig, som det visselig gjør, saa, siden dig ingen Børn er beskieret og du seer rundelig udkomme saavel for din som ligeledes svagelige koenes tilbageværende korte leve tiid, spørges? at naar Guldet iche er din Gud, om det da iche kunde blive din og koenes iche alene skyldighed, men end og en sand Fornøjelse, udi Eders levende live at see noget anvendt af Eders Overflødighed til andres glæde og nytte? og derved tilvinde Eder manges Forbønner her i Naadens Rige, da, naar I ere døde, hjælper vist ingen flere ønsker eller Suche, om der og hver Dag, efter de Catholskes troe, blev messet for Jer 10 gange om dagen; men efter Graven vil Eders her giorte Gierninger følge Jer; iche fordi |: om de har været gode :| at I derved kand have fortient Eder Salighed, men fordi I har efterkommet Eders Pligter og i Eders levende live efter Guds anordninger uddelet en Tiende af den velsignelse, han har tillagt Eders Flittighed, paa samme maade som den slidende Bonde maa uddele Tiende af sit Eget Arbeide, Korn og Flittighed; thi hvad behag kan enten Gud eller ieg glæde finde i det, at ieg gjør en Forskrift, hvorledes efter

min død skal forholdes med det, som iche kand enten rummes udi eller fornøye min ligkiste? men ved slige i levende live udelelser forstaaer ieg dog iche saa stor en udtømmelse af Formuen, at jo noget til Arvinger |: som dog ofte ere uskiønsomme noch :| kand blive til overs, og som i levende live kand fastsettes, hvad Enhver skal have.

Men da du er barnefødt i Odense og Herrens Velsignelse dig der er tilflydet, ligesom du og har været en Lem i St. Knuds Kirches menighed, og denne Tempels eller Herrens Huuses Prydelse af Taarn er faldefærdig, saa har ieg saa ofte foreslaaet dig, at du, som saa stærch Formuende foruden Børn ville vise din lyst og kierlighed for dette Sted, hvor du først ved daaben blev indlemmet i de kristnes tall, og siden din heele leve tiid har faaet saa megen Siele Føde, som har banet dig vejen til Salighed; Her ville ieg |: og derfor raadet dig :| at du skulle vise din Høragtelse for slig et høyst trængende Sted, som er indviet til Guds æres og Menniskens Saligheds Fremme! og hvor glædede du mig iche forrige Aar, da du efter min Forestilling var til Sinds at lade komme tegning fra Petri Kirchetaarn i Kiøb:, men ach! hvor har du bedrøvet min Siel, nu du dette Aar, ja end og ved sidste Samtale, da du dog er graven saa meget nærmere, er gandske forandret og iche kand her i livet saune en undværlig Lem af din |: fortørnes iche ieg siger Sandhed :| jordiske Afgud; thi hvad er dette Taarns opbyggelse af omtrent 8 à 10,000rds Zirligste bekostning at ligne anderledes end en liden Lem af et stort Legeme, da, om denne Sum gaaer fra din Formue, bliver dog langt over 1 td. Guld tilbage; og hvad ville det iche jamre mig, om ieg, som maaskee begge Eders Eeniste troe og uinteresserede ven |: der iche har hychlet for jer :| og ventelig overlever i mindste din for mine Øyne nærmende død, skulle høre disse smertelige ord om dig, som nu af alle saa høylig criticeres: »See! han, som i live intet kunde miste, maa nu nøyes med 4 Fielle«, »Han, som længe forudsaae sin nærmende død, kunde dog ei overtale sig selv i levende live at udeele noget af det sit overflødige, som han dog ei kunde faae i graven med sig.« »For sin Egen ære kunde han bekoste et Marmor Epitaphium i Kirchen, men for sin Guds ære, fra hvem han dog hafde alle ting, kunde han iche bekoste et faldefærdig

Taarn paa samme Kirche.« »Ja han opsatte alle ting, indtil han selv ei formaaede at foranstalte mere nogenting.« «Han overlod til andre efter sin død det, som i sin Egen leve tiid var ham for kostbar at miste, og dog uvis, hvordan hans Forskrift ville efterleves, eller hvad tach, Gud ville faae for sine gaver« etc. O! kiereste Broder! hvormeget saadant har ieg iche nu i nogle aar maatt høre om dig, og hvor større og billigere vil iche Snachen blive efter din død? Følg derfor endnu i tiide mine velmeente Raad og reense dig selv ved at giøre noget mere godt, imens du lever, end hidtil sket er! opspørg Fattige nødlidende, og send dem nogen hielp, — opset iche længer mit Forslag med Kirchen, men giør det jo før jo heller bekiendt, at du vil opbygge det nye Taarn; da om du endnu bier noget, kand, efter Rygtet, imidlertid til dette brug paalegges en Skatt over hele Riget, som du endog til din Egen ære og onde paa-
tales nedleggelse i tide kunde forekomme; ansee denne bekostning som een enten bortskyldig giæld, der skal betales, eller og som noget, du aldrig har eyet; og ved slig betragtning falder udgiften dig vist iche svær; allermindst da overflødigheden dog er tilbage saavel for dig og koene som andre, der og kunde hielpes; og hvad større Fornøjelse end selv at uddeele, aldt efter Enhvers omstændigheder, og saavit Formuen kand taale; thi at hielpe alle anraabende, faldt saavel i det uendelige som umuelige — vil du nu som en kierlig Broder følge dette mit sidste dig saa velmeente Raad, som du ved Samtale afslog, saa vil ieg tache dig for din Egen æres og Pligtes Fremme; men faaer ieg iche snart nogen skriftlig Forsichring fra dig herom, vil ieg ansee det som atter afslagende; men da ieg saaledes derefter paa min Side har opfyldt et sand venskabs Pligter; men intet kundet udrette, saa vil ieg befale dig Gud til en naadig Forandring, da ieg i afslaaende Fald undseer mig for at komme mere for dit Ansigt eller incommodere dig oftere med det, som ilde høres, men ieg har holdt for min Pligt, efter min tænhemaade om et sand venskab, at fremføre; men dersom du nu skriftlig vil love mig, hvad ieg har begiørt, saa vil ieg iche allene tache dig, men endog kierligst omfaune dig, som ellers iche tiere skeer, da ieg saa har giordt, hvad ieg bør, og frygter iche for min omgang paa hin Dag at vorde beskiemmet; mit hierte bløder for meget

ved at skrive meere, naar ieg med gremmelse betæncher dine iværende høyst beklagelige omstændigheder, da du fængslet af ald din store Rigdom er visselig ulige værre faren end den allerfattigste Betlere. — Ach! Ach! betænk dig dog, imedens det endnu er tiid! ieg beder at helse kierligst, da ieg for resten med bedste ønske er din hulde ven og tiener

FRID: BAGGER.

Juulschou, d. 27de Sept: 1783.

P. S.

Jo større Formue, kiere Broder! Du og koene efterlader Jer, og som da ei kand dølges, jo større bliver Skiendselen over Eders afguderie her i livet, at I af dette jordiske, som I dog maa forlade, var saa hierte-fængslede, at intet uden døden kunde rive Jer løs fra saa haardt et baand; thi det vil vist icke blive Jer til nogen berømmelse, om I end har efterladt en Forskrift, hvorledes med Eders Efterladenskab skal forholdes |: som dog ellers og er fornøden med hvad der kunde blive til overs fra grundvolden til Eders uddelelser her i livet :|, thi slig Forskrift vil icke forklares anderledes end som en tvungen nødvendighed, siden I intet kunde føre med Jer ud af verden; men naar I her i livet hafde været exempel for andre i godhiertighed, og det endda ved Eders død befandtes, at Eders vinskibelighed endog kunde efterlade saavel Eders rette arvinger som andre noget anseelig, saa blev begge deele Jer en større og fortient ære, i stæden for at Skiendsel, ond Paatale, ja, gid icke værre! nu vil overgaa Jer; thi vel kand vi ved vores gode gierninger her i livet ei fortiene nogen Salighed, men da de ere vores Pligter og det Middel, hvorved vi skal give vor troe tilkiende, saa bliver det en Følge, at vi, saa vit muelig, skal gjøre godt, imen vi lever — Kong David og Salomon opbygde Templen i Jerusalem og Zirede den, icke med deres egne Epithapier; men med aldt, hvad der kunde være slig et Herrens Huus til Prydelse — Gach du, som Formuende, hen og gjør ligesaa ved det Taarn, i hvis Kirche dig blev givet den første Forjettelse om Guds Naade, naar du ved utilladelig gierrighed |: som en Rod til ald ondt :|

iche selv vilde forspilde den — Ach! kiereste Broder! tag betimelig mine velmeente Erindringer i overveielse til hastig Efterlevelse.

Nr. 4.

1783, 15. Decbr. Brev fra Justitsraad Fr. Bagger til Peter Eilschovs Enke, hvori han stiller sig til Tjeneste som Raadgiver for hende (Nr. 513 af Bilag til Skiftet efter P. Eilschov; Provinsarkivet i Odense).

Velædle Madame Eilschou,
 allerhøystærede kiere Sister!

Fortørnes iche over min dristighed i at kalde hende Sister! Men da hendes Sl: Mand var min gode ven og Broder, saa finder ieg en Fornøjelse, til Erindring om ham, at ansee hende for Sister, og det ville blive mig en Glæde, om ieg efter hands død kunde vise en Broders Pligt imod Hands i livet troe ægtefælle, som ieg dog noch veed, at kand foruden mig komme ud med alle ting, da hun boer midt iblandt og saa nær hos baade Egne og sin sl: mands Paarørende; men i Fald noget maatte indløbe, som min længere Erfarenhed kunde have erhvervet mere Kundskab udi, da er ieg gierne villig til at give oplysning om, hvis hun enten Selv eller ved Sr: Peder Rasmussen* eragter fornøden ved Skrivelser at adspørge mig udi; men paa denne aarets tiid at reise til Odense ville blive aldt for Besværlig og heel utaalelig. Men da kiere Sister, som svagelig, der stedse maa see med andres Øyen, neppe vil finde Regning ved saa stor et Jordegodsis besiddelse, og stærch Afllings bestridelse, saa syvnes mig, at hun gjorde vel, om jo før jo heller i Avisen blev bekiendtgjort, at Marienlund med sit tilhørende var under haanden at faae til kiøbs, og i hvilchen handel hr. Landstingshører [Rasmus] Rasmussen, som Een i saa fald kyndig mand, godt kunde gaae hende til haande, og i andre ting troer ieg eiheller, at Borgmester Seidelin kunde være hende utienlig; Herren være hendes fornemmeste Styrere saavel i det Eene som det andet, og styrche hende med nogenledes helbred! som nest flittig helsen

* Se ovenfor S. 62.

BILAG.

til kiere Syster, hiertelig ønskes af mig, der med største hø-
agtelse og hengivenhed stedse forbliver

velædle Allerhøystærede kiere Systers

ærbødigste troe ven og tiener

Juulschou

d. 15de Dec: 1783.

FRID: BAGGER.

Nr. 5,

1786, 2. Marts. Brev fra Kjøbmand Peter Eilschovs Enke til
Justitsraad Fr. Bagger (Nr. 513 af Bilag til Skiftet efter
P. Eilschov, Provinsarkivet i Odense; det er en Kopi —
Kladde? — dens mangelfulde Retskrivning er bevaret).

Høyærede her Justi Raad Hiert

Elskende ven.

Jeg har i modtaget bege hans ærede Skrivelser og er mig en
san glæde at erfare hans velgaaende ved saa høy en alder, øn-
sker at maa Continuere, saa Lenge Gud behager at forunde ham
Livet; vad det første angaar om Sante Knuds Spier er vel be-
gyndt men ey i nu ferdig, men haaber at see det fulferdiget i
sommer, vor tiel allerede en temmelig Capital er tiel gaaet; om
Kierkens prydelse ienvendig har min gode salig mand tiellige
med mig overlagt at give en Capital efter beche vorres død, og
self ienRettet en Plan, vor efter ieg eyg overskrider i minste
pungt; ieg tacher og for hans godhed og Kierlighed for den op-
skrieft, hand vilde som vor veen medDeele os, men det salig
Guds Barren har self udseet et Sted i Kierken, vor der Skal
ienfestes en Steen og self efter sien ligfrem tænche maade givet
planen dertiel, Da han søger iengen Ros, men men har Ros i sin
gierning og for gud, men bli bliver* ey bekiendt førren beches
vores Død, som ieg helligt har lovet ham og med Guds bistan
og Skal holde; vad hans sieste brefs forslag angaaende at leye
en fri bopeel til Prouste ReseDens kand ieg iche beviellige var
nogen barremhierthiges gierning, Da Embedet er saa vel bekiendt,
at det baade kand føde man og Familie; viel gud, at ieg Skal
leve og har en gang den ære at tale med ham, kan ieg bedre

* Her begyndes i Originalen paa en ny Side, derved er »bli« kommen
to Gange; de to »men« i forrige Linie har Originalen ogsaa.

BILAG.

forklare min mening en ved min slede Stiel og Skrift, som ieg med største undseelse beder ey at tage ilde op; ieg vilde ey, at en anden Skulde besvare det for vese omstendigheders Skyl; vad miet helbred angaar, er som sedvanlig, og tacker Gud, som gjør det taaleliegt, ieg har nu forresaet mig at udbetale Den Kongelige Part i miet gods, naar ieg thid efter anden kand iendrive miene smaa Capitaler, som paa sine Stæder staae meget usecher, saa ieg tiel 11. Juni har opsagdt en temmelig Capital at udbetale, men frøgter for Udeblivelse af mange, som aldt begerer henstand; ieg maate i 11. Desember self gørere Laand for at prestere den opsagde Capitald i Kongens Case, men kom Gud Sked tach vel der fra, ieg viel fremDeles udbede mig hans venSkab og Kierlighed; om noget skulde forrefalde, tager ieg mig den frihed at inhende hans Raad og betengning som en gammel ven saa vel af min Salig mand som af mig; ieg viel ey bebyrde ham med mere, thi ieg frygter, at det neppe kand leses; ieg beder at helse Jomfruerne og Mosiør Bachmand; Lever Dig ved helbred og et fornøyet sin, Skal det glæde mig; ieg henlever Høyærede her Justies Raads for bunne ven og Skyldigste tiennerinde

A M BECHER Enk af Eilschov

Odese d. 2 Marsig 1786.

Copi af mit bref tiel Justi Raad Bager paa Julschov.

Nr. 6.

1799, 3. Avgust, Skjøde paa den Eilschovske Gaard paa Vester-gade i Odense (nu Nr. 67) fra Kjøbmand Peter Eilschovs Enke til hendes afdøde Mands Brodersøns Søn af samme Navn (Nr. 136 af Bilag til P. Eilschovs Skifte; Provinsarkivet i Odense).

Udskrift af Odense Pandte Protocoll.

(Stem-
pel.) Mandagen den 16de September 1799
blev under Nr. 5 læst følgende Skiøde:

Jeg underskrevne Anna Marie Bekker til Marien-lund, Enke efter afgangne Kiøbmand Peter Eilschou heri Odense, gjør hermed vitterlig: at som jeg, næst Gud haver min Sal: Mand tildeels og fornemmelig at

takke for den Velstand, han haver efterladt mig, og jeg maatte være uskiønsom, naar jeg ikke erindrede saadant og søger at ihukomme hans Navn endog ved Efterslægten og Familien; saa i Betragtning heraf og i Hensigt til, at Apoteker Morten Christian Eilschou i Colding, som er en Brodersøn af min Sal: Mand, har en Søn, der er opnævnt efter min Sal: Mand og døbt Peter Eilschow*, og jeg vil, at min iboende Gaard heri Odense, som i en lang Række af Aar har været ejet og beboet samt været brugt til Kiøbmands Handel af den Eilschowske Familie, fremdeles skal forblive og tilhøre den Eilschowske Familie; saa har jeg skiødet og afhændet, ligesom jeg og hermed fra mig og mine Arvinger sælger, skiøder og afhænder til Apoteker Morten Christian Eilschow i Colding hans nu levende Søn Peter Eilschow, som er den ældste af dem, der bærer eller haver min Sal: Mands Navn, min ejende og iboende Gaard, beliggende paa Odense Byes Vestergade under Nr. 280 med alle sine nu befindende Bygninger, Gaards- og Hauge-Plads samt de i Gaarden nu befindende 6 Stk. Jern Kakkellovne, dog paa disse Vilkaar: 1. At hverken denne unge Peter Eilschou, ei heller hans Fader Apoteker Morten Christian Eilschow maae faae Gaarden eller have mindste Raadighed over samme eller dens tilliggende Gaards- og Hauge-plads, førend et Aar efter min dødelige Afgang, da Faderen som Værge for hans Søn og paa hans vegne modtager samme som Ejendom, frie for ald Hæftelse og, om giørligt, betiener sig deraf til Kiøbmands, Viin- eller anden Handel eller Apoteke, indtil Sønnen Peter Eilschou opnaaer sine fulde 18 Aar, fra hvilken Tid han tilhører og modtager Gaarden med ald dessens Tilliggende samt Kakkellovnene som sin Ejendom; dog for det 2det tillige med dette Vilkaar og denne Reservation, at i Tilfælde, at denne unge Peter Eilschou skulde døe før eller efter uden mandlige Livs Arvinger, da skal Sæbeejer Anders Eilschow her i Odense, hans Søn Peter Eilschow**, som ligeledes, skjønt senere er fød og givet min Sal: Mands Navn Peter Eilschow, være berettiget til strax eller seeneste til den næstpaafølgende

* Han var født 11. Decbr. 1795 og altsaa knap fire Aar gammel, da Skjødet til ham udstedtes. Han døde 5. Sept. 1851 som Apoteker i Kolding.

** Født 8. Juni 1798; han døde 29. April 1872 som Kancelliraad efter at have været Inspektør ved den i 1865 nedlagte Straffeanstalt i Odense.

BILAG.

Paaske eller Mikaeli Fløttetid at modtage bemeldte min nu ejende Gaard med tilliggende Gaards- og Haugeplads samt Kakkelovne, ligesom det er kjøbt, imod derfor at betale til Apoteker Morten Christian Eilschow og hans Livs Arvinger ei alleene den Summa 1500rd., skriver femten Hundrede Rigsdaler, men endog hvad beviislige Forbedringer, der maatte befindes at være gjort paa Bygningerne; og saaledes skal Sæbeejer Eilschows nu levende Søn Peter Eilschou af Apoteker Morten Christian Eilschow eller hans Arvinger gives frit og ubehæftet Skiøde paa meerbemeldte Gaard med Gaards og Haugeplads uden mindste Undtagelse, da mit Ønske og min Villie er, at Gaarden fremdeeles skal ejes, beboes og bruges, helst til Handel, af den Eilschowske Families mandlige Linie, som bærer eller fører min Sal: Mands Navn Peter Eilschow; og da Apoteker Morten Christian Eilschow paa sin Søns vegne i Dag haver betalt og fornøjet mig for den accorderede Kiøbe Summa 3000rd., skriver Trei Tusinde Rigsdaler, saa tilstaaer jeg for mig og mine Arvinger, at, naar et Aar efter min Død er forløben, skal Apoteker Morten Christian Eilschou som Værge for sin Søn Peter Eilschow modtage oftbemeldte min Gaard og Haugeplads samt Kakkelovne som deres Ejendom frie for hver Mands Tiltale; dog alt ikkuns paa de Vilkaar, som dette Skiøde i første og anden Post med videre indeholder. — Og saaledes maa dette mit Skiøde læses og protocolleres inden Tinge, naar for got befindes.

Dets til Bekræftelse under min egen Haand og mit sædvanlige Signette samt min Laugværgeres og tvende nærværende Vitterligheds Vidners Underskrift.

Odense den 3die Augustii 1799.

A. M. B. EILSCHOW.

(L. S.)

Som Laugværge underskriver og forsegler

H. HOLM.

(L. S.)

Til Vitterlighed

C. LOTTRUP.

KAARUP.

BILAG.

At ingen Kiøbe Contract om dette Kiøb imellem os eller andre paa vores vegne har været oprettet eller indgaaet, det bekræfte vi herved med vores Hænders Underskrift, saaledes som vi med en god Samvittighed, naar forlanges, redelig vil og kan stadfæste.

Datum ut supra.

A. M. B. EILSCHOW.

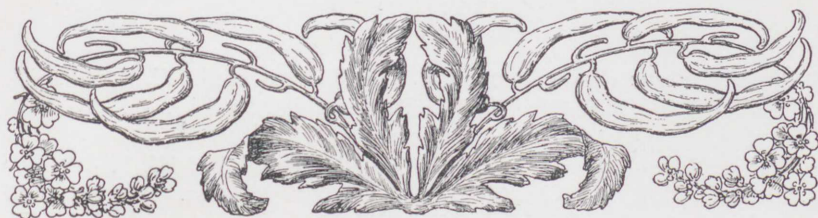
EILSCHOW.

Underskriftens Rigtighed testerer

J. ORTEN.

HENVISNINGER

- S. 9¹ Kbhvns Dipl., II, S. 278.
- 10¹ Indkomne Sager til Kancelliet 10. Decbr. 1619 og 10. Febr. 1620 ; Kbhvns Dipl., II, S. 616.
 - 10² Kbhvns Dipl., II, S. 617 jfr. I, S. 631.
 - 11¹ Indkomne Sager til Kancelliet 13. Febr. 1621, jfr. G. W. Kernkamp : *Memorien van Ridder Theodorus Rodenburg*, trykte i *Bijdragen en Mededeelingen van het Historisch Genootschap*, XXIII (velviligt meddelt af Hr. Arkivsekretær G. L. Grove); Kbhvns Dipl., I, S. 609; Hübertz: Aarhus, II, S. 45.
 - 11² Kbhvns Dipl., II, S. 651; V, S. 48; Carl Bruun: Kjøbenhavn, I, S. 589.
 - 13¹ Sjæll. aabne Breve 25. Novbr. 1660 Nr. 296, 3. Juli 1661 Nr. 136, 18. Juni 1662 Nr. 105, 8. Juli 1662 Nr. 125, 25. Marts 1663 Nr. 52; (Kbhvns Dipl., III, S. 506, 535, 560, 579); Sjæll. Miss. 8. Juli 1662 Nr. 291, 10. Apr. 1668 Nr. 292 (Kbhvns Dipl., VI, S. 458); O. Nielsen: Kjøbenhavn. IV, S. 287; Chr. Bruun: Curt Adelaer, S. 177.
 - 13² Sjæll. Miss. 29. Marts og 21. Septbr. 1671 Nr. 295 og 765 (Kbhvns Dipl., VI, S. 563, 572); Kom. Koll.s Prot. over Memorialer til Hs. Maj., 1671—79, Fol. 10—11, 14—15, 43—44; Sjæll. aabne Breve 21. Febr. 1682 Nr. 41.
 - 14¹ Sjæll. Miss. 19. Juni 1672 Nr. 391; Sjæll. aabne Breve 18. Decbr. 1673 Nr. 337; 8. Avg. 1674 Nr. 240 (Kbhvns Dipl., VI, S. 595, 627, 640).
 - 15¹ Sjæll. aabne Breve 21. Febr. 1682 Nr. 41; — do. 24. April 1677 Nr. 129 (Kbhvns Dipl. VI, S. 686); C. F. Reiser: *Ildebrands Historie* ved Dr. O. Nielsen, 1890, S. 45.
 - 15² Danske Mag., 4 R. IV, S. 272.
 - 15³ Sjæll. aabne Breve 21. Febr. 1682 Nr. 41 (Kbhvns Dipl., VI, S. 799).
 - 16¹ Den civile Centraladministration 1660—1848, S. 108; Sjæll. Miss. 4. Marts 1682 Nr. 66; Sjæll. aabne Breve 6. Febr. 1683 Nr. 39, 30. Oktbr. 1683 Nr. 282 (Kbhvns Dipl., VII, S. 1, 31, 57).
 - 16² Sjæll. aabne Breve 16. Jan. 1683 Nr. 14, 10. Juni 1684 Nr. 181 (Kjøbenhavns Dipl., VII, S. 29, 73).
 - 17¹ Sjæll. Miss. 18. Jan. 1687 Nr. 18, 19; 16. Maj 1693 Nr. 152—53 (Kjøbenhavns Dipl. VII, S. 159, 417); Sjæll. aabne Breve 11. Sept. 1700 Nr. 141 (Kbhvns Dipl., VII, S. 605—10); C. F. Reiser: *Ildebrands Historie* ved Dr. O. Nielsen, S. 45.
 - 18¹ Kbhvns Dipl. III, S. 680, 681, 682, 695, 712, 756; VII, S. 168.

HENVISNINGER.

- S. 18² O. Nielsen: Kjøbenhavn, V, S. 170; Kbhvns Dipl., VI, S. 691; VII, S. 312, 395, 426, 445, 620, 699; Personalhist. Tidsskr., 2 R. IV, S. 9; J. C. Friberg: En Urtekræmmer, S. 117.
- 18³ Sjæll. Miss. 11. Febr. 1718 Nr. 63 (Kbhvns Dipl., VIII, S. 439).
 - 19¹ Sjæll. Miss. 26. Febr. 1684 Nr. 68; 8. Jan. 1687 Nr. 6; 18. Jan. 1687 Nr. 19; Sjæll. aabne Breve 16. April 1687 Nr. 118; 6. Marts 1688 Nr. 64; 26. Maj 1699 Nr. 116 (Kbhvns Dipl., VII, S. 64, 158, 160, 174, 213, 563).
 - 19² Rentek.s Expeditionsprot. Nr. 29, 1701—2, S. 226—30 (Expedition Nr. 56, 3. Jan. 1702); do. Nr. 32, 1704—6 (Expedition Nr. 26, 29. November 1704).
 - 20¹ O. Nielsen: Kjøbenhavn, VI, S. 199.
 - 20² J. C. Friberg: En Urtekræmmer, S. 111; Sjæll. Miss. 1. April 1718 Nr. 153; Sjæll. aabne Breve 5. Avg. 1718 Nr. 144; Højesterets Voteringsprotokol 1718 Fol. 324—27.
 - 21¹ Rentek.s Expeditionsprot. Nr. 37, 1718—19, S. 418—21 (Expedition Nr. 132, 27. Marts 1719).
 - 22¹ Rentek.s Expeditionsprot. Nr. 32, 1704—6 (Expedition Nr. 26, 29. November 1704).
 - 22² Rentek.s Expeditionsprot. Nr. 37, 1718—19, S. 418—21 (Expedition Nr. 132, 27. Marts 1719).
 - 23¹ Sjæll. Miss. 29. Juli 1719 Nr. 251.
 - 23² Kom. Koll., Industrifagets Journ. 1814 Nr. 826.
 - 23³ C. F. Reiser: Ildebrands Historie ved Dr. O. Nielsen, 1890, S. 45; Nyt histor. Tidsskr., V, S. 290; Store kgl. Bibl. Nye kgl. Saml 4° Nr. 682, S. 274; V. Bergsøe: De forbistrede Dreng, S. 131; Sjæll. aabne Breve 14. Juli 1730 Nr. 214; Kom. Koll.'s danske Forestill. 14. Febr. 1741 (Nr. 284); 14. Marts 1741 (Nr. 289); 5. Apr. 1751 (Nr. 923); Kom. Koll.'s dske Privil. Prot. 1736—47 Nr. 31; 1747—55 S. 492—95.
 - 24¹ Kom. Koll.'s dske Journ. A, 1736—40 Nr. 810, 1554; do. E, 1750—53 Nr. 701.
 - 24² Kom. Koll.'s dske Forest. 14. Febr. og 14. Marts 1741 (Nr. 284, 289).
 - 24³ Kbhvns Dipl., VI, S. 563.
 - 25¹ Kom. Koll.'s Diverse Dokk. Reg. Nr. 600, 1; 632, 86; Kom. Koll.'s dske Journ. E, 1750—53, Nr. 17.
 - 26¹ Norske Registre Nr. 14, 1681—84, 22. Jan. 1681 (Nr. 10), 29. Oktbr. 1681 (Nr. 127), 29. Avg. 1682 (Nr. 121—123), 3. Maj 1684 (Nr. 73 og 74), 29. Juli 1684 (Nr. 100); Den civile Centraladministration 1660—1848, S. 109, 163, 164; Yngvar Nielsen: Bergen, S. 431—32.
 - 26² Rentek. Exped. Prot. Nr. 34 (Exped. Nr. 115, 17. Jan. 1712); Store kgl. Bibl. Kallske Saml. Fol. Nr. 201 (denne Henviſning er mig velvillig meddelt af Rigsarkivet i Kristiania); L. H. Bøgh: Samleren, II, 1788, S. 116, 117; C. Nyrop: Strandmøllen, S. XXIII, 59, 103, 104, 110; Conradine Dunker: Gamle Dage, S. 17—19, 369, 406.
 - 28¹ Kom. Koll.'s dske Journ. A, 1736—40, Nr. 703, 754, 939, 977, 1059, 1344, 1540; B, 1741—43, Nr. 804, 1054; C, 1744—46, Nr. 767, 780, 912,

HENVISNINGER.

- 942; D, 1646—49, Nr. 13; do. Suplikprot. A, 1736—39, Nr. 314, 387, 402; B, 1739—45, Nr. 51, 102; do. Forestil. Nr. 615, 620 (1746).
- S. 28^a Lengnick: Stamtavle over Familien de Gyntelberg; Vilh. v. Benzons Stamtavler i Rigsarkivet (Familien Benzon); F. Richardt og C. E. Secher: Prospekter af danske Herregaarde, XVII (Buderupholm); Trap: Danmark, 3. Udg., IV, S. 427.
- 30¹ Kom. Koll. dske Forest. Nr. 796 (1749); do. Privil. Prot. 1749, 1763; do. Journ. E, 1750—53 Nr. 102; Hans Strøm: Beskriv. over Eger Præstegjæld, 1784, S. 208; L. H. Bøgh: Samleren, II, 1788, S. 116, 117.
- 30² Kom. Koll. dske Privil. Prot.
- 30³ Kom. Koll. dske Forest. Nr. 1219 (1760); do. Nr. 1071 (1755).
- 33¹ Kom. Koll. dske Suplikprot. A, 1736—39, Nr. 402.
- 33² Kom. Koll. dske Priv. Prot.
- 34¹ Dansk biograf Lexikon, IV, S. 465.
- 35¹ Om Hjere Jespersen og Hustru kan ses i Saml. t. Fyns Hist., og Topogr. V, S. 322, jfr. Fra Arkiv og Museum, I, S. 137.
- 36¹ Peter Eilskov: Stamtavle over Slægten Eilskov, 1869; Lengnick: Stamtavle over Familien von Westen; Vedel Simonsen: Odense, III, S. 122; Engelstoft, Odense, S. 347; V. Ingerslev: Danmarks Lægger, II, S. 257—58; Eilschovske Familieoptegnelser.
- 37¹ Skifteprotokol for Odense, Nr. 19, 1732—78, Fol. 714—15.
- 37² H. P. Mumme: St. Knuds Kirke i Odense, S. 172—73.
- 37³ J. G. Burman Becker: Geschlechts-Register der Familie Becker, 1875, S. 21, 25.
- 38¹ Engelstoft: Odense, S. 360; Danske Kammers Forest.'s Prot. 1771—73, Nr. 84 og 91.
- 38² Velvillig Meddelelse fra Hr. Arkivar G. L. Wad.
- 38³ J. Lauritsen: Odense i Billeder, S. 21.
- 38⁴ Odense Adr. Contoirs Efterretn., 1773 Nr. 7; Engelstoft: Odense, S. 376.
- 39¹ Suhms nye Saml. til d. dske Hist., III, S. 176, 188; Saml. til Fyns Hist. og Topogr., VIII, S. 43; Dske Atlas III, 1767, S. 436; Engelstoft: Odense, S. 361; C. Nyrop: Fynske Lavssegl; do.: Danmarks Farvere, S. 76—77; Kom. Koll.'s Forestill. Nr. 535, 539 (1744).
- 39² Stiftsrelationerne 1736 (Rigsark.'s 2den Afd.).
- 39³ Kom. Koll.'s dske og (for Hübners Vedkommende) tyske Privil.-Protokoller.
- 40¹ Kom. Koll.'s dske Forest. Nr. 265 (1740); 1236 (1760); Nr. III (1775); den Waidtløwske Slægt blev en særlig Odense-Slægt (se C. Nyrop: Hdvrksskik i Danm., S. 52, 53).
- 40² Sjæll. Registre 1736 Nr. 187; Fynske Registre 1739 Nr. 84; 1755 Nr. 126; Edv. Holm: Danm.'s og Norges Hist. under Kristian VI, S. 348—49; Odense Skifteprot. Nr. 25, 1764—69, Fol. 254—60.
- 40³ Lengnick: Stamtavle over Familien Falsen; Traps Danmark, 3dje Udg., III, S. 693; Wibergs Præstehistorie, II, S. 36; »de skønne Midler«, velvillig Meddelelse af Hr. Arkivar G. L. Wad.

HENVISNINGER.

- S. 41¹ Brand-Taxations Prot. for Odense Amt, begyndt 1761 S. 426; Prot. over Odense Bytingsdomme 1765—70, Fol. 90—91; Prot. over Odense Raadstuedomme 1761—85, Fol. 133—37; Højesterets Prot. for 1768, Litra A, S. 128—32; Odense Skjødeprot. Nr. 13, S. 532—33.
- 41² Almennyttige Samlinger, XXII, Odense, 1791, S. 99—169; Engels- toft: Odense, S. 373; J. Lauritsen: Odense i Billeder, S. 43; Traps Danmark, 3dje Udg., III, S. 402; Særskilt Skifte efter P. Eilschovs Enke, Bilag Nr. 88.
- 42¹ Dette og senere nævnte Testamenter mangle mellem Bilagene til det store Eilschovske Skifte i Provinsarkivet i Odense, men de findes indførte i Odense Skjøde- og Panteprot. Nr. 17, Fol. 182—94.
- 43¹ Fundatsen for Hospitalet i Lumby er trykt i N. Schacks Fundats- samling V, S. 146—153; Fundatsen for de Eilschovske Boliger sst. V, S. 82—86; jfr. H. R. Hiort-Lorenzens Repertor., III, S. 108, 167.
- 45¹ J. H. Tauber: Personalialia betræffende Hr. Friederich Bagger, 1792; [Abrahamson:] Frederik Bagger den Vindskibelige, 1794; H. R. Hiort-Lorenzen: Repertor., III, S. 75, 129, 208, 218, 219, 268; Dsk. biogr. Lexikon, I, S. 423; I det særskilte Skifte efter Mad. Eilschov i Provinsarkivet i Odense ligger en Række Breve fra Bagger under Nr. 339 (Afskrifter) og 513 (Originaler).
- 45² Reglement for Prinsesse Charlotte Amalies milde Stiftelse af 24. Jull 1773 (særlig trykt).
- 46¹ Paa det Eilschovske Epitafium i St. Knudskirke (H. P. Mumme: St. Knudskirke, S. 177) staar der, at han døde den 28. Oktbr., men dette er urigtigt, se Odense Adresse Contoirs Efterretn. 1783 Nr. 66, 69 og Fyens Stifts Aviser 1783 Nr. 87, 89. Paa det af Kirken over ham satte Minde staar, at han skjænkede Pengene til et nyt Spir den 29. Oktbr., hvad der fejlagtigt hos Mumme (S. 58) er blevet til den 9. Oktbr.
- 47¹ (Lahde:) Danmarks Kjøbstæder i 24 Kobbere: Odense, S. 3—4.
- 47² H. P. Mumme: St. Knudskirke S. 58; J. Lauritsen: Odense i Bil- leder S. 21.
- 48¹ Saml. t. Fyns Hist. og Topogr., VIII, S. 41.
- 48² Det Eilschovske Skifte. For det store Eilschovske Legat udfær- digedes der under 16. April 1804 en Fundats, der er trykt i N. Schacks Fundatssamling, IV. S. 355—58, jfr. H. R. Hiort-Lorenzens Repertor., III, S. 76.
- 51¹ H. P. Mumme: St. Knuds Kirke, S. 35, 51, 58, 177; J. Lauritsen: St. Knuds Kirke S. 25, 50, 51; Chr. Molbech: Ungdomsvandringer, II, 1815, S. 126, 136.
- 52¹ Kancelliets Promemoria 23. Avg. 1800 Nr. 1209; Odense Skjødeprot. Nr. 25, S. 339—47.
- 53¹ Kom. Koll. dske Forest. Nr. 920, 922 (1751); do. dske Priv.-Prot. 1747—55, S. 486—492, 644—647; do. dske Journ. E, 1750—53, Nr. 381, 390, 437, 503, 551, 802, 841; F. 1753—55, Nr. 1, 603, 644, 650, 851.

HENVISNINGER.

- S. 54¹ Kom. Koll. dske Journ. E, 1750—53, Nr. 765, 786, 847, 872, 928, 1036; F, 1753—55, Nr. 34, 189, 254; do. dske Forest. Nr. 1010 (1753); do. dske Privil. Prot., 1747—55, S. 682—684.
- 54² Odense Skjøde- og Pante-Prot. Nr. 11, Fol. 526 flg.
- 59¹ Odense Skjøde- og Pante-Prot. Nr. 11, Fol. 365.
- 60¹ J. Lauritsen: Søvejen til Odense, S. 3 flg.; General-Toldkammerets Resolutions-Prot. 1762—63 Nr. 14.
- 61¹ Gen.-Toldk. Resol.-Prot. 1762—63 Nr. 75; Kom. Koll. Diverse Dokk., Pakken vedrørende Sæbefabriker; Kom. Koll. dske Journ. A, 1772—73, Nr. 77.
- 61² Gen.-Toldk. Resol.-Prot. 1765, Nr. 118.
- 62¹ Gen.-Toldk. Resol.-Prot. 1771, I, Nr. 57.
- 63¹ Odense Skjøde- og Panteprot. Nr. 16, Fol. 384—85. Under 7. Maj 1794 faar han Fortsættelses-Privilegium (Kom. Koll.'s dske Priv.-Prot. 1786—95, S. 352).
- 63² Odense Skifteprot. Nr. 45, 1804—10, S. 187—199; Kancelliets 5te Departement, Registrant 1801—1804, Fol. 656, 667.
- 64¹ Odense Skjøde- og Panteprot. Nr. 19, Fol. 161—64, 164—66; Kom. Koll. Fabrikfagets Forest. Prot. 1806, Nr. 26; J. Lauritsen: Søvejen til Odense, S. 47.
- 64² Odense Grundtaxt-Prot., begyndt 1817, S. 78; J. Lauritsen: Søvejen til Odense, S. 50; do.: Odense i Billeder, S. 9.
- 64³ Dansk biograf. Lex. (F. V. Schytte); O. Fabricius: Horsens, S. 366; Kom. Koll.'s Priv. Prot. 1822—26, S. 59; H. C. D. Müller: Valgene 1848—66, S. 9, 24, 58. — Prokurator N. E. Schmidt synes i 1829 at have forlagt sin industrielle Virksomhed fra Horsens til Aarhus (Kom. Koll. Privil. Prot. 1827—32, S. 301).
- 65¹ Jul. Bidstrup: Stamtavle over Slægten Boesen, S. 11; H. C. D. Müller: Valgene 1848—66, S. 51.
- 65² Kom. Koll.'s Priv. Prot. 1806—13.
- 69¹ Kom. Koll. Fabrikfagets Journ. 1822 Nr. 789; 1825 Nr. 327, 370, 680; 1847 Nr. 226, 465; do. Privil. Prot. 1822—25, S. 80, 340; 1839—48, S. 363.
- 71¹ Akter ad. Kom. Koll.'s dske Journ. E (1775) Nr. 638.
- 71² Kom. Koll.'s dske Forest.'s Prot. 1774 Nr. XXXII (Resol. 5/12 1774).
- 71³ Kom. Koll. Fabrikfagets Forest.'s Prot. 1797 Nr. 16 (Resol. 4. Febr. 1797), Nr. 25 (Resol. 5. Juli 1797). Ved Forordn. 30. April 1828 blev endelig al tvungen Vragning ophævet (Kanc.s 3dje Dpt. 30. April 1828 Nr. 224).
- 72¹ Akter ad. Kom. Koll.'s dske Journ. E (1775) Nr. 638; Danmarks Handelsspejl 1766 o. flg. Aar; Kbhvns Vejviser 1773, S. 132; P. J. Schmidt: Niels Brocks Slægt, S. 74; Kom. Koll.'s dske Priv. Prot. 1755—63, S. 300, 303; 1772—74, S. 33—35.
- 73¹ O. J. Rawert: Danm.'s industrielle Forhold, S. 375; J. N. Wilse: Beskriv. af Fredericia, 1767, S. 65.

HENVISNINGER.

- S. 73² Amager Birks Skjøde- og Panteprot. 1771—1800, S. 351.
- 73³ Vilh. Bergsøe: De forbistrede Dreng, S. 125, 127, 132—33.
 - 74¹ Vilh. Bergsøe: Sst. S. 122; Kom. Koll.'s dske Priv. Prot. 1806—13, S. 118; Kbhvns Skjøde- og Panteprotokoller.
 - 74² Hans Holck: Det dske Riges Handelsspejl 1780, S. 69, jfr. 1777 S. 52.
 - 74³ E. Holm: Grosserer Jacob Holm, 1889, S. 10—11.
 - 74⁴ F. Richardt og C. E. Secher: Prospekter af dske Herregaarde XVII (Buderupholm).
 - 74⁵ Der nævnes intet Sæbesyderi i Randers (S. A. Stadfeldt: Randers Kjøbstad, 1804, S. 356 flg.).
 - 74⁶ Kom. Koll.'s dske Priv. Prot. 1769—71, S. 52—53.
 - 75¹ Generaltoldk. dske Forest. Prot. 1771, I, Nr. 25 (Resol. 11. Marts 1771).
 - 75² Kom. Koll.'s dske Forest. Nr. 1147, 1231.
 - 76¹ Kom. Koll.'s dske Forest. Nr. 1231, 1240, 1251 (1760, 1761); Generaltoldk.'s Resolutioner 1762—63 Nr. 84 (1. Febr. 1763); 1767 Nr. 78 (18. Avg. 1767).
 - 76² Landhusholdn.'s Selsk.'s Skrifter, IV, 1794, S. XLV; Kom. Koll.'s dske Forest. Prot. 1778 Nr. 32 (24. April 1778); do. dske Journ. K Nr. 287; L Nr. 910, 1010; M Nr. 38; do. dske Forest. Prot. 1796 Nr. 1 (13. Jan. 1796), Nr. 26 (8. Juli 1796), Nr. 49 (16. Novbr. 1796).
 - 76³ Kom. Koll.'s dske Forest. Prot. 1795 Nr. 20 (13. Maj 1795); do. dske Priv. Prot. 1806—13, S. 286; E. Holm: Grosserer Jacob Holm, S. 11.
 - 77¹ Kom. Koll.'s dske Privil. Protokoller.
 - 77² Kanc, 2det Dpt. Reg. Nr. 735, 20. Maj 1813; om Brugen af Smør i Sæbesyderier, se ogsaa Joh. Chr. Drewsen: De dske Oliemøllers Forfatning 1831, S. 6; Kanc. 2det Dept. Journ. Y Nr. 1901, 4. Juni 1822; Kom. Koll.'s dske Priv. Prot. 1806—13, S. 257.
 - 77³ Der kan nævnes en Række paa Landet oprettede Sæbesyderier: Claus Møller, Lyngby 1822; Greve Holstein, Bisserup 1824; M. Hjarup, Lyngby 1826; C. Bachhausen, Lyngby 1835; Krigskancellisekretær P. N. Carlsen, Jægersborg Dyrehave 1838 m. fl.
 - 77⁴ Kom. Koll. Fabrikfagets Forestill 1825 Nr. 99 (1. Juni 1825).
 - 78¹ Kom. Koll.'s dske Forest. Prot. 1795 Nr. 34 (12. Avgust 1795); 1796 Nr. 51 (21. Decbr. 1796); 1797 Nr. 13 (19. Apr. 1797); Nr. 39 (18. Avg. 1797).
 - 78² Efterretn. fra Selsk. f. indenl. Kunstflid, II, S. 128—29; E. Holm: Grosserer Jacob Holm, S. 7—8; Kom. Koll.'s Priv. Prot. 1806—13, S. 111—13.
 - 79¹ Kom. Koll.'s Priv. Prot. 1806—13.
 - 79² Kom. Koll. Fabrikfagets Forest. Prot. 1810 Nr. 59 (2. Avg. 1810) jfr. Nr. 69 (4. Sept. 1810); do. Monopol- og Priv. Skemaprot 1810—15, S. 23. Nr. 15.
 - 79³ Kom. Koll.'s dske Forest. Prot. 1802 Nr. 33 (11. Juni 1802).
 - 80¹ O. J. Rawert: Danm.'s industrielle Forh., S. 637.

HENVISNINGER.

- S. 80² Kom. Koll.'s Priv. Prot. 1797—1803, S. 382.
- 80³ C. Nyrop: Et Stykke dansk Hdværks- og Fabrikhist., S. 33, 40, 60.
 - 80⁴ Kom. Koll.'s danske Kopiprot., Juni—Decbr. 1803, S. 331—32; do. Journ. H, 1804 Nr. 192; J, 1805 Nr. 402, 572, 700, 744; do. Forest. Prot. 1805 Nr. 68 (18. Okt. 1805).
 - 81¹ Industriforens Tidende, I, 1838—39, S. 82; Kom. Koll. Fabrikfagets Forest. Prot. 1811 Nr. 42 (20. Juni 1811), 1817 Nr. 147 (2. Juni 1817).
 - 81² Kom. Koll.'s Forest. Prot. 1821 Nr. 20 (30. Jan. 1821).
 - 81³ Kom. Koll. Fabrikfagets Priv. Prot. 1822—26, S. 23, 434; Joh. Chr. Drewsen: Bidrag til Kundskab om de danske Oliemøller 1831; C. Nyrop: Strandmøllen, S. 258—59; do.: To løste Gaader, S. 1—3.
 - 82¹ Industriforens Tidende, I, 1838—39, S. 82; C. Nyrop: Strandmøllen, S. 272 flg.; Handels- og Industri-Tidende 1826, Nr. 38.
 - 82² Hdls.- og Ind.-Tid. 1826, Nr. 42, 50.
 - 82³ Kom. Koll. Privil. Prot. 1822—26, S. 361, 388; Mag. for Kunsth. og Hdv., 2 R. III, 1832, 176 flg.; Industriforens Tid., I, 1838—39, S. 83; E. Holm: Grosserer Jacob Holm, S. 12; C. Nyrop: Et Stykke dsk Hdværks- og Fabrikhist., S. 66; do.: O. J. og P. J. Winstrup, S. 14.
 - 82⁴ Kom. Koll. Fabrikfagets Journ. 1825 Nr. 576, 583, 664; do. Forest. Prot. 1825 Nr. 142 (10. Avg. 1825); do. Privil. Prot. 1822—26.
 - 83¹ O. J. Rawert: Industriens Tilst. i de dske Provinser, 1820, S. 51; Fr. Thaarup: Dansk polytekn. Tidsskr. 1825—26, S. 140; Mag. for Kunsth. og Haandv., 2 R., III, 1832, S. 171; P. Rivesell: Flensburg, 1817, S. 270.
 - 83² C. Nyrop: Strandmøllen, S. 264—65; Hdls.- og Ind.-Tid. 1828, S. 20; jfr. Mag. f. Kunsth. og Hdvk., III, 1828, S. 73 flg.
 - 83³ C. Nyrop: Strandmøllen, S. 266—67, 269.
 - 84¹ C. Nyrop: To løste Gaader, S. 5 flg.
 - 84² Maanedsskr. for Litteratur, V, S. 553—68; Hdls.- og Ind.-Tid. 1831, S. 249, 294, 370; Mag. f. Kunsth. og Hdv., 2 R. III, 1832, S. 183 flg.
 - 84³ Kom. Koll. Privil. Prot. 1839—48, S. 312, 363.
 - 85¹ Danmark Handelsspejl 1766 og flg. Aar; Kom. Koll. Privil. Prot. 1769—71, S. 52; do. Fabrikfagets Journ. A, 1771—72 Nr. 60; do. dske Forest. Nr. 1574 (18. Juni 1772); do. Journ. A, 1797 Nr. 232, 536; do. Forest. Prot. 1798 Nr. 21 (2. Maj 1798); do. Priv. Prot. 1797—1803, S. 58, 59; J. C. Friberg: En Urtekræmmer, S. 111.
 - 85² Adresseavisen 1782, S. 201; V. Richter: 100 Aars Dødsfald, S. 210; Kom. Koll. Fabrikfagets Journ. 1814 Nr. 763, 826; do. Privil. Prot. 1814—16, S. 57. — Fredensmølle gaar forøvrigt ikke direkte over fra Raadmand P. Casse til hans tre Sønner. Sammen med Sæbesyderiet i Vildersgade sættes det i Oktober 1781 til Avktion efter Konditioner, der »efter Fuldmagt af vores Fader« ere underskrevne af de tre Brødre og Ernst Jørgensen. Agent Gerhard P. Wolff bliver ved Avktionen den Højstbydende, og han skjøder under 18. Juni 1782 igjen Møllen til Brødrene (Amager Birks Skjøde- og Panteprot.

HENVISNINGER.

- 1771—1800, S. 350—52). Om Sønnen Johan Casse kan ses C. Nyrop: Danm.s Kridtpibefabrikation, S. 34, 51.
- S. 86¹ Dsk. biograf. Lex., XII, S. 481; Amager Birks Skjøde- og Panteprot. 1826—30, Fol. 24—26; S. Stern: Kbhvns Amt, 1834, S. 157—58; Uds. over Industriudst. i 1834, S. 47; i 1836, S. 166, 170; Kom. Koll. Fabrikfagets Privil. Prot. 1839—48, S. 253; O. J. Rawert: Danmarks industr. Forh., S. 368, 699 jfr. 173, 578.
- 86² Kom. Koll.'s dske Forest. Nr. 1260 (3. Juli 1761) og 1266 (13. Nov. 1761); do. Privil. Prot. 1755—63, S. 257, 261; 1804—5, S. 80; Kbhvns Panteprot.
- 86³ Kom. Koll. Fabrikfagets Forest. Prot. 1844 Nr. 19 (17. April 1844); 1845 Nr. 45 (29. Okt. 1845); 1846 Nr. 29 (13. Maj 1846); Akterne til disse tre Sager samt til Apoteker S. Køsters Ansøgning ligge saml. ad Fabrikfagets Journ. 1847 Nr. 198.
- 87¹ Kom. Koll. Privil. Prot. 1814—16, S. 23; 1833—38, S. 386 Her er fulgt en Antydning i Dsk. polytekn. Tidsskr. 1825—26, S. 138, men Antydningen er muligvis urigtig. Ved Avktionsskjøde af 11. Dec. 1771 gaar den Johannes Grønnegaards Bo tilhørende Sæbefabrik og Oliemølle over til Skibskaptajn og Grosserer K. C. Yttrecht, af hvis Dødsbo disse Ejendomme den 11. Decbr. 1778 tilskjødes Mdm. Maren sal. Grams f. Brock, der igjen under 1. Marts 1803 giver Kjøbmand Jens Schoustrup Skjøde paa dem (Amager Birks Skjøde- og Panteprot. 1771—1800, S. 7, 225; og 1800—15, Fol. 132).
- 87² O. J. Rawert: Danmarks industr. Forh., S. 376, 378, 672, 700; N. Malmgreen: Danm.'s industr. Etabl., II, S. 105, jfr. C. Nyrop: Danmarks Farvere S. 62, 113, 114, 124, 127, 135; C. F. Stegemann: Malermesternes Farvemølle, S. 21, 22.
- 87³ Erslevs Forf. Lex. (P. C. Olsen); S. Elvius: Dødsfald i Danm. 1900, S. 22.
- 87⁴ Efterretn. fra Selsk. for indenl. Kunstfl., II, 1816, S. 128 flg.; O. J. Rawert: Industriens Tilstand i de danske Provinser 1820, S. 24; do. Danm.'s industr. Forh., S. 410, 504, 607, 678, 700; Fr. Thaarup: Dsk. polytekn. Tidsskr. 1825—26, S. 138; S. Stern: Kbhvns Amt, 1834, S. 156—57; E. Holm: Grosserer Jacob Holm, 1889.
- 88¹ Kom. Koll. Privil. Prot.; Fr. Thaarup: Dansk polytekn. Tidsskr. 1825—26, S. 139; O. Nielsen: Kbhvns Urtekræmmerlav, S. 194 flg.; V. Richter: 100 Aars Dødsfald, S. 509.
- 89¹ N. Malmgreen: Danm.'s industr. Etabl. I, 1888, S. 35—36; Berl. Tid. Nr. 17, 1873, 21. Jan. (Morgenudg.).
- 97¹ Uds. over Industriudst. i 1834, S. 45; i 1836 S. 170; i 1844 S. 40; Katalogerne over Udst. i 1872 og 1888.
- 98¹ Kom. Koll. Privil. Prot. 1833—38, S. 263; N. Malmgreen: Danm.'s industr. Etabl., II, S. 151.
- 99¹ Økonom. Mag., I, 1757, S. 161; Generaltoldk. Forest. Prot. 1762—63 Nr. 75 (11. Jan. 1763); do. Extraktprot. 1769—71 Nr. 360 (S. 342—

HENVISNINGER.

- 44); Kom. Koll. Diverse Dokk. Reg. 632 Nr. 88 samt sst. et unumereret Udkast; do. dske Journ. A, 1772—73, Nr. 42, 77, 113; do. Forest. Nr. 1572 (18. Juni 1772); Danske Kammers Forest. Prot. 1771—73 Nr. 55 (30. Juli 1772); J. N. Wilse: Beskrivelse af Fredericia, 1767, S. 65—67; G. Begtrup: Agerdyrkn.'s Tilstand i Jylland, I, 1808, S. 349; B. Bruun: Industrien i Fredericia, 814, S. 6—7; Vilh. Berg: Bidr. t. Fredericias Hist, S. 89 (jfr. J. M. Dalgas: De Reformertes Etabl. i Fredericia, S. 70); Kom. Koll. Priv. Prot. 1779—81, S. 199, 1839—48, S. 359, 370; C. C. Clausen: Fredericia og Omegn, S. 58—59.
- S. 105¹ Jobs Bog 9,³⁰; Jeremias 2,²²; Malakias 3,²; Plinius: Historia naturalis XXVII §§ 190—91; H. Perutz; Die Industrie der Fette und Oele, Berlin 1866, S. 1—2.
- 105² Statistisk Tabelværk, 5 Række, A Nr. 1.
 - 106¹ Justus Liebig: Chemische Briefe, I, Leipzig 1859, S. 173.
 - 106² Joh. Chr. Drewsen: Kundskab om de danske Oliemøllers Forfatning 1831, S. 21; Maanedsskr. f. Litteratur, V, 1831, S. 561; Mag. f. Kunstn. og Hdværk., 2 R. III, 1832, S. 184.

